

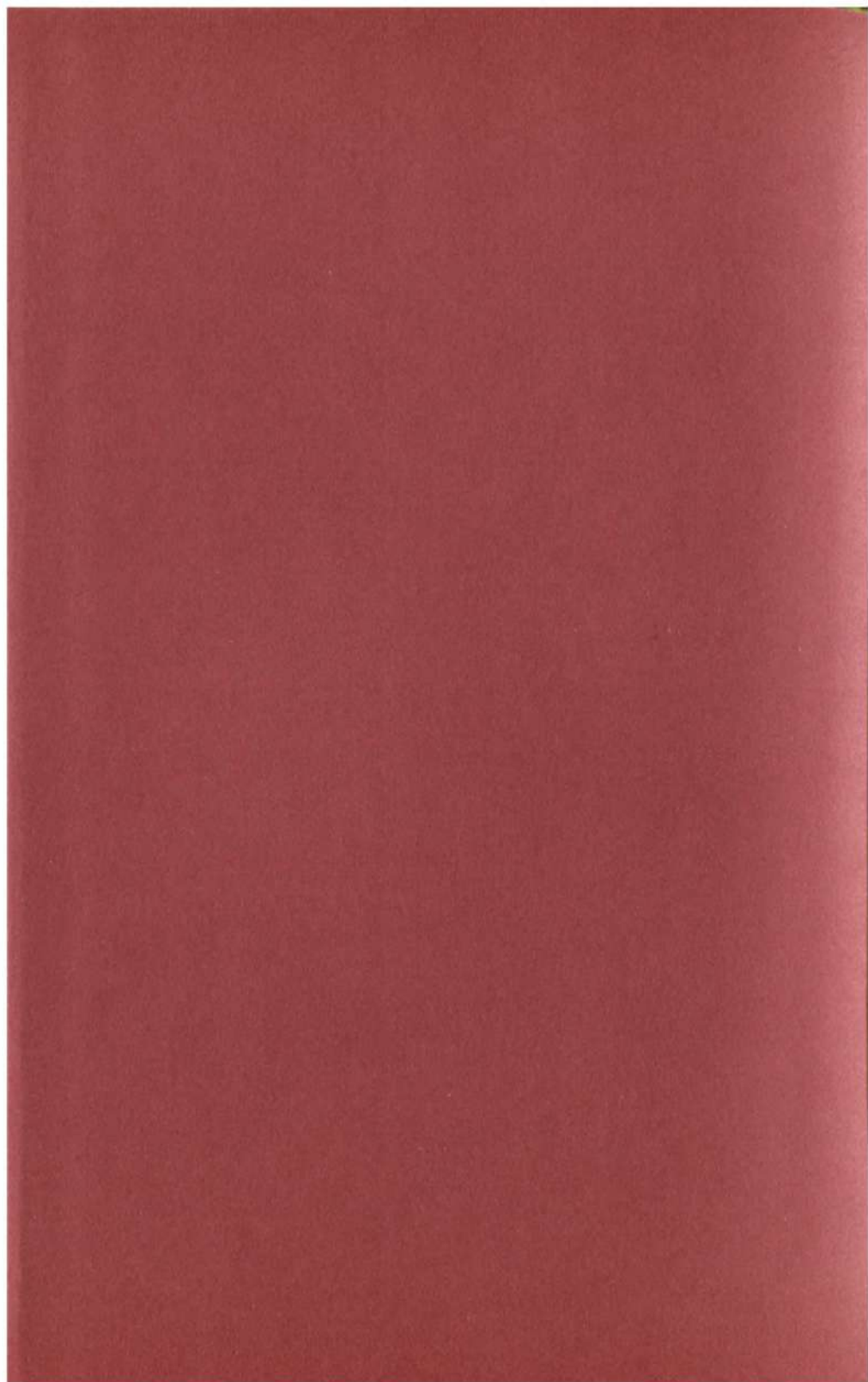
ВОЛОДИМИР РУТКІВСЬКИЙ

ДЖУРМ

і КУДЛАТИК

А·Б·А·Б·А·Г·А·Л·А·М·А·Г·А

ДЖУРИ
І КУДЛАТИК

УДК 821.161.2'06-311.6-93
ББК 84(4Укр)6-44
Р90

«Джури і Кудлатик» — продовження трилогії відомого українського письменника Володимира Рутківського «Джури», за яку її автора удостоєно Шевченківської премії. З появою цього «незапланованого» роману **трилогія** стає **тетралогією**. Це — незвичайна книжка. Історична й сучасна, смішна і мудра. В ній ідеться про життя і смерть, про земне й небесне, про перші ніжні почуття (і то не тільки в людей), про переміщення в часі, де вірність і дружба залишаються незмінними. На сторінках роману ви востаннє зустрінетеся зі своїми улюбленими героями — хоробрим вивідником Швайкою, друзями-характерниками Грициком і Саньком, козацькими вовками Барвінком і Куцим. Вам, напевно, буде цікаво довідатись про сучасного шести-класника Грицика і про те, що Куций через 500 років після козацьких часів перевтілюється в Кудлатика. До того ж Кудлатик виявився ще й чудовим оповідачем. Утім, краще послухати його самого...

Художник
Максим Паленко

Володимир Рутківський
ДЖУРИ І КУДЛАТИК
Четвертий роман тетралогії «Джури»

Текст © Володимир Рутківський, 2015
Обкладинка, титул © Максим Паленко, 2015
© Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2018, видання п'яте

Ексклюзивне право на видання цієї книги належить
«Видавництву Івана Малковича «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».
Свідоцтво: серія ДК, № 759 від 2.01.2002
Адреса видавництва: 01004, Київ, вул. Басейна, 1/2
Поліграфія: ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика». Зам. 18-122

ISBN 978-617-585-089-3

www.ababahalamaha.com.ua

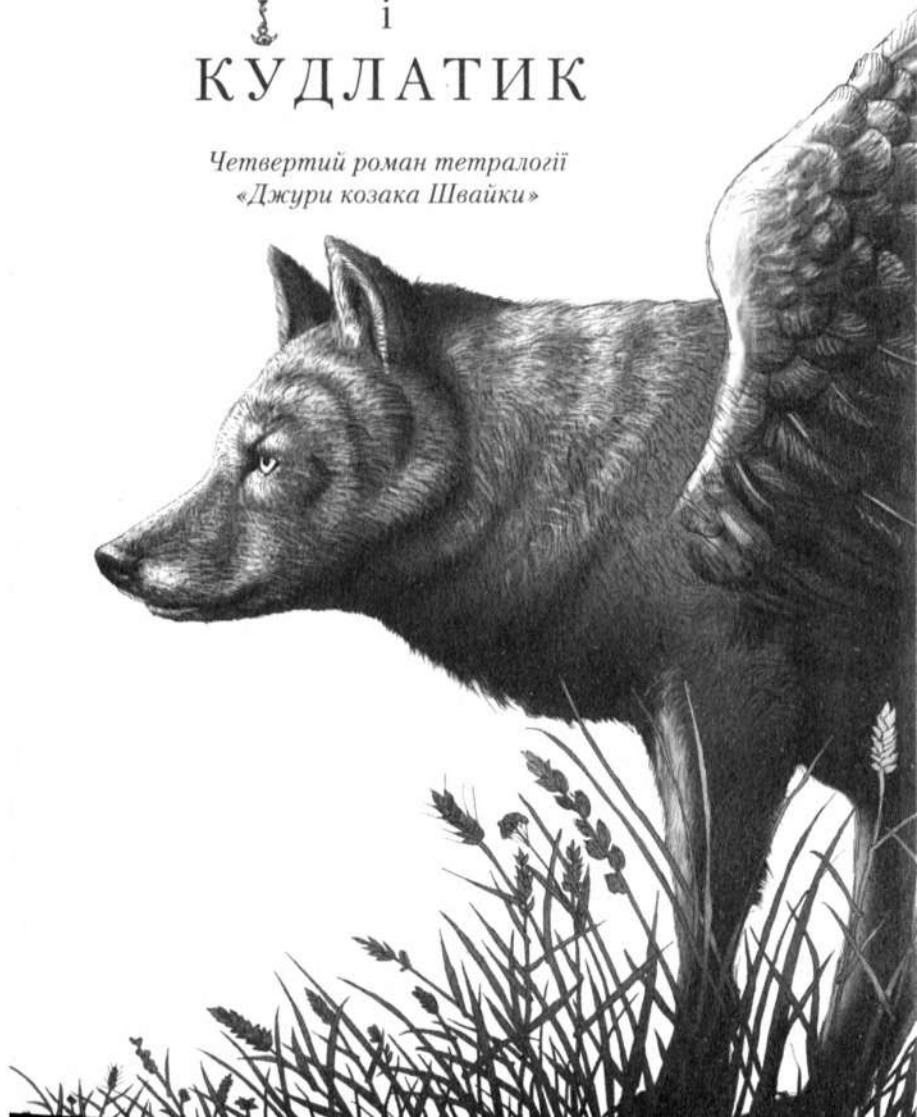
Володимир Рутківський

ДЖУРИ

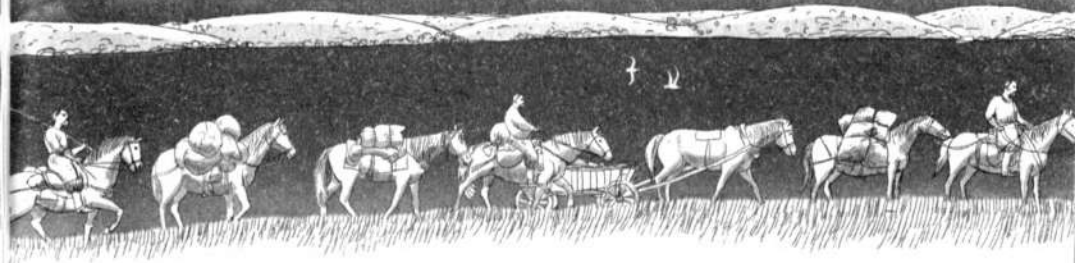
і

КУДЛАТИК

*Четвертий роман тетралогії
«Джури козака Швайки»*

ЦАП ВІДБУВАЙЛО

Барвінок був страшенно знічений. Я теж почувався не набагато краще.

Ми з Барвінком — козацькі вовки. Наші ноги можуть наздогнати будь-якого звіра, а ікла — розтрити будь-яку кістку. Нам під силу без передиху доставити важливе повідомлення від моря аж до самого Переяслава чи навіть до Києва, відчувати татарів на відстані кількох польотів стріли або непоміченими розгулювати поміж шатрами їхніх аулів.

І ось тепер дожилися до того, що соромно козакам в очі глянути.

Ну, посудіть самі: ще навесні ми з Барвінком та іншими козацькими вовками тільки те й робили, що снували степом та виявляли сліди збройних татарських ватаг — чамбулів, які чатували на козаків ледь не в кожній улоговині чи переліску. А щойно знаходили — негайно давали знати Швайці чи Грицикові. І тоді стріли зі свистом прошивали сухе повітря, а степ аж дзвенів від ударів мерехтливих шабель. Щедро лилася кров, і степові хижачки сповзалися, збігалися, злітали на безперервні учти.

Та після того, як кілька тижнів тому наші козаки здобули Очаків, а заодно дали добрячого прочухана і туркам у їхньому Синопі, все змінилося. Татарів наче трясця вхопила. Ми, вовчики діда Кудьми, скрадалися попереду козацького війська, відбігали від нього далеко вбік, винюшкували ледь не кожну западинку — проте ними й близько не пахло. Хіба що сліди дводенної давнини свідчили, що татари тут таки

водилися і їх було чимало. Та, схоже, вони якимось чином довідувалися про наближення козацького війська і тікали світ за очі.

— Ну й життя пішло, — скаржився черкаський сотник Колотнеча, роздивляючись неясні вже сліди татарських коней. — Навіть почубитися ні з ким. Може, вовчики, ви все ж таки знайдете нам бодай хирлявенького татарчика?

Замість відповіді Барвінок і я лишень винувато крутили хвостами. Ну що ми могли вдіяти?

Вже другий тиждень неспішно підіймалася вгору по Дніпру нескінченна козацька валка. Над нею нависали хмари важкої куряви. Її здіймали не так козацькі вози, як незліченні табуни коней, череди корів та отари овець. Свого часу їх забрали татарські нападники, і тепер вони поверталися в рідні краї. Князь Глинський наказав гнати їх попаски. Я саме пробігав повз нього, коли він казав Колотнечі:

— Треба, щоб за Тясмин чи Сулу повернулася вгодована худоба, а не якісь кістяки.

— Та звісно, князю, так і буде, — пообіцяв той.

А ще з нами було чимало поранених козаків. Вони лежали на возах, щедро устелених сіном. Вози ті час від часу гуцикали на вибоїнах, поранені морщилися від болю, а іноді й стогнали здушеними голосами. І саме через них військо часто зупинялося то в затишній улоговині, то під лісом чи біля пологого спуску до Дніпра. І тоді здорові козаки перестеляли траву чи змивали водою куряву з облич своїх безпомічних побратимів. А під вечір до неба здіймалося безліч вогнищ, над якими булькотіли величезні казани. І тоді навіть ми з Барвінком не витримували і трималися якомога ближче до них.

Одним із поранених був Санько. Він провіщав майбутнє, однак, на диво, саме йому не пощастило на рівному місці. Це трапилося за чотири доби після того, як козаки вирушили з переможеного Очакова. Ми з Барвінком винюшили тоді в одному переліску зо дві сотні ще неляканих татарів. Вони тихцем скрадалися за нами в надії поживитися бодай

якоюсь гарбою з козацької валки. Цю новину ми передали Швайці, що їхав із сотнею воронівців. Козаки непомітно обійшли татарів і вдарили їм у спину так, що від тих лиш пир'я полетіло. Все ж кількаро з них, відстрілюючись через плече, вирвалися у степ. На жаль, одна зі стріл вп'ялася Санькові глибоко в груди, і тепер він лежав на устеленому м'якою травою возі й картав себе за необережність.

— Треба було простежити, куди летить та стріла, — скаржився він Грицикові, що ні на крок не відходив від побратима. — Та, як на зло, в око залетіла клята мошкара, і я, мов дитя, заходився кліпати. От і докліпався...

— Нічого, з ким не буває, — заспокоював його Грицик. — Головне, що ти живий. Тільки шкода, що тепер я мушу їхати до дядька Рашита без тебе... — він поклав руку на тугі сакви, де, як усі знали, лежав викуп за Фузу, Рашитову доньку. — Чи, може, мені краще дочекатися, коли ти одужаєш?

— Та ні. Їдь уже без мене, — болісно всміхнувся Санько. — А я, коли стану на ноги, обов'язково навідаюся до вас.

Ми з Барвінком теж кожної вільної миті провідували Санька. Найчастіше це вдавалося тоді, коли козацтво зупинялося на перепочинок. Проте сидіти біля хворого випадало недовго, бо за якусь хвилину з-поміж возів лунало загрозливе бекання і перед очі всього табору з'являвся бруднющий, аж рудий, цап Відбувайло.

Це був неабиякий цап. Він очолював одну з найбільших отар, що тяглися за возами. Та шойно заходжувалися розпрягати коней, Відбувайло покидав своїх овець напризволяще і квапився до табору, щоб випробувати на комусь свої важкі кручені роги.

Спочатку він націлився на нас із Барвінком. Звичайно, нам нічого не вартувало в одну мить перегризти нахабі горлянку. Проте ми добре пам'ятали, що Відбувайло вважався козацькою власністю, як і всі оті коні, вівці та корови. А власність своїх друзів чіпати не годилося. Тому як тільки Відбувайло з'являвся в таборі, ми з Барвінком вважали за краще податися в кущі і звідтіля стежити, що ж буде далі.

А далі Відбувайло чомусь обрав Демка Манюню. Ми з Барвінком на власні очі бачили, як це почалося. Демко йшов собі з довбнею на плечі і мугикав якусь пісеньку. Він був у доброму гуморі, бо за якийсь тиждень-другий сподівався побачити своїх рідних. І тут на нього, як вихор, налетів Відбувайло. Він гупнув Демка своїми розкішними рогами нижче спини і переможно мекекнув.

З несподіванки Демко плигонував у повітря не згірше дрохви. А тоді сторопіло закліпав очима на Відбувайла і спитав:

— Ти чого? Здурів чи що?!

Та замість відповіді Відбувайло ще раз мекекнув, трохи відступив і знову націлівся рогами на Демка.

Цього разу Манюня був готовий до нападу. Він застерезливо виставив наперед свою величезну долоню, і Відбувайло буцнувся об неї, наче об глуху стіну. Стіна відкинула його з такою силою, що цап укрився ратицями. Проте це його не збентежило. Навпаки, Відбувайло ніби чекав на щось подібне, бо миттю схопився на рівні, збуджено мекекнув і знову наставив роги на Манюню.

— Відчепися, — сказав трохи розгублений Демко, коли Відбувайло кинувся на нього втретє.

За цим двобоєм стежило спочатку п'ять-шість козаків. На їхній гучний регіт збіглася чи не половина табору, і тепер усі підбадьорювали рогатого відчайдуха, що намірявся подолати найсильнішого з козаків.

Цього сміху Демко витримати не зміг. Коли Відбувайло накинувся на нього чи не вшосте, він однією рукою згріб нападника, наче капосне кошеня, і замахнувся, щоб швиргонути його подалі. На те глядачі в один голос закричали, що не годиться такому здоровилі ображати маленького.

— Та хіба не бачите — він же причепився, мов той реп'ях, — розгублено пояснював Манюня.

— А ти бери приклад з наших вовчиків, — порадив Грицик, що потішався разом з іншими. — Вони могли б умить лишити від нього роги та ратиці, але вирішили за краще виглядати з куштів, аніж губити невинну душу.

Демко обережно поставив цапа на всі чотири ратиці і невпевнено озирнувся.

— Та якби ж я знав, куди ховатися, — поскаржився він. — За кущами, бач, не поміщуся, а на дерево вже не видерусь.

— А ти залізь на воза, — порадили йому з гурту.

І Демко дослухався до тієї поради. Він розвернувся до возів і загував своїми ножиськами так, що аж земля задвигтіла. І доки він туди дістався, Відбувайло встиг ще двічі буцнути його в одне місце.

Коли козацька валка знову зупинилася на перепочинок, Манюня вирішив за краще не злазити з воза.

Відбувайло якусь часину покрутився довкола нього, тоді розчаровано мекекнув і почав чіплятися до мого Грицика. Проте той не захотів ні боротися з цапом, ні втікати від нього. Він просто притулився спиною до найближчого дерева і став чекати, доки Відбувайло розженеться як слід. А за мить до зіткнення ступнув убік, і цап з усієї сили вгатився у стовбур.

Якусь хвилину він ошелешено трусив бородою, а далі розлючено мекекнув щось схоже на: «ну я ж тобі за це...» і приготувався до нового розгону. Проте Грицик не став чекати, доки цап опиниться біля нього. Він заступив собою найближчого козака і враженим голосом, наче побачив якусь дивовижу, вигукнув:

— Мицику, поглянь, що робиться!

— Де? — запитав козак і закрутив навсібіч головою.

— Та за твоєю спиною, де ж іще, — сказав Грицик. Водночас краєм ока він стежив за Відбувайлом, що саме набирив розгін. — Он за тим кушем, біля берестка. О, тепер воно перебігло під ожину. Бачиш?

— Та щось не ба... — почав Мицик. Однак докінчити не встиг, бо Грицик відскочив убік і цап щосили бухнув Мицика туди, куди й Манюню. З несподіванки Мицик зойкнув, мов наполоханий заєць, тоді образився і взявся воювати з настирливим нахабою. Зрештою, скінчилося тим, що Відбувайло і його загнав на воза.

За цією сутичкою спостерігав увесь табір. Козаки навіть забули про казани з кулішем. Від реготу вони хапалися за животи, згиналися удвоє, а дехто навіть падав на землю і в захваті качався по ній, наче мале цуценя. Звідусіль долинали:

— Ой, не можу!

— Та перестаньте, бо живіт мені лусне!

— Тікай, Мицику, бо Відбувайло зараз на воза вискочить!

— Хлопці, а чи не здається вам, що за якийсь тиждень ми всі переберемося на вози?

А от князя Глинського цап не чіпав. Навіть більше — коли староста черкаський спішувався, Відбувайло супроводжував його з таким виглядом, ніби теж був з княжого роду.

Затим знову брався за своє.

За такими веселими розвагами козаки й не зчулися, як дісталися до наймілкішого в цих місцях Переволочнянського Броду. Тут військо розділилося надвоє. Черкаські збиралися й далі рухатися понад Дніпром, а переяславці мали перебиратися через нього на свій бік.

Цілий день тривав розподіл майна, отар, табунів. Найбільше суперечок сталося через отару, в якій верховодив Відбувайло. І черкаські, і переяславці намагалися перехопити його собі, аби дорога була веселішою. Зрештою переяславці порадилися, і Грицик оголосив черкасьцям:

— Можете брати це диво з собою. Бо невідомо, що буде, коли йому заманеться буцикатися під час переправи. Або він усіх нас потопить, або ми зо сміху самі булькнемо під воду.

НА ПЕРЕПРАВИ

По обіді князь Глинський дав сигнал, і черкаські рушили своєю дорогою. Проте над Дніпром тихіше не стало. Голосно перегукувалися переяславські козаки, готуючись до переправи, ситі огирі зводилися на задні ноги і з пронизливим іржанням зводили між собою рахунки, цапи та барани гучним меканням-беканням умовляли свої отари далеко не розходитись.

Швайка з Грициком вигнали своїх коней на горбок, звідкіль було видно геть усе. Пилип причіпливим поглядом обвів галасливу стоянку, тоді поглянув на далекий лівий берег Дніпра і зауважив:

— З таким військом ми й за день не переберемося...

Грицик на це лише безтурботно чвиркнув крізь зуби.

— Встигнемо ще з нашими козами на торг, — відказав він. — Утім... Гей, хлоп'ята, — звернувся він до нас із Барвінком, — а чи не змогли б ви перебраться на той бік, щоб глянути, чи все там гаразд?

Двічі наказувати йому не довелося. Ми з Барвінком кинулися до річки, наче малі діти. Вода була така тепла, чиста й лагідна, що вік би не вилазив з неї! І якби не Грициків наказ, ми б так і зробили.

На цьому боці Дніпра все було так, як і тоді, коли ми навесні перебиралися з нашого берега на черкаський. Ген аж до обрію повільно пересувалися гурти овець, а довкола них неспішно роз'їжджали вівчарі. Від отар линув приємний дух овечого молока і вовни. Час від часу дехто з чабанів хвацько вихоплювався на найближчу могилу і з-під долоні довго видивлявся у степ. Проте, окрім татарських чабанів, що зі своїми вівцями бовваніли ген на овиді, не було нічого загрозового. Татарські чабани, своєю чергою, час від часу теж

вдивлялися у бік Дніпра, але й вони не могли завважити чогось підозрілого. Потому дехто з татарів (від них теж долинали звабліві пахощі молока та вовни) вітально махав рукою нашим пастухам. А тоді кожен повертався до своїх отар.

Та коли ми забралися далеко в степ, то побачили, що татарські чабани почали зиркати не тільки на Дніпрові плавні, а й позад себе. А також туди, де сонце зупиняється опівдні.

А ще за кілька гін ми завважили, що татари озираються і в той бік, звідкіля сонце ніколи не з'являється.

Це вже було цікаво. Тож ми з Барвінком вирішили збігати туди й дізнатися, що там їх непокоїло. Невдовзі на видноколі, ген за отарами, на мить вигулькнула й одразу шезла постать верхового. А ще за якийсь час ми зрозуміли, що ні до наших, ні до татарських чабанів цей вершник не має ніякого стосунку. Від нього тхнуло холодною самотою і залізом. Мабуть, він тримав при собі не одного ножа.

Ми з Барвінком презирнулися. Так, то був один із тих, кого однаково боялися і над Сулою, і далеко в степу, — татарський розбишака-кайсак. Таких ні на мить не можна лишати поза увагою. Проте нам було заборонено чіпати будь-кого без дозволу. А от пожартувати — ніхто не забороняв. То чом би й не скористатися нагодою?

Здається, ця думка прийшла в наші з Барвінком голови одночасно. Ми ще раз презирнулися і, скрадаючись, подалися до нього. Вершник виявився змореним, жилавим чоловіком з настороженим поглядом і відрізаними вухами. Так карали тих, кого впіймали на крадіжці чи розбої. На ньому був неймовірно брудний халат, якого він не знімав, мабуть, і серед літа. Від дозорця так відгонило потом, острахом і зажерливістю, що мені аж у носі закрутило.

Так само зморений був і його кінь. Мишастого кольору вуха обвисли йому ледь не на очі. Кінь широко розставив передні ноги і теж дивився у бік Дніпра. Ніздрі його ворущилися — мабуть, у них війнуло дніпровою прохолодою.

Ми з Барвінком розділилися. Він заліг у кущах за десяток стрибків від кайсака, а я нишком оббіг пагорб і теж зачаївся.

Нараз татарський кінь захропів і звівся на задні ноги.

Безвухий хитнувся в сідлі й огрів коня нагаєм.

— Тпру! — вереснув він. — Ти що, здурів?

Проте кінь не вгамовувався. По його шкірі забігали дрижаки. Він мотнув головою і заіржав, ніби перед смертю. І не дивно: Барвінок вибрав таке місце, щоб вітер відніс його запахи до кінських ніздрів.

— Стій, кажу! — не на жарт розлютився татарин.

Тепер настала моя черга. Коли татарин повернув голову у мій бік, я вигулькнув з високої трави. Безвухий вереснув ще голосніше, ніж його кінь, і, водночас розвертаючи коня, вихопив лука. Я шаснув за ожинувий куш. І вчасно — стріла з коротким посвистом увігналася в те місце, де я щойно побував. І в ту ж мить з іншого боку пролунало приглушене гарчання Барвінка. Татарин загорланив так, наче йому в шийку вже вп'ялися ікла. А коли я визирнув з-за куша, він був уже далеко.

Ми, намагаючись бути непоміченими, подалися слідом. Нас цікавило, що саме змусило такого боягуза опинитися там, куди далеко не кожен татарський відчайдух насмілювався зазирнути.

За кілька гін нам стало все зрозуміло. В невеликій улоговині, серед зелених мочарів, зачаїлася ціла ватага татарських розбишак-кайсаків. І саме до неї щодуху поспішав вершник. Він на повному скаку злетів з коня і хрипко заволав:

— Вовкулаки!

Татарва схопилася на ноги. Спокійним лишився тільки найповажніший із них. Мабуть, то був їхній ватаг. Деякий час він жував шмат м'яса, тоді з натугою проковтнув його і аж по тому звелів безвухому:

— Розповідай, де ти їх бачив.

Власне, розповідати було майже нічого. Він, прикидаючись одним із татарських пастухів, підкрався якомога ближче до Дніпра і навіть устиг побачити темну рухливу смугу, що понад лівим берегом прямувала на північ. Очевидно, то були череди, що їх козаки переправили через Дніпро. А далі він

нічого розгледіти не встиг, бо між кущами буркуну майнула вовча спина. Не встиг він послати туди стрілу, як з іншого боку прогарчав інший вовчулака...

Вислухавши його, ватаг подлубався пальцем у зубах, тоді перезирнувся з найближчим сусідою і сказав:

— Не вигоріло наше діло, Максуде. Клятві гаури навіть біля власного дому не втрачають пильності.

— Атож, — згодився сусіда. — Навряд чи нам вдасться відхопити бодай частку їхнього ясиру. Тож найкраще буде знову повернутися назад.

— Правду кажеш. А то, чого доброго, вовчулаки не самі...

Далі ми не слухали. Все було ясно. Тепер ця ватага не озирнеться доти, доки не опиниться за сотню гін від плавнів.

Коли ми знову дісталися Дніпра, переправа вже закінчувалася. Мокрі козаки розкладали багаття й готували вечерю. Швайка з моїм Грициком стояли біля воза із Саньком і сперечалися.

— Нічого зі мною плуганитися, — вмовляв їх Санько. — Краще вже розвертайте коні і їдьте до Рашита. Бо ще, не приведи Боже, Фуза візьме та й передумає виходити заміж, — силувано усміхнувся він.

— Ще чого! — чмихнув Грицик. — Ні, друже, спочатку ми переконаємося, що тобі в діда Кібчика буде непогано, а тоді вже й поїдемо, куди треба... — Хоч з усього було видно, що йому над усе кортіло негайно скочити на коня і погнати туди, де випасала отари родина Швайкового побратима.

Пилип теж хотів щось додати, проте не встиг. Барвінок з розгону тицьнувся носом йому в ногу й усівся, огорнувши себе хвостом.

— О, наші вовчики прибули! — засяяв Швайка і почухав Барвінка за вухом. — Ну, що вибігали?

Ми з Барвінком знуджено позіхнули. Мовляв, нічого аж такого особливого нам не траплялося.

Проте Швайку обманути було нелегко. Він узяв Барвінка за обидва вуха і підняв його голову до себе.

— Бачу, що хитруєте, — промовив. — Когось зустріли, еге ж?

— Мабуть, якогось їхнього вивідника, — здогадався мій Грицик. — Чи не так, Куценький? — звернувся він до мене.

Я з байдужим виглядом ударив хвостом по землі і заходився лизати лапу. Так, зустрівся якийсь там один, ну й що з того? Він сам собою, і ми самі собою...

Проте Грицик теж був не з лопуцька зроблений.

— Схоже, ви вчинили з ним якусь капость, — здогадався він.

— І не більше, ніж просто капость, — підтримав його Швайка. — Бо якби щось було серйозне, наші вовчики поводитися б зовсім інакше. Чи не так?

І він знову почухав Барвінка межи вух. Я з докором поглянув на Грицика: бач, як Швайка до свого друга ставиться, а ти...

Грицик наче відчув, про що я думаю. Він засміявся і притис мою голову до себе. І за це я пробачив би йому всі гріхи на світі.

Звісно, я дуже вдячний Санькові, що колись умовив мене не вмирати з горя на могилі мого першого хазяїна Коцюби. Проте й тоді мені було ясно, що для Санька я не єдиний у світі друг. Нас, вовчиків, у нього було ще кількарю. А от коли він наказав мені заприятелитися з Грициком, я одразу здогадався, що це — надовго. Назавжди.

Наразі Барвінок м'яко вивільнив голову зі Швайкових рук і звівся на лапи. Я теж нашорошив вуха. Крізь уже звичний людський гомін до нас долетів частий цокіт копит. Так, ніби хтось утікав од небезпеки. Той цокіт усе наростав, і незабаром почулися стривожені вигуки. А ще за хвилю біля Швайки спинився змилений кінь. На ньому сидів розхристаний хлопчак. Я його знав — це був небіж воронівського старости Байлема.

— Дядьку Пилипе! — сполошено вигукнув він. — Поквалтеся! Мене послали за вами дядько Байлем і дідо Кібчик!

— Що сталося? — стріпнувся Швайка.

— Невже татари знов наскочили? — вихопилося у Грицика.

— Та ні, — хлопчак мішком ізсунувся з коня. — Але дідо Кібчик сказали, щоб ви кидали все і чимдуж летіли до нього!

— Овва! — насмішкувато вигукнув Грицик. — Це ж за що нам така честь? Як гадаєш, Саньку?

Санько відповів не одразу. Він лежав навznak і стежив за білими кучугурами хмар, що неспішно пропливали понад ним.

— Здається, в діда щось неладне твориться, — нарешті сказав він. — Так що ви й справді не гайтеся. І вовчиків не забудьте прихопити... — Санько повернув до нас голову і всміхнувся. — Віщує моє серце, що нарешті настав і ваш час.

— Щось ти, друже, заговорив такими самими загадками, як і дідо Кудьма в своєму Вовкулацькому куті, — зауважив Грицик.

— Треба ж колись та починати, — вступився за Санька Швайка і подався сідлати свого коня.

За кілька хвилин ми вже були далеко в степу.

У ДІДА КІБЧИКА

Ми з Барвінком летіли крізь густу вечірню сутінь. Ліворуч миготіли нескінченні очерети, праворуч раз по раз вигулькували темні острівці дерев. Навкруги залягла глибока тиша, яку порушувало хіба що тоненьке скімлення вітру у вухах та віддалений тупіт, — то ледь встигала за нами сотня козаків. Десь поміж ними тупотів на своєму огирі Демко Триголовий. Йому не терпілося якомога швидше побачити Ждану і свого синочка Микулку.

Стояла глупа ніч, коли ми відчули, що наближаємось до заселених місць. Спочатку по небі забігали сполохи далеких вогнищ, затим мій ніс почав уловлювати запахи диму й печені. Ще трохи — і все довкола заповнили запахи свіжих овечих бурубляхів. Ми з Барвінком полегшено зітхнули — отже, в цих місцях поки що все спокійно. Інакше вівці не розгулювали б по всьому степу.

З минулого разу, коли ми були у діда Кібчика, тут багато що змінилося. Довкола дідового зимівника виросло ціле село з куренів, землянок, а дехто вже встиг завестися й мазанками. Усе це швидко наближалося до нас, начебто хотіло дізнатися, кому ж не спиться серед ночі, — і так само стрімко лишалося позаду. Інколи нам навперейми вихоплювалися кінні постаті й ламкими юнацькими голосами вигукували: «Стій, хто такі!». А коли дізнавалися, то шанобливо розчинялися в темряві.

— Пильні хлоп'ята, — відзначив мій Грицик після третього оклику. — Схоже, татарські вивідники навряд чи доберуться до дідових земель непоміченими.

Швайка у відповідь лише кивнув. Його обличчя було зосереджене й похмуре.

Нарешті ми дісталися дідового зимівника. Тут було темно, тихо і затишно. Звідусіль долинали протяжливе сопіння. І лише на столі край молодого саду насторожено блимав червонястий вогник. Біля нього сиділи дід Кібчик, воронівський староста Василь Байлемів і ще якийсь молодик, засмаглий і тонковусий. Василеве чоло було перев'язане брудною ганчіркою.

— З'явилися-не забарилися, — замість привітання буркнув дід Кібчик, коли Грицик зі Швайкою злетіли з коней і поквапилися до них. — Носить вас невідомо де...

— Ну, ти диви, — тільки й сказав Грицик.

Якусь мить він незмигтно поглядав на трійцю, мовби роздумуючи, ображатися йому на ці слова чи ні. Зрештою кумедно повів носом і звернувся до мене:

— Бач, Куценький, як нас зустрічають? Чуєш, нас із тобою носить невідомо де! Як ти гадаєш, можна таке стерпіти?

Я вдав, ніби мені докучає блоха. Не міг же я гарчати на діда, який колись допоміг старому знахареві Кудьмі зробити з мене того, ким я є!

Не отримавши від мене помочі, Грицик знову повернувся до старого:

— Ви, діду, краще поцікавилися б у Менглі-Гірея чи синопських турків, де ми були і що там робили. І вони вам докладно про все розкажуть.

— Та вже ж бачу, які на вас пишні лахи, — дідові вуса нашішкувато ворухнулися. — А тим часом свої тут дошкуляють гірше за ваших бусурманів.

— То ви їх проженіть, — порадив Грицик. І зробив це необачно, бо дід Кібчик спалахнув, як віхоть соломи.

— Прогнати?! — вигукнув він. — Добре вам, гусакам! Збилися докупи і гайнули, куди очі дивляться. А нам що робити? Дати малим пущьвірінкам луки, а дівкам почепити шаблі при спідниці?

— Постривайте, діду! — зупинив його Швайка. — Про яких своїх ви кажете?

— Заремба зі своїми гаспидами повернувся, от хто!

Швайка навіть рота роззявив з несподіванки. Таким заскоченим зненацька я його ще не бачив.

— Заремба? — перепитав він. — Та я ж його бачив у Криму серед невільників! І сумніваюся, що його так швидко викупили. Бо, чував, ніби родаки в нього такі, що не те що на Зарембу, а й на себе зайвого шеляга не витратять.

— Мабуть, його сама ж татарва і звільнила, — здогадався мій Грицик.

— Це ж за що йому така честь? — поцікавився дід Кібчик.

— За те, що нашого Швайку видав.

— Так-так, — підтакнув Василь. — Я теж таке чув від Зарембиних челядників. А ще чув, ніби цей бузувір знову втерся в довіру до київських князів зі старостами. Вони допомогли йому повернути свої землі, і тепер він дере з нашого брата по десять шкур. Надолужує за ці два роки.

— І ви що — терпите таке? — примружився Грицик.

— Та не можна так сказати, щоб дуже терпіли, — відказав Байлем. — Тут, знаєш, така веремія зчинилася! Ото коли пан Заремба вперше прибув до Воронівки, то йому аж пика позеленіла. Почав кричати, що в нас обійстя кращі, ніж у нього самого.

— Бо таки ж його правда, — пирхнув Грицик. — Я бачив хороми, які ти звів.

— Та хіба я один? — Байлем поправив ганчірку на голові. — У тих, хто козакував, теж не гірші. Отож погаласував пан Заремба та й поїхав назад. Гадали ми, що все скінчилося. Та ж ні, позавчора навалилася ватага його поплічників з наказом, аби ми половину всіх прибутків за останні два роки віддали вельможному панові. А коли я почав заперечувати, вони кинулися мене в'язати, аби явити перед світлі очі самого пана Заремби. Ну, мої воронівці не стали терпіти цієї наруги і зчинили таку веремію, якої й під час татарського нападу не було. Закінчилося тим, що ті посіпаки ледве вивалилися з села. А Заремба, знаєте, не з тих, хто вибачає такі речі. Тому я про всяк випадок наказав людям ховати свій скарб і втікати до плавнів, а сам оце подався до діда Кібчика,

аби порадитись, як бути далі... От. А тут почув, що ви вже підходите, — радо сповістив він.

Гуцикаючи на могутніх руках сонного Микулку, з темряви вигулькнув Манюня, він же Демко Триголовий. Почувши останні Байлемові слова, Демко широко усміхнувся.

— А що тут довго радитись? — мовив він. — От зараз перекусимо і вдаримо на Зарембу так, що од нього та його паненят тільки курява здійметься!

Дід Кібчик зміряв онука таким поглядом, наче той бовкнув якусь дурницю.

— Ні, це не те! — різко кинув він.

— Це ж чому, діду? — здивувався Демко.

— А тому, що підняти на цього звіра шаблю, то все одно, що підняти шаблю на київського старосту.

— То й нехай, — зневажливо пирхнув Демко.

— Ти нас, діду, своїми старостами не лякай, — підтримав Демка Грицик. — Нам зараз ніхто не страшний.

— Маеш рацію, — підхопив Демко. — І якщо той київський староста захоче заступитися за Зарембу, ми й на нього підемо. А що? Перед нашими хлопцями зараз мало хто може встояти.

Дід Кібчик зітхнув.

— Так то воно так. Тільки ви забуваєте, що за київським старостою сам великий князь стоїть.

— Та що нам той великий князь? — Демко Триголовий, схоже, розійшовся не на жарт. — У нас он свій не менший. Князь Глинський! Бачили б ви, діду, як від нього татари чесали. А від тих татарів, самі відаєте, сьогодні вся київська земля тремтить. І не тільки вона.

Зненацька Микулка запхикав і почав пручатися.

— Аа-а, — заспівав Демко густим, як Барвінкове гарчання, голосом і заходився гойдати синка туди-сюди. — Гойда-гойда-гойдаша, де кобила, там лоша...

— Обережно, — стривожився дід Кібчик. — Це тобі не довбня, щоб нею розмахувати. Ет, сила є, а розуму катма, — зітхнув він. — Що в мого Демка, що в тебе, Грицику.

— Це ж чому, діду? — радо поцікавився Грицик.

— А тому, що тут думати треба. От підете ви на Зарембу чи й на сам Київ, а взавтра що буде, знаєте?

— Ні, — перестав співати Демко.

— А варто було б знати, бо татарва може скористатися тим, що ви бозна-де махатимете своїми шабляками, і налетить, як та сарана. І що тоді з нами буде? З цим малим, — він кивнув на Демкового сина, — з його матір'ю, воронівцями, лясцівцями, з усім краєм нашим?

Запала довга мовчанка.

— То що ви, діду, порадите? — нарешті подав голос Василь Байлем. — Скоритися тому Зарембі, чи як?

— Тю на тебе! — скипів Кібчик.

Байлем криво осміхнувся.

— А далі що? — поцікавився він.

— Далі? — дід Кібчик обіперся підборіддям на свого ціпка і задумався. — Якби ж то знаття, що буде далі... Мабуть, вам треба поскаржитися на Зарембу. Тому ж старості київському чи й вище.

— А допоможе?

— Хтозна, але спробувати можна. Ви все ж таки сила, з якою треба рахуватися.

— Ага. І доки там будуть розбиратися, Заремба нас усіх на палі пересадить... — Василь зітхнув. — Ні, мені це не підходить. Я краще знов у плавні подамся. А ти чого мовчиш, Пилипе? — розвернувся він усім тілом до Швайки.

Швайка по-змовницьки зиркнув на Грицика. Той кивнув. Я вже завважив, що вони навчилися розуміти один одного без слів.

— Ви ось що, — почав Швайка. — Ви нічого поки що не робіть. Ми самі побалакаємо з тим Зарембою, — сказав Швайка.

Байлем недовіжливо скліпнув очима.

— Як же ви з ним побалакаєте, коли навколо нього з ранку до ночі крутиться охорона? — поцікавився він. — Його, кажуть, навіть до вітру одного не пускають.

— Нічого, щось та придумаємо, — пообіцяв йому Швайка

і підвівся. — Ну як, хлоп'ята, — звернувся він до нас, — готові в дорогу?

Ми з Барвінком радо замахали хвостами. Що-що, а в дорогу ми завжди були готові!

І знову нас понесло в глупу ніч. Слідом за нами розсипом тупотіло кілька десятків воронівських хлопців — тих, у кого були найпрудкіші коні. Байлем скавав поруч зі Швайкою і все бідкався, що ми можемо не встигнути.

— Та замовкни ти нарешті! — не витримав Грицик. — Бо ще й справді накаркаєш!

— Тіпун тобі на язик! — обурився Байлем.

Під обід ми вихором влетіли у Воронівку й остовпіли. Над селом стояла незвична тиша. Не мукали корови, не диміло з димарів, не валували собаки. Навіть кури з качками — і ті, здається, щезли.

— Невже Заремба нас обігнав? — зойкнув хтось із молодих козаків.

А от Байлем став на диво спокійний. Він навіть усміхався.

— Та ні, — відказав він. — Усе гаразд. Худобу загнали в лісові нетрі, а люди в очеретах ховаються.

Потому він наблизився до стрімкого урвища, вклав у рот два пальці і свиснув так, що нам із Барвінком аж у вухах залягло. А Байлем набрав повітря в груди і знову засвистів — але вже інакше, з переливами.

І в ту ж мить очерети вибухнули верескливим різноголоссям. А тоді з них вигулькнуло безліч плоскодонок. Вони з розгону вганялися у м'який луговий берег, а з них вискакували жінки, діти, діди і радісно кидалися до нас. Невдовзі зчинилося таке юрмище, що ми з Барвінком відбігли вбік, аби нам не відтоптали лапи.

Невдовзі до неба злинули десятки димів — то господині кинулися готувати обід, щоб пригостити нас. Проте Швайка відмовився від пригощання.

— Потім, — сказав він. — А ви, хлопці, — звернувся до парубків, що прибули з нами, — не дуже засиджуйтеся біля казанів, бо люди Заремби можуть наскочити будь-якої миті.

— Нехай налітають, — відказав Володко Кривопичко, принохуючись до казанів. — Цікаво буде бачити, як вони залопотять назад.

— Тільки без бійки! — попередив його Швайка. — Можете помахати шаблями перед їхніми мармизами, але боронь Боже їх кривавити!

Він ще раз нагадав Байлемові, щоб той негайно виставив дозори на всіх шляхах, якими могли прибути люди Заремби, затим кивнув Грицикові, свиснув нам із Барвінком, і ми рушили з села.

— Ви куди? — навздогін нам вигукнув хтось із воронівських.

— Та трохи прогуляємось, — безтурботним голосом відказав Грицик.

За першим же переліском, що відділяв Воронівку від решти світу, ми побачили чималеньку ватагу озброєних вершників. Вона щільним натовпом трюхикала по курній дорозі в наш бік.

— Ти ба — Зарембові зарізяки, — спокійно, наче мовилося про зграю куріпок, зазначив Грицик. — Як гадаєш, десятків зо два набереться? — спитав він Швайку.

— Може, навіть і більше, — прицілився поглядом Швайка і звернувся до нас: — Нумо, хлоп'ята, притьмом у кущі!

Ми з Барвінком миттю злетіли з дороги і, скрадаючись, подалися назирці за нашими друзями. А ті їхали собі так, начебто й не помічали нічого. Лише тоді підвели голови, коли передній із гурту, пишновусий товстун у лискучих обладунках, вигукнув владним голосом:

— Стій! Хто такі?

— Овва! — здивувався Грицик. — Бач, Пилипе, що то значить цікава бесіда. За нею ми навіть таких красенів не помітили.

Брезкле обличчя товстуна взялося червоними плямами.

— Хто такі, питаю? — ще гучніше заволав він.

Грицик зітхнув, мовби йому набридло все на світі, і знехотя відказав:

— Про те, хто ми такі, спитайте краще у пана переяславського старости.

Товстунові вуса засмикалися, наче дві п'явки. Не знаючи, як повестися, він озирнувся на гурт, мовби чекав підказки. Проте позаду мовчали. Тож товстун мовив уже набагато тихіше:

— Ви заїхали на землі, даровані ясновельможному панові Зарембі самим великим князем. Пан Заремба наказав мені зупиняти всіх, хто з'явиться без дозволу в його володіннях. То ви хто такі будете?

— От добре, що ти нагадав про свого пана, — втрутився Швайка. — Ми маємо намір завітати по дорозі й до нього. Гадаю, йому цікаво буде почути від нас останні новини зі степу.

— Гей, та це ж Пилип Швайка! — раптом почулося з гурту. — Це, вашмосць, головний переяславський вивідник!

Товстунове обличчя спочатку зблідло, а потім знову почервоніло так, що далі було нікуди. Я його впізнав. Це був один із тих, що охороняли пана Зарембу позаминулого літа — саме тоді, коли Хасанове товариство з нашої намови захопило Зарембу в полон.

— Та тебе ж ніби того... — промимрив він. — Подейкували, що тебе в Криму той... на палю посадили...

— А від кого ти це чув? — поцікавився Швайка.

— Від ясновельможного пана...

— Це що, від Заремби? — Грицик презирливо сплюнув у пилюгу. — Від того крутія, що здав тебе, Пилипе, татарам?

— Він не здавав! — вереснув товстун. — Навпаки, це ви його туди запроторили. В'яжіть цих лайдаків! — наказав він підлеглим.

Найближчі до товстуна натягли повіді, але кидатися на Швайку з Грициком не квапились. Певно, вже чули, на що ті здатні.

— Стійте! — Швайка підняв руку і звернувся до товстуна. — А ви, вашмосць, чи як вас там, не забувайте, до кого ми їдемо. Ви краще скажіть, куди самі розігналися? То, може, й допоможемо чимось.

І доки спантеличений товстун ворухив губами, гадаючи, що відповісти, Грицик відказав замість нього:

— У Воронівку вони їдуть, куди ж іще! Їм велено пов'язати тамтого старосту з його наближеними, а решту пограбувати так, як того й татари не робили. Що, неправду кажу? — звернувся він до натовпу.

Товстун почав знову надиматися, як півень перед кукуріканням.

— Ти... — погрозливо почав він, але Швайка зупинив його.

— Стривай, — сказав він. — Мушу всіх попередити, що до Воронівки вам їхати небезпечно. Щойно до неї увійшли козаки.

— Які ще козаки?

— Ті, що загнали татар до Криму і відбили у турків Очаків. То невже ви гадаєте, що вони злякаються вашого паліччя?

У натовпі запала мовчанка. Челядники дружно втупилися очима в товстуна, чекаючи, що той скаже. Однак товстун теж мовчав. Схоже, звістка про козаків, які увійшли до Воронівки, неабияк його приголомшила.

— Погані ваші справи, — з удаваним співчуттям похитав головою Грицик. — Ох, і погані ж! Хоч бери й повертай голоблі назад.

— Не можна нам назад, — глухо озвався хтось із гурту. — Його ясновельможність звелить тоді засікти нас до смерті.

— Так уже й до смерті, — засумнівався Грицик.

— Істинне слово, — запевнив той самий голос.

— Коли щось не по його, то він не дивиться, хто свій, а хто ворог, — підтримав його інший.

— Він і палі вже поставив, — повідомив третій. — Збирався посадити на них воронівських заколотників, а тепер, виходить, там стримітимуть інші...

— Еге ж, вам не позаздриш, — ще раз поспівчував Грицик. — І туди верть, і сюди смерть. То що, вашмосць, збираєшся робити? — звернувся він до товстуна.

На того було тяжко дивитися. Він наче поменшав на зріст. Його обличчя вкрилося дрібними краплями поту.

— Єдиний вихід — чкурнути у плавні до козаків, — у співчутливому голосі Грицика проскакували глузливі нотки. —

Тільки там вас теж не з обіймами приймуть. Бо, мабуть, за душею чимало гріхів, еге ж?

Швайка тим часом про щось думав. Нарешті підвів голову і сказав:

— Годі, Грицику, насміхатися над бідними хлопцями. Їм і без твоїх жартів душа не на місці... Що ж, доведеться, мабуть, замовити за них слово перед паном Зарембою. Ви от що, — звернувся він до челядників. — Дійте, як ми скажемо, — і все буде гаразд.

Вони з Грициком торкнули поводи. Натовп челядників квапливо розступився перед ними.

— Їдьте за нами, — звелів їм Швайка. А сам вихопився наперед. Мабуть, йому треба було ще дещо обдумати.

ЗАРЕМБИНЕ КАЯТТЯ

А от Грицик волів залишитися поміж челядників. Він приязно глянув на одного, на іншого, тоді по-дружньому усмінувся і сказав:

— Давно не стикався з такими гарними хлопцями. То як вам живеться?

Гарні хлопці спочатку глипали на нього з-під лоба, але проти Грицикової посмішки ніхто не міг довго встояти. Тож обличчя челядників трохи проясніли.

— Та нічого, — відказав один. — Слухай, а чи не ти будеш тим Грициком, що списи на льоту ловить?

— І стріли теж інколи вдається піймати, — скромно зізнався Грицик.

Челядники в захваті витріщилися на нього.

— Кажуть, шаблею в тебе і впритул не можна вцілити, — втрутився русявий молодик. — Брешуть, мабуть.

— Та ні, — відказав Грицик і приязно поплескав його по плечу. — От коли випаде вільна хвилинка, я стану під стіною, щоб відступати було нікуди, а ти рубатимеш мене шаблею. І згори, і збоку, і як завгодно. Коли влучиш — твоя взяла, а коли промахнешся — щигля дістанеш.

— Одразу чи після? — заусміхався русявий.

— Ні, під час бою. От, скажімо, ти промахнувся. То коли знову підніматимеш шаблю, я підскочу до тебе і дам щигля. І знову відскочу до стіни.

Тепер вже заусміхалося кілька челядників. Лише товстун похмуро їхав позаду. Тепер він скидався на мокру курку. Мабуть, йому ввижалася паля.

— Слухай, Грицику, а Швайка й справді зможе замовити за нас слово перед паном? — знову не втримався русявий.

Навколо миттю запала мовчанка. Мабуть, це запитання непокоїло не лише його.

— Гадаю, він щось та придумає, — залевнив Грицик і тут-таки лукаво примружився: — Ой, хлоп'ята, а це правда, що ваш пан звелів у дворі ставок для нього викопати?

Челядники Perezирнулися. Напевно, їм не велено було розводитися про Зарембині забаганки.

— Правда, — зрештою наважився один. — Він там купатся.

— А чого ж не в річці? Невже боїться, що його викрадуть, як два роки тому?

Челядники стенули плечима. Говорити кепсько про свого пана вони не наважувались.

— Я чував, що ваш пан збирає особистих охоронців по всьому світі, — вів далі Грицик. — Причому, кажуть, збирає поодинці. Одного свена, одного угра, одного волоха, одного тевтона. Щоб вони не змогли проти нього змовитись, як позаторік.

— Тевтонів у нього двійко, — уточнив хтось із гурту. — А поляків аж троє. Ще є два литвини, сакс, троє наших...

— Но-но, — почулося позаду. То на мить гонорово підвів голову товстун, проте видіння палі знову змусило його опустити голову на груди.

Так, майже попаски, ми їхали чи не півдня. А коли сонце почало хилитися до обрію, Швайка спинив коня і поманив Грицика до себе. З хвилину вони тихо перемовлялись, а потім Грицик знову повернувся до челядників.

— От що, хлопці, — почав він іншим, серйозним голосом. — Зараз ви завернете в оту балку і трохи там перепочинете. А ми зі Швайкою поїдемо далі. А коли побалакаємо з вашим паном, то вернемося й дамо вам знати.

— А що буде, коли пан звелить вас затримати? — стривожено поцікавилися з гурту.

— Але ж не вродився ще той, хто нас міг би затримати, — всміхнувся Грицик і ворухнув поводом.

За хвилю балка з Зарембиними челядниками зникла з очей.

Під вечір перед нами засиніла вузенька стрічка веселої річечки Золотоношки. Вона звивалася в пишних травах так, що здавалося, не текла, а затіяла якусь цікаву гру з метеликами, бабками та басовитими джмелями. На тому боці, за смугою жовтаво-сріблястого піску, метушилося близько сотні обірванців. Одні копали землю, інші робили заміси, снували з важкими коробами, тесали дерево. За їхніми діями спостерігало з десяток наглядачів. Нагаїв вони не шкодували.

Ліворуч, на невеликому пагорбі, стояла приземкувата кам'яниця. Її оточував високий і густий частокіл.

— Своєму шатру, схоже, пан Заремба вже не довіряє, — весело вишкірився Грицик. — Боїться, що охоронці знову скуштують мухоморів і почнуть кремсати його своїми шаблями. Тож вирішив за краще сховатися за мурами.

— Позаторік ця кам'яниця належала згарівському підстарості, — похмуро сказав Швайка. — Отже, так, хлоп'ята, — звернувся він до нас. — Ти, Барвінку, заховайся за он тими кущами і чекай, коли я подам тобі знак. А ти, Куценський, — за мною...

Він наблизився до воріт, вдарив носакон у коване залізо і погукав:

— Є хто живий? Ану, відчиняйте!

Ворота загули, наче по них ударили довбнею. А тоді в них прочинилося маленьке віконце і похмура пика підозріло оглянула прибульців.

— Канчуків захотіли? — поцікавилася вона. — Хто такі?

— Ми — вільні люди, — відказав Грицик. — Хочемо побачити твого пана.

Очиці похмурої пики глузливо примружились.

— Багато хто хоче його побачити! Спочатку назвіться, потому здайте мені свої шаблі й ножі, і вже аж тоді його ясновельможність вирішить, приймати вас чи ні.

— Гмм, он як, — загадково гмукнув Грицик. — Ну що ж...

Він став на сідло, схопився за гостряки і легко, наче птах, перелетів через ворота. Віконце хрюснуло, почувся приглушений зойк — і за мить ворота широко відчинилися.

— Прошу, пане-брате! — сказав Грицик і схилювся перед Швайкою, наче перед поважною особою.

Ми опинилися у дворі, геть витоптаному копитами. Він був такий просторий, що в ньому міг розміститися цілий табір. Ліворуч, у конюшнях, подавали голоси нетерплячі жеребці. Навпроти міцно вросли в землю кілька приземкуватих будівель. Біля них вправлялися на шаблях зо два десятки здоровених лобуряк — охоронців Заремби. Всі вони були в шоломах і билися майже по-справжньому. Праворуч стояла кам'яниця з вузькими вікнами-бійницями і великим ганком. На ньому гонорово возсідав сам пан Заремба. Він раз по раз прикладався до великої кришталевої чаші і спостерігав за змаганнями. Обіч нижніх східців стовбичили два кремезні охоронці, які, вочевидь, стежили, аби до їхнього пана ніхто не смів і підступитися.

А біля самих воріт сидів у пилюці вартовий. Він обмацував пальцями голову і тихо стогнав. Його ліве вухо бубнявіло на очах.

— Тихо, тихо, — ніжно, наче рідного брата, заспокоював його Грицик. — Більше тебе ніхто й пальцем не зачепить.

Нараз шабельні змагання урвалися. Здоровані всі як один обернулися в наш бік. Обернувся і Заремба, який не міг втямити, що сталося.

— Це... — загрозливо почав він. — Ви хто такі, що ввірвалися без мого дозволу?

— Вітаю, вашмосць! — перебив його Швайка. — Що, не впізнаєш?

Якусь мить Заремба кліпав очима, наче угледів перед собою привида. Тоді з такою силою ханнув повітря, що аж захлинувся.

— Ти?! — видушив він.

— Так, я, — Швайка чемно схилив голову. — Прийшов, вашмосць, сказати тобі, що навіть не ображаюся на те, яким чином ти видав мене татарам. Зараз є набагато важливіші справи.

— Що? Які справи?! — схоже, пан Заремба почав прихо-

дити до тям. — Хто тобі дозволив увійти сюди? Взяти їх! Скрутити — і на палю!

Охорона, збиваючись у щільний гурт, рушила до воріт. Грицик, скоса стежачи за ними, продовжував заспокоювати невдачу вартового.

— Тихо, тихо, — лагідним голосом примовляв він. А коли до гурту лишилося з десятка кроків, випростався і сказав: — Ну, а тепер нумо знайомитись...

Ніхто й оком не встиг змигнути, як Грицик опинився коло охорони. З розгону втелюшив ногами двох найближчих лобуряк, і ті, навіть не кавкнувши, снопами звалилися на землю. А Грицик уже крутився посеред гурту. Рухався він так швидко, що за його діями могли встигати хіба що ми, вовки. Та й то не завжди. Не встиг третій Зарембин охоронець звести над головою шаблю, як Грицик щосили затопив кулаком йому під груди. За мить ударом ребра долоні під горлянку він звалив ще одного охоронця...

Але звичайна людина — ми з Барвінком уже встигли в цьому переконатися — за цим устежити не могла. В усякому разі така, як пан Заремба. Йому, мабуть, здавалося, що то не Грицик влетів у гурт, а хтось із гурту смикнув його за руку. І не Грицик, а сам натовп зчинив шалений шарварок. Миготіли руки, ноги, шаблі... І не зрозуміло було, хто в кого вціляв, а хто промахувався, хто падав на землю, а хто валився на нього.

Нараз натовп охоронців відсахнувся, і Грицик опинився один посеред двору. Біля його ніг корчилося кілька невдах.

— Ви що, — схопився Заремба, — не можете впоратися з одним лайдаком? Та я ж вас... Ану, стріляйте в них!

Нараз Швайка коротко свиснув, і тієї ж миті щось довге й гнучке перемахнуло височенний паркан і сірою блискавкою злетіло на ганок. З розгону вдарило воно Зарембу в груди з такою силою, що той пролетів у повітрі кілька кроків, втелюшився спиною в перила і, мов листопадовий лист, почав осідати на тесані дошки. А тоді Зарембин двір закляк від жаху: величезні вовчі ікла загрозливо клацнули біля горлянки їхнього повелителя...

Першими отямилися ті охоронці, що стовбичили біля ганку. Один з них почав заносити над головою шаблю.

— На місці! — гримнув на нього Швайка. — Один порух — і від вашого пана лишиться рване шмаття. І від тебе теж.

У повній тиші Швайка перетнув двір і зупинився над Зарембою. На охоронців не звертав ані найменшої уваги.

— То як вашмосць себе почуває? — поцікавився він.

Вашмосць почувався кепськувато. Він навіть очі заплющив, аби не бачити ікласте страхіття, що нависло над ним. А від його штанів потягло якимсь не тим запахом.

— Зз-заб-бери й-йо-го... — ледь ворушачи губами, аби не розлютити Барвінка ще більше, попрохав Заремба Швайку.

— Заберу, — згодився Швайка. — Але тільки після того, як ти мені в дечому поклянешся. Згода?

Заремба лише кліпнув повіками. На більше він був неспроможний.

— Поклянися перед усіма, що з цієї хвилини ти нікого з присульських і пальцем не зачепиш.

Заремба не відповів. Схоже, він знепритомнів. Чи вдав, що знепритомнів.

— Не чую, — підвищив голос Швайка. — Скажи голосніше, бо зараз накажу цьому вовкові зробити своє діло!

— К-кля... кля... кля... нуся, — затинаючись, прошепотів пан Заремба. — З-забери його...

— А тепер поклянися при всіх, що з присульських людей ти не здиратимеш по сім шкур, а братимеш, як скрізь водиться, десяту пайку! Клянешся?

— К-клянуся...

— Це добре. А за це я не тільки обіцяю тобі повну безпеку, а й беру під свою охорону. Можеш роз'їжджати де завгодно, і ніхто тебе й пальцем не зачепить. Та щойно порушиш свою обіцянку — за твоє життя я й шеляга не дам. Ці вовчки, — він кивнув на нас із Барвінком, — розшукають тебе навіть під землею.

Потім розвернувся, і вони з Грициком виїхали за ворота. За хвилину нас наздогнав Барвінок.

За першим закрутом дороги ми спинилися і почали наслухати тишу. Погоні не було.

— Схоже, вашмосць вирішив дотримати свого слова, — невдоволено пирхнув Грицик. — А шкода. Я лише щойно почав розігріватися.

— Нічого, розігрієшся в іншому місці, — пообіцяв Швайка. — Головне, що йому тепер нема на кого й поскаржитись. На нас? Так ми ж нікого не скарали на горло. Хіба що ти звернув набік кілька пик. На Барвінка з Куцим? Та ж не було ще такого, щоб княже військо рушило в похід на двох вовчиків.

— Хотів би я на те подивитися! — усміхнувся Грицик.

— Я теж, — кркнув Швайка.

Біля балки, де ховалася товстунова ватага, Швайка з Грициком зупинилися. Скрізь панувала тиша. Навіть коні не іржали.

— Схоронилися, наче маслоки під листям, — усміхнувся Грицик і голосно покликав. — Егей, де ви?

Челядники на той оклик наче з-під землі вигулькнули.

— Ну, що? — спитав русявий.

— Можете повертатися, — дозволив їм Грицик. — Вашому панові зараз не до вас. Він перепудився так, що сидить без штанів і чекає, доки слуги їх виперуть.

Я І ДЯДЬКО БРОВКО

— Дядьку, — покликав я мого сусіда через тин дядька Бровка. — Маю вас щось запитати.

— То запитуй, — солодко позіхаючи, дозволив дядько. Він цілу ніч сторожував обійстя своїх господарів і тепер хотів спати.

— Знаєте, що мені оце щойно відкрилось? — почав я. — Мені відкрилось, як ми колись із моїм Грициком та Швайкою втихомирили пана Зарембу.

Крізь щілинку в тину я побачив, як сивий дядьків писок розплився в усмішці.

— О, це було знаменито, — прогарчав він. — Я народився п'ять літ по тому, то навіть тоді усі про це говорили.

Чути ці слова було так приємно, що я й незчувся, як хвіст мій сам собою заметлявся туди-сюди. Проте мене цікавило інше.

— А от що було з тим Зарембою далі, мені поки не відкрилося, — продовжував я. — Може, ви щось пам'ятаєте?

Дядько Бровка не здивувався з мого запитання. Кожен пес знає, що в нас багато чого не так, як у людей. Вони, наприклад, ходять на двох, і в них є руки, а в нас руки ще не вирости. Вони їздять то на возах, то на машинах, а ми все ще бігаємо, висолопивши язика, на своїх чотирьох. Вони живуть у будівлях, а ми — де прийдеться. Проте в них немає того, що є в нас. Щойно людина спинається на ноги, вона забуває геть про все, що було в її попередніх життях. А в нас навпаки — пам'ять про них починає повертатися в ту мить, коли ми вперше розплющуємо очі. На жаль, повертається не вся одразу, а частинами. І та частинка мого життя, яка йшла одразу за покаяттям Заремби, в мою пам'ять ще не повернулася.

І дядько Бровко це розуміє. Він побрязкав ланцюгом, зручніше вмощуючись біля буди, і знову позіхнув:

— Далі? А нічого. Пан Заремба зробився таким зайкою, що кожне слово розтягував на півдня. А все через ті Барвінкові ікла над його горлянкою. Люди казали, що вони йому ввижалися щоночі.

— І ніхто за нього не вступився? — спитав я. — Ні староста київський, ні сам великий князь?

— А чого їм за нього заступатися? Його ж Швайка з Грициком і пальцем не зачепили. А з нас, вовків, що візьмеш... — Дядько підсунув до себе вчорашню костюмаху і почав придивлятися, чи на ній щось залишилось. — Тільки й того, що пан Заремба став посміховиськом. Тоді з горя він майже за дарма попродав свої землі князеві Глинському і щез невідькуди... — Дядько Бровко замовк, ніби щось пригадував, а за хвилину продовжив: — Хоча перед цим він знову хотів узятися за своє, але ми з Івасиком-Телесиком швидко привели його до тям...

— З Івасиком?! — вигукнув я. — З Телесиком? То я ж його знаю!

— Та хто ж його не знає! — кивнув дядько своєю важкою головою. — Щоправда, пізніше його знали як Івана-Побивана.

— Це ж чому?

— А він першу козацьку гармату змайстрував. Вона після кожного пострілу не менше десяти песиголовців побивала. Тож звідтіля й пішло: Іван-Побиван.

— Он як, — порадив я за Івасика. — Оце по-нашому!

— Атож, — погодився дядько і знову забрязкотів ланцюгом. Крізь шпарку в тину я побачив, як він перевернувся на другий бік.

Я зробив те саме і вдоволено зітхнув. Атож, ми прожили тоді гарне життя!

Ми — це я з Грициком та Саньком, Барвінок зі Швайкою, а ще ж були Вирвизуб, Колотнеча, князь Глинський, Демко Триголовий. Перед нами не тільки кримчаки, а й самі турки тремтіли!

Цікаво, а що чекає нас тут? Втім, нас — це дуже голосно сказано. Бо з усіх, із ким ми ходили на татарів, у цьому житті опинилися лише ми з Грициком. Ну й трохи дядько Бровко. То що нас чекає тут?

Утім, ніякої тривоги за нинішнє життя я не відчував. Навпаки, на душі було так гарно, що й не сказати. Наче в рай потрапив. А чом би й ні? В усіх попередніх життях я був звіром — спритним, дужим і безжальним. Там я мусив битися за власне життя. А тут і звіром якимось називатися незручно. Тут навіть загарчати як слід нема на кого. Ну, хіба гарчатимеш на сусіда, який чи не щодня навідується до нас, або навпаки — наш господар до нього? До того ж його пес, сивий і мудрий дядько Бровко, може навіки образитись на того, хто підвищує голос на його хазяїна.

А хіба можна гавкати на товаришів мого найкращого друга Грицика, з якими він ходить до школи, і вони там гасають мов навіжені? Навіть жаль, що для нас, собак, такої школи ще не вигадали.

Атож, нинішнє моє життя можна назвати найщасливішим з усіх, які я прожив. В інших життях я терпів голод і холод, спав у випадкових норах і виямках, прикрившись хвостом. А тут... Он тільки подумав, що пора б мені вже зажити власним життям і не ночувати в сінях, як Грицик разом зі своїм татком змайстрували мені таку буду, що з неї й довіку не вилазив би.

Я з утіхою оглянув її. Ця буда перша в моєму житті. І взагалі вона перша, бо в попередніх своїх життях я про буди геть не чув.

Гарна вона в мене, простора, з м'якою підстилкою, отвором для дверцят та віконцем. З отвору для дверцят мені видно потиньковану Грицикову хату, просторий двір із шовковицею та повіткою в іншому кінці. А віконце утворилося з дірки від сучка, який випав із дощечки. Воно дивилося на торішні бур'яни, що густо поросли на межі з сусідським городом. Там з ранку до вечора порпалися наші й сусідські кури. А ще дядько Бровко чув від свого хазяїна, що колись

там водилося безліч мишви. Аж доки за них узялася баба Маруська.

Атож, гарна в мене буда. І з їжею мені теж неабияк пощастило. В інших життях, бувало, лапи позбиваєш, доки впіймаєш щось путнє, а тут — ледь розплющиш очі, а хазяйка чи Гридик уже несуть мені щось смачненьке. Навіть не знаєш, хто кому служить...

От і зараз вийшла з хати хазяйка і налила в мою мисочку смачнючого варива. Воно пахло так, що в мене аж слинка потекла.

— Смачного! — побажав мені дядько Бровко з-за тину. Він теж при ділі — хрумає якусь кісточку.

— Дякую! — відказую я. — Вам теж смачного!

Не хочу хизуватися, але мені часом здається, ніби дядько мене дуже поважає. Дарма, що я ще ходжу в цуциках. Зовсім недавно мені відкрилося, ким я був у минулому своєму житті. І коли я розказав про це дядькові, він із подиву мало не повалився на спину.

— А ти не бре... — почав він точнісінько так, як кажуть друзі мого Гридика, коли їм розповідають щось надзвичайне. Втім, дядько відразу згадав, що в нашому, собачому, роду брехати не вміють. Тому лише забрязкав ланцюгом, приховуючи ніяковість, і повів далі: — То ти, виходить, будеш саме з тих перших козацьких вовчиків, що їх виховував незабутній дідо Кудьма?

— Першим був Барвінок, — уточнив я. — А вже потім пішли ми: я, Хлопчик, Лисий, Сирітка...

Крізь шпаринку в тину я бачив, якою повагою засвітилися дядькові очі.

— Нам про вас розказували неймовірні речі, — помовчавши, сказав він.

— Та які там неймовірні речі! — ніяково крутнув я хвостом. — Ми робили те, що нам належить, тільки й того. Ходили з господарями у розвідку, стерегли їх, коли вони відпочивали...

— Е, не кажи, — запротестував дядько. — Ви для мене

й моїх друзів-вовкодавів були такими, як для людей їхні святі. А вашого діда Кудьму ми взагалі вважали своїм богом.

— Так, — погодився я. — У всьому світі не було більше такого, як він. А вас, дядьку, хто приручав?

Дядько дзеленькнув ланцюгом, уможуочись для довгої розмови.

— Нас приручав дідо Санько, найкращий з учнів діда Кудьми. Знав такого?

— Ще б пак!— вигукнув я. — Вони з моїм Грициком були такими нерозлийводами, що й не сказати! Однаково довготелесі, жилаві і з вусиками під носом...

— Я того Санька застав уже з бородою, — провадив далі дядько. — Його звали Білозіром.

З тої розмови й почалася наша дружба. Дарма, що я був лише цуциком, а дядько — чи не найповажнішим псом у Воронівці. Звісно ж, найбільше нас поєднувало те, що в попередньому житті ми мали спільних знайомих. А ще я вдячний дядькові, що він не лише підказував мені, як діяти в тому чи іншому випадку, а й заступався за мене, коли я ще не знав, як поводитися з іншими псами.

— Ти їж, їж, — нагадав мені дядько.

Я хлєбтав смачну юшку і водночас продовжував роздумувати про те, хто кому служить. Я, наприклад, вчуся у дядька Бровка, як стерегти оселю своїх господарів. Баба Маруська пильнує, щоб до хазяйської хати не потикалися різні там щури з мишами. Кури несуть господарям яйця. А батьки Грицикові, схоже, служать нам. Бо інакше хто ж удосвіта прокидається і розсипає курям зерно, хто наливає бабі Маруській молоко чи ставить переді мною ось цю мисочку з їжею?

ПАНІ МАЛЮШКА І БАБА МАРУСЬКА

Нараз із повітки, де хазяйські кури порпалися в соломі й несли яйця, долинуло голосне кудкуданання. По тому на порозі з'явилася зозуляста курка. Її у нашому дворі звали пані Малюшка. Пані її прозвали за те, що в одному з попередніх життів вона вилупилася з польського яйця. Пані Малюшка витягла свою шию так, ніби хотіла побачити, що відбувається за найближчим смородиновим кушем, і кудкудакнула ще кілька разів.

На її голос обізвався з малинника наш півень на ім'я Гребінчик. Його назвали так за великий червонястий гребінець. Крім того гребінця, в його голові, здається, не було більше нічого.

— Вітаю! — кукурікнув він. — Сподіваюся, ти своє діло зробила як належить?

— Авжеж, — із гідністю відказала Малюшка. — Наш Грицик і сьогодні може поласувати моїм яечком.

Пані Малюшка переконана, що без її яєць Грицик не прожив би ані дня. Тож на всіх інших вона дивилася зверху вниз, навіть коли була набагато нижчою на зріст. От і зараз вона кинула на мене пихатий погляд, а тоді заходилася порпатись у землі. Її дебелі ноги з гострими кігтями працювали так, що тільки пилюга здіймалася.

Таких здоровецьких курей на нашому кутку я не бачив. Хоч і чув, що позаторік пані Малюшка була найхирлявішим з усіх курчаток. Тому й дістала таке ім'я. Курчатко те ображали всі, кому не ліньки. Воно дзьобало тільки те, що лишалося від інших. На неї навіть мама-квочка перестала звертати увагу. Думала, що її доця недовго протягне на цьому світі. В інших світах так би й сталося. В інших, але не в цьому. Сам Грицик узявся рятувати її. Він зігрівав Малюшку за

пазухою, годував її пшоном, сиром, вареними яйцями. Навіть мух ловив для неї. Та ще й зараз — я кілька разів бачив на власні очі — він виносить з хати щось смачненьке і пригощає її з долоні. Тому й не дивно, що найхирлявіше курчатко виросло справжньою велеткою.

А ще пані Малюшка, як і кожна велетка, вважалася найхоробрішою серед усіх нас. Наприклад, що ви робите, коли на вас іде людина? Правильно, поступаєтесь їй дорогою, бо перед людиною всі поступаються. А от пані Малюшка не з таких. Вона понад усе любить гребтися на піщаній доріжці, що веде від хвіртки до сінешніх дверей. Вигребе собі ямку і розкошує в ній трохи не голічерева. Тож усім, хто заходить до нас, доводиться обережно переступати через неї, бо вона була така пані, що навіть не ворухнеться, аби поступитися дорогою. Вона вважає, що має на це повне право, бо несе яйця моєму Грицикові. Персональні, як каже Грициків татко. По одному в день. Тож хіба я можу підвищувати на неї голос?

Пані повалюлася трохи в порохні, тоді струснулася і з діловитим виглядом попрямувала до моєї буди. Подивилася, що робиться навколо моєї миски, і невдоволено кудкудакнула:

— Розвели бруд. Тільки й прибирай за вами.

І дзьобнула кілька крихт.

— Смачного! — бажаю я їй.

Взагалі, я намагаюся не звертати уваги на її буркотіння. Бо, хто знає, може, без її яєць Грицик і справді протримається недовго? Тому я ввічливо хвицьнув хвостом і повів далі:

— Як живете, тітко? Дядько Гребінчик вас не кривдить?

— Спробував би він скривдити, — насмішкувато кудкудакнула пані Малюшка. — Дістав би такого дзьобаря, що навіки запам'ятав би.

І то не просто слова. Я сам бачив, як одного разу, коли Грицикова мама сипнула курям зерна, Гребінчик узявся вказувати їм, хто за ким має дзьобати поживу. То пані Малюшка, якій не сподобалась, що опинилася лише третьою, так дзьобнула його по тімені, що Гребінчик тільки сквокнув

і поменшав на зріст. Отож я ніколи нічого не кажу, коли вона потикає свого дзьоба і до моєї мисочки.

В одному зі своїх минулих життів Малюшка, кажуть, мешкала на якійсь іншій планеті з такою чудернацькою назвою, що їй і вимовити важко. Там вона вважалася птахом, хоча й не вмiла літати. Зате мала такі міцні пазурі, що до неї навіть найгрізніші хижаки боялися підходити ззаду. І, зважаючи на те, як вона розгрібає землю, кігті її досі не затупилися.

Раптом дядько Гребінчик голосним кукуріканням з малинника сповістив, що він вигрiб щось надзвичайне. Пані забула про мою мисочку і підтюпцем подалася поглянути, що він там знайшов.

— Серйозна жіночка, — дивлячись їй услід, шанобливо прогарчав дядько Бровко. — З такою й жартувати не хочеться... — Привіт, сусідко! — зненацька гукнув він. — Як полювалося?

Я озирнувся. З кушів саме виходила дебела руда кицька з темними смугами поперек спини. То була наша баба Маруська. Баба облизувалася і мала вдоволений вигляд. Схоже, когось уполювала.

— Здрастуйте, бабо! — і собі озвався я.

— Спасибі, полювалося гарно, — відказала баба дядькові. Мені лише кивнула, бо я для неї був ще ніким. По тому баба підійшла до зачинених сінешніх дверей, підстрибила і вчепилася передніми лапами в клямку. Клямка клацнула, і двері почали повільно відчинятися. За мить баба Маруська щезла за ними. Дядько Бровко провів її очима і сказав:

— З нею теж жарти кепські. Особливо, коли розлютується. Вона мені в дитинстві не раз псувала шкіру.

— Вам? — не повірив я, бо баба Маруська була набагато менша за нього.

— Атож, — хитнув дядько своєю важкою головою. — І було за що.

І він замріяно звів погляд до неба. Певно, згадував свою молодість.

— Егеж, славні то були часи, — зітхнув він. — Я тоді, Кудлатику, вважався чи не найбільшим шибайгоголовою у нашій Воронівці. А ти знаєш, ким була твоя баба на Лемзі? — зненацька запитав він.

— На Лемзі? — ошелешено перепитав я. — На якій Лемзі?

— Я й забув, що ти ще не все знаєш, — спохопився дядько. — Розумієш, поруч із нашою Землею є ще й інші. Схожі на неї, але не такі. І називаються вони Лемзя, Язмел, Меляз, а які там далі — того, мабуть, і самі люди не знають...

Я тільки рота роззявив: от, виявляється, скільки всього знає дядько Бровко! Не набагато менше, ніж люди. Невже я теж стану таким розумним, коли виросту?!

— А чому вони так чудернацько називаються? — запитую в дядька.

— Та тому, що хоч як ти крути, хоч як переставляй ті букви, — вони все одно складаються у слово «Земля». І навпаки, Земля дуже просто перетворюється на Лемзю чи Язмел. А що це означає?

— Не знаю, дядьку.

— А це означає те, що й життя плине там майже так, як і на нашій Землі. Дерев там майже такі, але трохи інші. І птахи. І звірі. На Лемзі, наприклад, земні коти удвадцяттеро більші і називаються котяграми. По-нашому це щось середнє між диким котом і тигром. — Дядько аж здригнувся. — О, то були найлютіші з лемзівських хижаків! Я, коли жив там після козакування на Землі, на власні очі бачив, як вони розправлялися з печерними левами. А що вже для них якісь там зубри чи коні... Від тих тільки жмуття шерсті летіло! І ця ваша Маруська, кажуть, була там однією з найлютіших котягр.

— Але ж вона зовсім не люта, — вступився я за нашу бабу.

— Бо ми зараз живемо на Землі, — відказав дядько. — А тут навіть повітря якесь не таке. Хоча... бабу й тут дехто обходить десятою дорогою. Навіть наш брат пес. Про себе, коли ще був малим, я вже не кажу. А от добре пам'ятаю, що було, коли за твоїм Грициком погнався той дурбело Рекс...

— Це той, що з Ковалівського кута?

— Той самий... Погнався він, значить, за твоїм Грициком. Той — мерщій у двір. Рекс — за ним. А тут на порозі саме вмивалася ваша баба. Вона як побачила, що витворює той Рекс, то одразу зробилася втрое більшою, зашипіла, мов змія, а тоді як кинеться на нього! Той і второпати нічого не встиг, як пика його була геть пошматована. Звідтоді на наш куток він і не потикався.

— А я чув, як наша хазяйка казала, що таких чесних і порядних кішок, як баба Маруська, світ ще не бачив, — пригадав я. — Якось вони сіли обідати, аж тут зателефонували, що в сусідньому селі раптово захворіла її сестра. То хазяйка з хазяїном і Грициком кинули все і подалися її провідати. Не поверталися вони два дні. А коли повернулися і відчинили двері — повз них грудкою пролетіла баба Маруська. Вона зробила всі свої справи під кущем, а тоді знову кинулася до хати і почала просити їсти. А на столі ж лежали недоїдені котлети!

— От бачиш, — дядько Бровко схвально звів ліву брову. — Ми з тобою навіть вилизали б те місце, де вони лежали! А вона не така. Взяла за краще два дні мучитися з голоду, аніж чіпати без дозволу те, що їй не належить.

— А ще Грицик каже хлопцям, що вона змушує його вчити уроки, — продовжував я розхвалювати нашу бабу. — Він каже, що баба Маруська малим кошеним жила при школі і добре запам'ятала, скільки триває шкільний урок. Тож тільки-но він сідає за стіл робити уроки, баба стрибає йому на плечі, обвиняє шию живим коміром і починає тихо муркотіти, щоб йому краще працювалося. А коли Грицик встане з-за столу раніше, ніж зазвичай закінчується урок, вона починає муркотіти голосніше, а інколи навіть пригощає його запотиличником.

— Неймовірно, — сказав дядько і запрацював за вухом задньою лапою. — Ну в яких же інших часах бачено, щоб лютий котягра не шматував людську дитину, а змушував її вчити уроки. Ні, на цій Землі щось і справді нині змінилося!

І таки дядькова правда. Я вже й сам завважив, що в цьому моєму житті ніхто нікого не боїться. Голуби, які зазвичай навіть із хашів боялися виглянути, сьогодні перелітають дорогу перед самісіньким твоїм носом! Корови, які в інших життях без тями втікали від людей, тепер радісно мукають, коли ті заходять до них у хлів. Котягри — навіть котягри! — і ті аж захиляються від муркотіння, коли хтось із людей погладить їх.

Чого б це? Може, й справді повітря тут якесь не таке?

Я вдихнув його. Так, може бути. В інших життях, пам'ятаю, повітря було просякнуте настороженою пусткою, небезпекою чи кров'ю від щойно розтерзаних жертв. А тепер зненавистю чи небезпекою тут і близько не пахне. Тепер у повітрі вчуваються спокій і ллються такі смачні пахощі, що навіть облизуватися не встигаєш. І ніде ніякої зненависті чи обгризених хребтів...

МІЙ ДЕНЬ

Я так замислився про це все, що не одразу помітив, як гойднулася фіранка в одному з вікон і в ньому з'явилося обличчя найкращої в світі людини на ім'я Грицик. Він усмінувся мені, махнув рукою і щез. А ще за мить виник уже на ганку. Його плечі відтягував важкий ранець.

— Привіт, Кудлатику! — вигукнув він і збіг по східцях. — Як спалося?

— Чудово! — вискнув я і кинувся до нього з усіх лап. Ні, нікого я так не радий бачити, як мого друга, мого Грицика! Я ж так за ним знудьгувався! Адже ми стільки часу не бачились! Цілу ніч не бачились.

І доки Грицик нахилився до мене, щоб погладити, я встиг тричі лизнути його в обличчя. А тоді схопив мою улюблену цурку, що валялася посеред дворища, і поклав її до Грицикових ніг.

— Візьми її, Грицику! — гукнув я йому. — І кидай! Кидай, а я тобі знов її приноситиму!

Для нашого роду ця вправа була надзвичайно корисною. Адже ми повинні мати не лише міцні щелепи, а й такі прудкі ноги, щоб ніхто нас не наздогнав і ніхто від нас не втік. Та оскільки Грицик не поспішав нагинатись, я загукав ще дужче:

— Кидай же, будь ласка! Бо ти ж не просто собі Грицик, ти ж колись був Грициком-характерником і кидав списа найдалі від усіх! Ну ж бо, давай!

Грицик поглянув на цурку і похитав головою.

— Ніколи мені, Кудлатику, — з жалем промовив він. — Я й так запізнююсь до школи.

— То це ж добре! — я одразу забув про цурку. — Тоді побігли! Адже й тобі потрібні швидкі ноги...

Цього разу Грицик одразу збагнув, чого я хочу.

— Ану, давай наввипередки! — гукнув він і перший зірвався з місця.

Я рвонув слідом так, що мені аж у вухах засвистіло. Бо який же козацький вовк потерпить, щоб його обігнали? Навіть коли це твій найближчий друг.

Обіч миготіли хати, повітки, ворота, перелази. Услід нам летіло збуджене валування прив'язаних дядьків і тіток.

Я біг і згадував, що ці місця мені знайомі принаймні літ п'ятсот тому. Тут мало що змінилося. Ця вуличка, по якій ми зараз бігли, й тоді була така сама затишна і тиха. І верболозові ліси по боках були такі самі, і такі самі хмари пробігали над нами. Ось на цьому місці стояла хата Володка Кривопичка, а на цьому перехресті було обійстя Тимоша Перепічки, чия мати пекла найсмачніші у всій Воронівці коржі з маком. А ось на цьому місці були руїни хати, в якій народився мій Грицик.

Я скосив очі на Грицика: чи пам'ятає він про це? Проте Грицик навіть не поглянув у той бік. Атож, дуже жаль, що в людей така коротка пам'ять.

Наразі з-під одних воріт до мене долетів тоненький мишачий писк:

— Мамо, а куди це вони побігли?

— Мабуть, до своєї школи, синку.

— А вони нірку в ту школу не рознесуть? Вони ж такі здоровенні!

Я хотів спинитися бодай на мить, аби пояснити малому неукові, що люди до школи заходять не через нірки, і взагалі люди й собаки ходять до різних шкіл. Проте Грицик, який уже був далеченько від мене, гукнув:

— Кудлатику, чого ти там зупинився? Ану, доганяй!

Я зірвався так, що мої вуха мало не відірвалися. Ми вихором вилетіли на широку площу і перебігли головну вулицю. Тоді кривулястою стежкою, що виляся обіч глибоченного Чортового яру, покотилися вниз. Ще хвиля — і попереду засинів великий ставок. Мені тільки вчора відкрилося, що

він називався Байлемовим. А сам Байлем жив он там, де зараз під вербами стоять три хати. Тільки замість верболозового тину його обійстя було огорожене від світу високим частоколом. А от верби геть не змінилися. І гребля через ставок була майже така сама. Хіба що без поруччя, і називалася теж трохи інакше — гатка. А от вода під нею була така ж пружна й весела. Я, Грицику, ще пам'ятаю, як ти любив стрибати з цієї гатки у ставок! У нас тоді навіть гра така з'явилася: як тільки ти стрибаєш у воду, я мерщій кидаюся на протилежний бік гатки і дивлюся, коли ти вигулькнеш із-під неї. Та одного разу ти мене перелякав так, що й не сказати. Пірнув — і не виплив. Я бігав, мов навіжений, від одного кінця гатки до протилежного, а тоді сів і завив з переляку за тебе. А ти, виявляється, мене підманув. Пірнути пірнув, але поплив не під гаткою, а звернув перед нею ліворуч, тихцем вибрався на берег і сховався за кушем... Я тоді на радощах, що ти живий, стрибнув на тебе з такою силою, що трохи й справді не втопив... Пам'ятаєш про це, Грицику?

Схоже, Грицик нічого не пам'ятав. Хоча... Він перегнувся через поруччя і певний час спостерігав за пінною водою. Тоді сказав:

— От би зараз кинутися в неї і випірнути з того боку! І щоб ти мене там виглядав. Як гадаєш, Кудлатику, ця гра тобі сподобалася б?

— Ще й як! — у захваті вискnuв я. Ні, Грицику, не знаю, як у інших людей, а в тебе пам'ять про минуле ще не зовсім стерлася!

Зненацька мені відкрилося, що під гаткою, на бистрині, мешкали колись величезні шуки. І Грицик любив ловити їх острогою. Цікаво, чи є ще вони?

Я зазирнув униз. Ні, цього разу їх не було. Чи то перебралися на інше місце, чи всіх переловили.

Ми перебігли через греблю і подалися нагору. Там, за високим дощатим парканом, вросла в землю широка, приземкувата будівля з червоним дахом і великими вікнами, в яких вигравало сонце. Це була людська школа. Її в моєму

попередньому житті й близько не було — на цьому місці випасалися знамениті воронівські коні, а неподалік подекуди стриміли струхлявілі палі давнього Городища.

Біля школи було повно хлопчиків та дівчаток. Декотрі вже полишили свої ранці в класі і зараз гасали в дворі, інші ще бігли з ранцями за спиною. Грицик влетів у двір, озирнувся і помахав мені рукою:

— До зустрічі, Кудлатику!

Я вдав, ніби нічого не почув, і продовжував бігти слідом. Бо мало що могло статися з ним без мого нагляду! Ну й що з того, що захистити його я ще не можу? Зате маю гарний зір і нюх, отож завжди встигну попередити про небезпеку.

Але пробратися до класу мені не вдалося. На ганку Грицик знову озирнувся, побачив мене і насварив пальцем:

— Кудлатику, далі тобі не можна. Невже забув, що було тиждень тому?

Я зупинився. Еге ж, хіба таке забудеш? Тоді я нишком прокрався до Грицикового класу і влігся у нього під партою. Я поведився тихенько, наче миша. Навіть хвостом намагався не стукати. Але хтось із учнів поліз під стіл по ручку і побачив мене.

— О, всі сюди! — у захваті загорланив він. — Погляньте, хто тут ховається!

І весь клас пірнув під столи, щоб довідатися, хто там ховається. Навіть математичці Ліні Василівні (це я пізніше довідався, що її так звуть) зробилося цікаво. Вона цілу хвилину дивилася на мене такими очима, наче до цього ні разу не бачила живого собаки. А тоді підвелася і звеліла Грицикові:

— Ану геть із класу зі своїм псом!

Ще й викликала Грицикових батьків, аби поскаржитись на нас.

Звісно, я не хотів, щоб Грицика знову сварили через мене. Тому лише тихенько заскавулів і повернувся до воріт. Схоже, відтепер дорога до Грицикового класу мені вже не світить.

— Чого ти такий невеселий? — запитав мене дядько, коли я повернувся. — Щось трапилось?

— Та ні, — відказав я і не втримався, зітхнув. — Просто мене не пустили до Грицикового класу. А там з Грициком мало що може трапитись!

Дядько побряжчав ланцюжком.

— І правильно зробили, що не пустили, — зауважив він. — Бо де ж це бачено, аби собача дитина вчилася у людській школі? Тому краще давай трохи подрімаємо, бо я цілу ніч не спав. Розумієш, кілька разів щось підкрадалося від лісу, проте я так і не второпав, що то було. Ну, бувай!

— Бувайте, дядьку, — відказав я і теж заплющив очі. Мушу вам зізнатися, що наш собачий рід умудряється спати будь-якої хвилини. Бо ж ніхто не скаже, коли доведеться виспатися наступного разу.

...Ми з батьком бігли навпростець, проте так і не встигли дістатися до нашого лігва. Ні з сього, ні з того у світі потемнішало і небом забігали блискавки. Зненацька одна з них розчахнула чорне небо на сліпучі скалки. Небо з болю і люті гримнуло так, що мені підкосилися ноги і заклало вуха. А блискавки від того грому наче подуріли. Вони то шматували простір над головою, то велетенськими кривими іклами впивалися в землю все ближче й ближче до нас. Зненацька неподалік, наче сонце серед ночі, спалахнула височенна сосна. Батько сахнувся вбік так різко, що впольована сарна звалилася з його спини.

— Тримайся ближче! Не відставай! — гарикнув він мені. Тоді знову завдав сарну на спину і кинувся в найближчу улоговину. Я щосили рвонув за ним, бо вже знав, що коли на тебе налітає така гроза, треба негайно перебиратися в якомога нижче місце. Адже блискавки чомусь полюбляють бити в те, що ближче до неба.

Гроза минулася так швидко, як і налетіла. Коли ми вибралися на узлісся, небо вже було чисте, і на ньому спалахували яскраві світлячки. Проте батько дивився не туди. Його увагу привернула печера в одній зі скель, що громадилися

праворуч від нас. У печері палало вогнище, а довкола нього метушилися двоногі істоти.

Таких істот я ще не бачив.

— Батьку, хто це? — запитав я.

Батько сповільнив біг і прогарчав:

— Запам'ятай, сину: то наші найлютіші вороги.

— А я думав, що найлютіший наш ворог — це печерний лев чи тигр...

— Так, але ці ще лютіші. Вони полюють на нашу здобич більше, ніж будь-хто... Не відставай!

Наразі все шезло, наче нічого й не було. Тоді мені у вуха вдарило:

— Ти ще спиш?

Я розплющив очі і якусь мить сторопіло роздивлявся навколо. Звідкіля взялися це подвір'я, і хата, і сліпуче сонце над головою? Адже щойно періщив дощ і лютувала страшна буря... Довелося кілька разів кліпнути очима, аби зрозуміти, де я насправді.

— Ну й мастак же ти куняти, — подав із-за тину голос дядько Бровко. — Я тебе вже вдруге кличу, а тобі хоч би що...

— Мені батько наснився, — сказав я на своє виправдання. — Ми з ним уполювали сарну і поверталися додому. Раптом побачили в одній із печер вогонь, а біля нього метушилися якісь двоногі. Батько про них казав, що то наші найбільші вороги. А що то за вороги, я й роздивитися не встиг, бо ви, дядьку, мене розбудили.

— Вибач, — сказав дядько. — Двоногі, кажеш? Одягнені в шкури?

— Так.

— То відкрилося тобі те, що ти бачив тисячі літ тому. Тоді ми, вовки та дикі собаки, ще ворогували з людьми.

Мені аж заціпило.

— А хіба таке могло бути? Дядьку, ви часом не жартуєте?

— Старий я вже жартувати, — образився дядько. — Хоч, по-правді кажучи, то теж були не прості люди, а первісні... О, а це ще що?

Здалеку до нас долинув пронизливий вереск. Дядько нашорошив вуха і застиг, а я кинувся до воріт, аби побачити, що ж там таке відбувається.

І саме вчасно — з-за рогу вигулькнула хмара куряви. Якусь мить вона застигла на одному місці, а тоді завернула на нашу вулицю. Попереду хмари летіло щось схоже на шмат ковбаси, до якого приробили чотири проворні лапи.

— Здається, це панна Таксистка, — гукнув я дядькові.

— Схоже, — згодився дядько.

І справді, це була вона. В нашій Воронівці досі сперечаються, звідкіля таке прізвисько причепилося до неї. Одні казали, буцімто в її роду були такси, інші стверджували, ніби позаминулого літа вона ледве встигла вискочити з-під таксі, яке приїхало з району. Одне лиш ясно: такої голосистої тітки світ ще не бачив.

— Цікаво було б знати, хто зараз проїхався по її хвосту, — прогарчав дядько. — Як гадаєш?

Мені теж було цікаво. Проте запитувати тітку не довелося. Нараз вона порівнялася зі мною і, не зменшуючи швидкості, зарепетувала:

— Письменник!

ЗЛОВИ МЕНІ МАЛЕНЬКУ ЖАБКУ...

Наступної миті її сполошений голос долинав уже віддалік:
— Письменник! До нас їде сам Письменник! Він виступатиме у нашому клубі!

— Це ж треба — через якогось Письменника здіймати такий гвалт, — осудливо прогарчав дядько і позіхнув, уможуєчись зручніше. — Утім, цікаво було б дізнатися, що то за птаха, яку зовуть Письменником. Я десь ніби й чув це ім'я, але кого ним так називають — не відаю.

— Я теж чув, — похвалився я й собі. — Від мого Грищика. Він казав, що Письменник щось пише. Але які вони з себе, Грищик так і не пояснив.

— Шкода, — зітхнув дядько. — Ми тепер, чого доброго, знову не спатимемо цілу ніч.

— Чому?

— Будемо гадати, що то воно за звір такий — Письменник, і з чим його їдять.

І тут мені в голову спала одна думка.

— Слухайте, дядьку, а що, коли я збігаю до клубу і дізнаюся про нього? Таксистка ж кричала, що він там виступатиме.

— Це ти гарно придумав, — похвалив дядько. — Я б теж побіг з тобою, та бач...

І він заgrimів ланцюгом.

— Не хвилюйтеся, дядьку! — гукнув я вже за воротами. — Я миттю!

До клубу було зовсім недалеко, тож я й незчувся, як опинився там. На жаль, виявилось, що біг я даремно, бо двері клубу були зачинені. Я оббіг довкола нього, тоді всівся на ганку й почав гадати, як бути далі. Повертатися додому було якось незручно. Дядько може подумати, ніби я ще такий

дурненький, що й дізнатися про щось не спроможний. То як же бути?

Звісно, непогано було б наздогнати панну Таксистку і розпитати її, що й до чого. Проте вона, схоже, забігла так далеко, що й вереску її вже не чути. Та й пояснювати щось вона здатна лише тоді, коли викричиться досхочу. В усякому разі так про неї дядько Бровко казав.

Нічого іншого не лишалося, як знову побігти до школи. Там завжди можна почути щось нове. Особливо, коли вікна відчинені. Саме завдяки цьому я довідався про існування синусів і косинусів, Римської імперії, вулкану Кракатау. Я навіть вивчив декілька слів англійською мовою. Наприклад, «е дог» (так називають собак), «е киттен» (котеня), «уот е найс паппі»... Це промовила вчителька англійської мови, коли визирнула у вікно й побачила мене. Пізніше я довідався, що це означало «який чудовий песик».

Але цього разу нічого нового дізнатися я не встиг, бо саме продзеленчав дзвоник на перерву. Я загальмував так, що мені аж у лапах запекло. Я вже не раз бував у школі і знав, що після такого дзвоника нашому братові перебувати на шкільному подвір'ї вкрай небезпечно.

Нас часто лають за те, що своїм валуванням ми не даємо спати людям. Однак те, що зараз там відбувалося, не йшло ні в яке порівняння з нашим виттям.

Не встиг дзвоник замовкнути, як усередині школи вибухнув такий вереск, що шкільні стіни мало не розлетілися на друзки. Потім стулки шкільних дверей із гуркотом розчахнулися, і на подвір'я, як сполохані горобці, почали випурхувати хлопчики й дівчатка. Вони репетували так, що, мабуть, самі себе не чули. Якби в них були хвости, то можна було б подумати, що їх відривають. Та що там хвости — такого гвалту не здійсмили навіть очаківські турки, коли їм на голову зненацька звалилися наші козаки!

Проте, придивившись, я зрозумів, що вони не просто галасують. Кожен, виявляється, був при ділі, кожен займався своєю справою. Хто гасав колами по подвір'ю, хто стрибав

з високого ганку на землю, хто, червоніючи від натуги, кликав якогось Колька. Меншенькі хлопчики дражнили дівчаток, а ті ганялися за ними і гамселили їх чим могли. Кілька старших учнів усадовили собі на плечі молодших і, стрибаючи на одній нозі, з усіх сил штовхали один одного. З десяток хлопців на волейбольному майданчику щосили лупили по м'ячу. Дві пари старшокласників, притиснувши кулаки до грудей, витанцьовували одне перед одним і краєм ока стежили, дивляться на них дівчатка чи ні. Я вже знав від Грицика, що це — бокс. В іншому кінці двору двійко здоровил ставили підніжки молодшим хлопцям і аж заходилися з реготу, коли ті падали. Затим на подвір'я звідкілясь вистрибнув футбольний м'яч, і десятки хлопців погналися за ним.

О, а де ж сам Грицик? І де його клас?

Ага, ондечки він, грає в щось, схоже на квача. І Грицик поміж ними був найметкіший. Його ловили спочатку удвох, тоді утрьох, проте спіймати чи бодай доторкнутися до нього ніхто не міг. Ще б пак — Грицик і п'ятсот літ тому був і найшвидший, і найдужчий, і взагалі рівного йому не було.

І все б чудово, якби один зі здоровил-старшокласників зненацька не виставив свою довгу ногу саме тоді, коли Грицик пробігав повз нього. Грицик зашпортнувся, змахнув руками і покотився по землі. Здоровило з товаришем знову схопилися за животи від реготу. Грицик скочив на ноги, стиснув кулаки і з-під лоба зиркнув на здоровила.

— Тікай, Козулько, бо цей богатир зараз тобі дасть лупки! — глузливо вигукнув його товариш.

Здоровило вдав, що дуже злякався.

— Ой-ой-ой, — вигукнув він і заховався за товаришеву спину. — Дядьку, не бийте мене, я більше не буду!

Якусь мить Грицик постояв перед ними, як горобчик перед двома півнями, тоді опустив руки і повільно відійшов убік. Бігати йому вже не кортіло.

Я аж заскавулів, так мені захотілося вчепитись у холошу комусь із тих здоровил чи бодай загавкати на них. Проте дістатися до них крізь безліч швидких, миготливих ніг було

неможливо. Та й навряд чи такі здоровила злякаються мого дзвякоту. От коли б на нього загарчав дядько Бровко... Але нічого, я теж колись виросту, і тоді ці бовдуряки наплачуться в мене! Схоже, що Грицик теж подумав про це. Він востанне зиркнув на кривдників, тоді обтрусився і відійшов убік.

Нараз пролунав дзвоник на урок, і подвір'я миттю вимерло. Про всяк випадок я почекав ще трохи, тоді подався до волейбольного майданчика. Точніше — до підставки, з якої свистів суддя під час змагань. Я вже не раз вистрибував на неї й переконався, що звідтіля можна роздивлятися все, що діялося за шкільними вікнами. Вікон було багато, і за кожним виднілися голови школярів. Одні щось писали, інші підпирали руками підборіддя й дивилися хто куди — то на свого вчителя, то на стелю, треті мружились під сонячним промінням...

Я мигцем пробіг по них поглядом і зупинився на третьому вікні. За ним виднілося кілька голів, і поміж ними був мій Грицик. Він щось писав і час від часу перешіптувався зі своїм товаришем по парті Даньком Орлюком. Нараз вони перестали писати і втупились у свою вчительку Наталю Петрівну, яка походжала поміж парт. Кватирка була прочинена, і до мене долітало кожне її слово.

— Що таке художня література? — запитала вона начебто саму себе. — От, Дахно, у тебе край парти лежить підручник з математики. Хто мені скаже, чого нас навчає наука математика?

— Лічити! — водночас вигукнув клас.

— Можна сказати й так, — згодилася Наталя Петрівна. — А чого нас навчає наука фізика?

— Вивчати фізичні процеси! — вихопився Данько Орлюк.

— Молодець! — похвалила його Наталя Петрівна. — А чого вчить хімія?

— Знати хімічні процеси! — це вже вигукнула котрась із дівчаток.

— Теж правильно. А от хто мені скаже, чого навчає художня література?

Клас перезирнувся. І справді, чого вона вчить?

— Ну, читати, — невпевнено почав Данько Орлюк, перезирнувшись із Грициком. — Повісті всілякі, вірші...

— Відповідь дуже приблизна, — відказала на те Наталя Петрівна. — Хто може ще щось додати?

— Вона вчить, як треба жити, — сказав Грицик.

— Оце вже ближче до істини, — усміхнулася Наталя Петрівна. — Але й це ще не вся істина... Отже, ми з вами знаємо, що дають нам такі науки, як фізика, хімія, математика. Але вони не розкажуть нам про те, що таке любов і правда, що таке дружба і вірність. І лише художня література дає нам ті знання, які роблять людину людиною, а не додатком машини. А тепер скажіть мені, хто творить художню літературу?

— Письменники! — загув клас.

— Автори книжок!

— Поети!

— Правильно, — згодилася Наталя Петрівна. Вона знову пройшлася поміж партами, думаючи, що б його ще спитати. Але раптом зіщулилася і мовила:

— Щось у нас холодно стає. Ану, хто там ближчий до вікна, зачиніть, будь ласка, кватирку.

Кілька учнів зірвалося на ноги. Проте Грицик виявився найспритнішим. Він навіть устиг помахати мені рукою. І я порадив за нього, бо Грицик ще раз довів, що і в цьому житті він найпроворніший.

Але, на жаль, голос Наталі Петрівни вщух, і я не мав більше змоги послухати, про що вона розповідала і як їй відповідали учні. Я лише здогадувався, що Наталя Петрівна розповідає їм про щось цікаве, бо вони час від часу аж роти роззявляли. І ще я завважив, що Грицик при цьому кілька разів озирнувся туди, де виднілася русява голівка однієї дівчинки. Я вже знав, що її звать Яринкою. А прізвище в неї — Гайова. Мешкала вона на сусідній вулиці, і ми з Грициком уже кілька разів крадькома проводжали Яринку аж до її хати. І в Грицика погляд був якийсь такий... ну, такий, який, мабуть, був і в мене, коли мені показували смачну кісточку.

Час від часу Яринка ніби випадково озиралася, і тоді Грицик миттю вдавав, що він нічого такого не робить, а просто прогулюється. Схоже, йому дуже не хотілося, аби вона подумала, що він її переслідує. А чого, питається, йому соромитись? Чому не підійти і просто сказати: «Яринко, ти мені подобаєшся. Давай дружити». І Яринка була не проти, бо я вже не раз помічав, як вона теж крадькома позирала у Грициків бік.

Отож я сидів на підставці й позіхав від нудьги. Коли нема кого слухати, час тягнеться надзвичайно повільно. Я вже кілька разів подумки подружив Грицика та Яринку, я вже полічив усіх галок та голубів, що вилися навколо школи. Я вже збирався перейти до горобців, коли нарешті дзвоник сповістив про закінчення уроків. Неймовірний вереск знову ледь не розірвав школу, а тоді учні почали вилітати з неї цілими гуртами. Проте цього разу я не полишав волейбольну підставку, бо знав, що це останній урок і на школярів чекають набагато цікавіші справи, аніж гасати подвір'ям. Нарешті поміж інших хлопців з'явився і мій Грицик.

— Кудлатику, а ти знаєш новину? — вигукнув він, як тільки побачив мене. — До нас їде Письменник!

Я аж вискнув від захвату. Отепер дядько Рябко вже не подумає про мене як про якогось дурника, не здатного навіть дізнатися про щось путне! Зараз я знатиму все, що стосується людини на ім'я Письменник. Адже Грицик завжди ділився зі мною будь-якою новиною.

Так сталося й тепер.

— Ти, Кудлатику, навіть не уявляєш, як це цікаво, — жваво почав Грицик, коли ми виходили за ворота. — Адже ніхто у Воронівці ще не бачив жодного живого Письменника, розумієш? А цей Письменник не тільки живий, а ще й одного віку з Наталею Петрівною. Вона каже, що вони навіть навчалися разом...

— Сторожук! — почулося позаду. Ми озирнулися. Нас наздоганяла Яринка, розмахуючи якоюсь книжкою.

— Наталя Петрівна сказала, щоб я тобі передала цей підручник, — промовила вона. — Ти забудь його на парті.

Грицик почервонів і закліпав очима. І я його розумію: дівчинка, яку він крадькома проводжав аж додому, сама підійшла до нього! І треба їй щось відповісти...

— Дякую, — врешті знайшовся він. — Я...

Він, здається, не знав, що казати далі. І в мене аж серце зайшлося в тривозі, бо я вже знав, що дівчатка люблять потішатися з тих, хто перед ними червоніє, ніяковіє, і взагалі, починає мекати. Проте Яринка виявилася не такою. Вона просто стріпнула русявою кіскою і пішла поруч з нами.

— Тобі подобаються вірші цього Письменника? — запитала вона.

— Дуже, — відказав мій Грицик і облизав пересохлі губи.

— Мені вони теж дуже подобаються, — сказала Яринка. — Особливо той, який Наталя Петрівна прочитала першим. Я навіть початок запам'ятала...

Вона набрала в себе повітря й почала: *«Злови мені маленьку жабку, дай їй стрілу травички в лапку, хай не боїться...»*

— А далі я не пам'ятаю, — зізналася якось винувато.

— Далі було про те, як його сестричка впала в маленьку криницю і він її витягав звідтіля, — підказав Грицик, який почав уже оговтуватись. — А мені подобається ще й такий його вірш...

І з цієї миті вони забули про мене. Вони йшли плече до плеча, і вітер куйовдив Яринчині кучерики. Розмовляли не тільки про Письменника, а й про що завгодно: про те, яка чудова цього року весна і якою цікавою була новорічна екскурсія до Києва; про те, як Яринка торік злякалася їжака і скільки разів Грицик може присісти на одній нозі; про те, яка в них гарна Наталя Петрівна, а от математичка — навпаки, дуже сувора, і це, мабуть, від того, що вона носить великі окуляри. За такою розмовою вони й незчулися, як дійшли до того місця, де наші дороги розходились.

І тут вони наче отямилась. Яринка зупинилася, позирнула на Грицика, і в її очах промайнуло збентеження: вона ж уперше йде з хлопчиком! Не просто з однокласниками, а з окремим хлопчиком. Це ж який сором!

А про Грицика й казати годі — йому не тільки обличчя, а й вуха почервоніли. А раптом хтось побачить, що він про-воджає дівчинку! Який жах!

— Ну, я піду, — спохопилася Яринка, не дивлячись на Грицика. — Мені в цей бік.

— А мені в цей, — силувано мовив Грицик, старанно обми-наючи поглядом Яринку.

І вони розійшлися з таким виглядом, наче ніколи й не бачились. Наче й не Яринка злякалася їжака і не Грицик присідав на одній нозі.

— Ну, що вибігав? — поцікавився дядько Бровко, щойно ми відчинили хвіртку. — Збрехала ця Таксистка чи ні?

— Здається, ні, — неуважно відказав я. Мені все ще бачи-лися Яринка й Грицик, які стояли на розі й соромилися по-глянути одне одному в очі. І чого, питається, їм соромитись?

СЕСТРИЧКА І БРАТИК ПІВНИК

Так вже повелося, що наше сторожове життя починається десь під вечір. О цій порі люди влягаються спати, і ми починаємо сторожити їхній сон. А це не така вже й проста річ. Передусім треба пильнувати, аби у твій двір не завітав якийсь чужак. А що деякі дворища обходяться без сторожових собак (наприклад, через дорогу від нас), то треба й туди зазирнути. Потім (на прохання дядька Бровка) я повинен збігати до діда Барбоса, аби довідатись, чи все у нього в порядку. Бо дід той вже слабує на задні лапи та очі. Потому завітати до його молодших сусідів і запросити їх до себе, аби ті пересвідчились, що й у нас із дядьком усе гаразд. А ще ж треба позмагатися з ними в бігові чи помірятися силами. Та й просто погратися теж не завадить. Тому й не дивно, що я повертаюся до своєї буди лише під ранок, і такий натомлений, що засинаю, ледь забравшись до неї.

Проте цього разу спати майже не довелося. Не встиг я й повіки склепити, як мої вуха, що ніколи не сплять, донесли, нібито в кінці двору, за кущами смородини, щось шкребеться. Миші чи ще якась дрібнота? Я напорошив вуха. Ні, навряд щоб це були миші, бо вони шкребуться тихенько. А тут хтось працює так, що аж груддя злітає над кущами. А це вже зовсім підозріло...

Я тихенько прокрався межі кущів, виглянув з них і остовпів: переді мною був якийсь незнайомий звір. Він мав гостреньку пичку, пишний рудий хвіст і дуже працюючі лапи. Щомиті озираючись навколо, він підкопувався під наш курник.

— Здрастуйте, — сказав я. — А що це ви робите в нашому дворі?

— Йой! — вереснув незнайомец і з усіх чотирьох сипонув

від курника. Та побачивши, що перед ним просто малий цуцик, загальмував біля межі.

— Як же ти мене налякав! — поскаржився він і приклав лапу до білої плямки під шиєю. — В мене серце трохи не вискочило з грудей!

Звір був не набагато більший за мене. Він мав швидкі очі й маленькі гострі зубки.

— Вибачте, — сказав я. — Просто мені було цікаво, навіщо ви тут ристе ямку.

— Гм-м... — почав незнайомиць. — А як тебе звуть?

— Кудлатик. А вас?

Незнайомиць здивувався.

— Ти що, не впізнаєш мене? — запитав він.

— Ні, — відказав я. — Даруйте, але я вас уперше бачу.

— І не чув?

— І не чув, — згодився я. — Бо я ще маленький і мені не все поки що відкрилося.

— Тоді все зрозуміло, — хитнув головою незнайомиць і всівся переді мною. — Можеш називати мене Сестричкою.

— Сестричкою? — перепитав я. — А до яких звірів ви належите? Розумієте, я вже знаю, що є на світі такі звірі, як коти, собаки, корови, кози. А ви хто?

— Хіба це так важливо? — крутнула Сестричка рудим хвостом. — Головне, що всі ми сестрички та братики. Зрозумів?

— Зрозумів, — відказав я, хоч це було й не зовсім так. — А де ви мешкаєте?

— В лісі, — відказала Сестричка. — Але там навіть побалакати ні з ким. А ще там холодно. Так холодно, що інколи навіть зуб на зуб не потрапляє. От я й пришла в гості до свого братика Півника та його сестричок. Думала, що, може, хоч вони пустять до себе погрітися. А тут, бач, усе зачинено. Тож я й вирішила прорити до них нірку...

Я уявив, як їй нелегко доводиться. У мене теж кілька разів від холоду зуб на зуб не потрапляв.

— Я вас розумію, — поспівчував я. — Може, вам допомогти?

— Та... — затялася Сестричка. — Хоча... Хоча це було б непогано. Бо в мене вже й лапки почали боліти.

— То ви трохи відпочиньте, а я замість вас покопаю!

— Дякую, — відказала Сестричка і чомусь захихотіла. — Одразу видно вихованого хлопчика.

На радощах, що мене похвалили, я з усіх сил запрацював лапами. А Сестричка сиділа поруч, приязно стукала об траву рудим хвостом і все вихваляла, який я роботящий. Раптом вона нашорошила свої гострі вушка і почала до чогось прислуховуватись.

— Це що? — поцікавилася вона.

— Де? — запитав я.

— Он там, — показала вона писком на сусідський двір. — Щось ніби дзеленькнуло.

— Не зважайте, — заспокоїв я її. — То, мабуть, дядько Бровко спросоння повернувся на інший бік.

Сестричка скліпнула очима:

— Пес, чи що?

— Ага, вовкодав.

Я гадав, що Сестричка зрадіє від того, що з нами сусидить такий видатний пес, проте цього не сталося. Навпаки, Сестричка стривожилася і поглянула на небо.

— На жаль, мені час повертатися до лісу, — поспіхом мовила вона. — Роботи багато. Але наступної ночі я знову прийду, гаразд? А поки що нікому не розповідай про мене. Я дуже хочу зробити несподівану приємність моємулюбому братикові.

— Не скажу, — пообіцяв я.

І лише зараз я завважив, що вже сіріло. А за хвилину з хати вийшов Грициків татко. У цей час він завжди рушав на роботу. Та перед цим озиравав подвір'я, аби пересвідчитись, що за ніч нічого не сталося, — й одразу побачив розкидану землю біля курника.

— Ого, — сказав Грициків татко. — До нас, виявляється, вночі гості приходили! І, мабуть, ще спробують прийти. Що ж, доведеться приготувати для них гарного гостинця.

— Треба, — підтакнув я і аж хвостом закрутив від захвату. От який у нас із Грициком гостинний татко! Тож ви навіть не здогадуєтесь, як мені закортіло розповісти йому про нашу зустріч із чарівною Сестричкою! І Грицикові, і дядькові Бровкові, і Гребінчикові.

Проте я вчасно прикусив язика. Адже я дав Сестричці обіцянку!

Увечері перед сном Грициків татко закріпив під курником якусь чудернацьку залізячку і примостив усередині шматочок сала. Потому оглянув свою роботу і підморгнув мені:

— Гадаю, цей дарунок влаштує нашого гостя, — сказав він і почухав у мене за вухом. — А ти, Кудлатику, дай обіцянку, що не чіпатимеш його. Домовились?

Ну, звісно! Тим більше, що на вечерю мені дали стільки, що я й дивитися на те сало не хотів.

Сестричка надійшла опівночі. Мені навіть здалося, ніби вона навмисне чекала того часу, коли дядько Бровко перестане гриміти ланцюгом і вкладеться спати.

— Сестричко! — вигукнув я, щойно вона з'явилася межи куців. — А Грициків татко тобі гостинця приготував!

— Гостинця? — не повірила вона.

— Ага. Ондечки під курником лежить.

— О, сальце! — вихопилося у Сестрички. Я чекав, що вона одразу вхопить його, проте помилився. Сестричка всілася на задні ноги і, облизуючись, довго дивилася на гостинець, а тоді обережно обійшла навколо і знову всілася.

— Вам що, не подобається це сало? — здивувався я.

— Та ні, — сказала вона й підвелася. — Але...

Більше вона не встигла нічого сказати, бо її ліва передня нога зненацька підвернулася і Сестричка, мов підкошена, впала на землю.

— Ой-ой-ой! — застогнала вона. — Бідна моя ніженька!

— Сестричко, що з вами? — кинувся я до неї.

— Ой, як болить! — не слухаючи мене, продовжувала вона. І я повірив, що їй таки болить, бо вона аж очі заплющила від болю.

— Сестричко, — у розпачі вигукнув я, — скажіть, що мені робити, чим вам допомогти?!

— Та вже й не знаю... — не розплющуючи очей, ледь чутно простогнала вона. — Хіба що... Може, прикласти це сало до моєї бідолашної лапки? Кажуть, що після цього біль одразу минає.

— То я вам зараз його дістану! — вигукнув я і повернувся до сала. Проте взяти його не встиг, бо заліззячка зненацька підстрибнула, схопила мене своїми лещатами за лапу і здавила її так, що я аж знетямився від гострого болю.

— Допоможіть! — зарепетував я.

Сестричка кинулася до мене. Проте замість того, щоб допомогти мені звільнитися від лещат, вона схопила сало, і я її тільки й бачив.

А біль у лапі ставав дедалі нестерпніший. Я спробував вивільнити її від лещат, проте вони не піддавалися. Навпаки, лапа заболіла ще дужче.

— Допоможіть! — знову вихопилося з мене. — Рятуйте!

Проте ніхто не обізвався. Лише з кущів, за якими щезла Сестричка, долинуло кілька коротких смішків.

І все ж мене почули. В хаті спалахнуло світло, грюкнули сінешні двері і на ганок вибіг мій Грицик. За ним з'явився тато.

— Кудлатику, ти де? — злякано вигукнув Грицик. Він крутив головою на всі боки, але мене не бачив. — Що з тобою?

А от Грициків татко відразу здогадався, де мене шукати. Він поквапився до курника і схилився наді мною.

— Зачекай, дурнику, — сказав він і заходився звільняти мене від лещат. — Ну чого ти поліз у капкан раніше тої лисиці? Хіба тобі мало було вечері?

Нарешті Грициків татко вивільнив мою ногу. Я ступив на неї. Проте вона підігнулася точнісінько так, як нещодавно у Сестрички.

— Татку, в нього, мабуть, ніжка зламана! — нажахано вигукнув Грицик. — Його треба негайно лікувати!

Грициків татко обережно обмацав мою ногу і сказав:

— Ні, з ніжкою все гаразд. А якщо й болить, то твоєму Кудлатикові це на користь. Може, стане розумнішим, а не кидатиметься на що попало.

Він заходився загортати лаз до курника, що його вигребла Сестричка (а я їй помагав), а Грицик підхопив мене на руки і поніс до буди.

— Бідолашний мій Кудлатику, — побивався він і так притискав мене до грудей, що я мало не задихнувся. — Болить тобі, еге ж? Але потерпи трохи. Знаєш, одного разу я теж трохи не зламав ногу, і нічого...

Грицик уклав мене біля буди і сидів поруч, аж доки татко покликав його спати. Коли за ними зачинилися сінешні двері, дядько Бровко дзенькнув ланцюгом, аби я звернув на нього увагу, і поцікавився:

— А що там за гвалт у вас зчинився?

— Та... — неохоче відказав я. — Сестричка до нас приходила.

— Яка сестричка?

— З лісу. Вона так себе називає.

Дядько якось дивно поглянув на мене.

— Ну-ну, — сказав він. — І яка ж вона з себе — руда?

— Ще й яка руда! І хвостом метляє туди-сюди.

— І що ж вона робила?

— Та нічого такого. Рила нору під курником.

— І ти їй допомагав?

— Авжеж.

— А чи не казала вона, що прийшла в гості до братика Півника?

— Казала. А ви, дядьку, звідкіля про це знаєте?

Дядько видобув із себе якийсь незрозумілий звук — чи то закашлявся, чи розсміявся.

— А звідтіля, що колись одна така сама лисичка-сестричка й мене пошила в дурні точнісінько так, як оце тебе. Вона теж рила нірку до братика Півника. Але не для того, щоб погомоніти з ним, а щоб згамати його!

— Оце так! — вжахнувся я.

І тут мені щось ніби тумкнуло в голові і перекинуло літ на

п'ятсот назад. Я побачив себе поруч із Барвінком. Ми з ним неспішно трюхикали від Вовкулацького кута до лісу, за яким ховалася Воронівка, і неспішно гомоніли про своє. Ми бігли й навіть не озиралися, бо ж тут не було нічого, що могло б нам загрозувати. Навпаки, тутешні мешканці, углядевши, хто біжить, негайно поступалися дорогою. Не тому, що ми були такі страшні (вони знали, що дід Кудьма навчив нас нікого без потреби не чіпати), а тому, що з давніх-давен так було заведено — поступатися дорогою дужчому. Між тих створінь були й такі, що скидалися на теперішню Сестричку, як дві краплі води. Вони звалися лисицями і були такими полохливими, що коли наші погляди спинялися на них, вони припадали до землі й аж скавуліли зі страху. Я навіть дивувався, які вони були миршаві, немічні та полохливі.

І ось одне з цих миршавих і немічних створінь сьогодні вчинило зі мною, як з малим дурником! Ще й насміялося з мене з кушів. Леле, який сором!

Цієї ночі я довго не міг заснути. Виявляється, цей світ складався не лише з таких, як Грицик, його татко чи дядько Бровко, а й з таких підступних істот, як лисичка Сестричка. І це треба добре запам'ятати, щоб знову не пошитися в дурні.

ЦЕЙ «НЕЙМОВІРНИЙ» ПИСЬМЕННИК

Не знаю, як інші пси, а я на цю суботу чекав з особливим нетерпінням. Подумати тільки: сьогодні має прибути Письменник! Про це сповіщали афіші, вивішені на дверях клубу, сільської крамниці та сільради. Проте тітці Таксистці цього виявилось замало. Вона не лише знову оповістила на всю Воронівку про приїзд Письменника, а й розставила своїх друзів-вивідників від околиці аж до клубу, де мала відбутися зустріч. Вивідники мали здійснити гавкіт на все село, щойно машина з Письменником зупиниться біля клубу.

Проте Письменник біля клубу не зупинився. Машина, що везла його, загальмувала біля хати, де мешкала Наталя Петрівна зі своєю старенькою мамою. І, якщо подумати, так би повівся кожний із воронівських псів, бо з хати несло так смачно, аж у животах млоїло. Ох, які ж там пахощі буяли — і від ковбаски, смаженої на смальці, і від вареників із сиром та сметаною, і від пирогів з печінкою та шкварками!

Письменник виявився звичайнісінькою людиною. Таких навіть у нашій Воронівці хоч греблю гати. Не високий, але й не низький, не товстий, але й не худий. Хіба що на високому чолі з'явилася невелика лисина. У нього був приємний голос і жваві очі. А ще він був дуже... про таких Грициків татко каже «емоційний». Як тільки вийшов з машини, то одразу ж повів носом і з захватом проказав:

— Пиріжки... зі шкварками... Вареники... Неймовірно!

— Так, це вони, — підтвердив сільський голова. Він вийшов з іншого боку машини і теж нюшив повітря. — І борщ із пампушками... І ковбаска на смальці... А ось і наша Наталя Петрівна!

Наталя Петрівна розцілувалася з Письменником як давня приятелька. При цьому він увесь час примовляв:

— А ти геть не змінилася. Навіть ще краща стала. Неймовірно!

А за якусь годину Письменника, що важко відпирхувався після пригощання, знову посадили в машину і повезли оглядати Воронівку. І куди його тільки не возили! І на Барвінкову гору, і до Вовкулацького кута, і до найстарішого в наших місцях Сторожового дуба, і навіть на давнє Городище, звідкіля увесь світ було видно як на долоні. Дивився на все те Письменник, захоплено зітхав і примовляв:

— Яка краса... Яка історія... Неймовірно!

— Маєш рацію, — згоджувалася Наталя Петрівна. — Ще й України не було, а наші пращури вже проливали тут за неї свою кров.

— Неймовірно...

По тому Наталя Петрівна знову запросила письменника перекусити перед виступом, а оскільки мене не запрошували, то я подався до клубу подивитися, що там діється.

А там уже гриміла музика, і на її звук почали сходитися люди й собаки. Люди здебільшого прогулювалися перед клубом чи всідалися погомоніти на лавки, а мої одноплемінці зібралися на галявині під вікнами клубу і знічев'я затівали ігри. Коли я надбіг, собачі ігриська були в розпалі. Щоправда, галас стояв тут не такий, як у школі під час перерви, але все ж було що послухати і на що подивитися. Наймолодші цуцики ганяли одне за одним, боролися чи просто крутилися дзигою, намагаючись зловити власний хвіст. Старші пси показували, чого вони вже навчилися. Один з них, на ім'я Живчик, показував, як треба хапати мух у стрибку, а не чекати, доки ті всядуться тобі на ніс. Неподалік від нього підстаркувата тітка-болонка вчила, як краще виманювати ласощі.

— Ставайте на задні лапи, а передні притискайте до грудей, ніби щось просите, — напучувала вона й показувала, як це робиться. — А ще коли танцюватимете під музику, тоді жодна хазайка не встоїть перед вами!

— Пхе, — зневажливо кинув молодий Пірат із Ковалів-

ського кутка. — Теж мені — задні лапи! Он я бачив по хазяйському телевізору, як собаки ходять у цирку догори дригом. Ось так...

Він став на передні лапки і заметляв задніми в повітрі. Проте не втримався і беркицьнувся на спину.

— Я ще не зовсім навчився, — зніяковіло пояснив він, струшуючи з себе засохлі листочки споришу.

А в протилежному кутку галявини панна Таксистка вже вкотре розповідала, як вона довідалася про приїзд Письменника.

— Я саме пробігала повз сільраду, — торохтіла вона. — Аж чую: дзвонить телефон. Тоді бачу, як сільський голова бере слухавку. «Алло, — каже він. — Вас турбує Письменник, — почула я зі слухавки. — Справа в тому, що наступного року наш курс хоче зібратися з приводу двадцятиріччя закінчення університету. То я оце нещодавно довідався, що наша найкраща випускниця Наталя Петрівна Михайлюк мешкає саме у вашій Воронівці. Чи правда це?». «Правда», — відказує голова. А письменник його запитує: «То чи не могли б ви допомогти мені зв'язатися з нею?». «Нема проблем, — відказує голова. — Та перед цим я, користуючись нагодою, від імені своїх земляків хочу запросити вас у гості. Ми давно вже не бачили живого Письменника». «А вареники з сиром будуть? — поцікавився Письменник і засміявся, аби голова подумав, що це лише жарт. — Я ще й досі не забуду, які пиріжки привозила Наталя Петрівна, коли поверталася з канікул. Неймовірні! А які вареники вона ліпила в нашому гуртожитку!». «Будуть вам і вареники, буде вам і до вареників», — каже голова. «Тоді чекайте на мене. Найближча субота вас влаштовує?». «Влаштовує». І от цей Письменник приїхав, — закінчила панна Таксистка.

Атож, тут все йшло так, як і мало бути. Тож я розвернувся і знову подався до хати Наталі Петрівни. Прибіг вчасно — гості разом із Письменником саме виходили з подвір'я. Та перед тим, як залізти в машину, Письменник відвів Наталю Петрівну вбік і почав щось нашіптувати їй на вухо.

Я нашорошив свої і підкрався якомога ближче.

— Наталю, сонечко моє, — шепотів Письменник. — Мені дуже не хочеться, аби мене просто вислухали та й розійшлися. Я хочу, щоб від моєї зустрічі діткам хоч якась користь була. Може, в тебе знайдуться хлопчики чи дівчатка, які уміють бодай трохи віршувати чи щось писати?

— Про віршування не скажу, — відповіла Наталя Петрівна. — Скажу лише про тих, хто найкраще написав твір на тему «Мої канікули». В основному це дівчатка зі старших класів, але є й хлопчики. Наприклад, Гриць Сторожук. Тільки він дуже вже непосидючий.

Я завмер. Адже Сторожук — це прізвище мого Грицька.

— Зрозуміло, — кивнув Письменник. — А тепер подумаймо, як зіграти для них маленький спектакль. Згода?

І вони знову про щось зашепотіли. І хоч як я намагався дізнатись, що вони задумали, так нічого з того й не вийшло. Завадила вчителька математики. Вона підійшла, поправила окуляри, аби краще всіх бачити, і наступила мені на хвіст. Я заверещав, математичка з несподіванки підстрибнула так, що окуляри злетіли з її носа. Всі кинулися їх шукати, і я, аби знову не вскочити в халепу, прожогом вилетів на вулицю й подався до клубу повідомити всіх, що Письменник має от-от надїхати. Та, схоже, там уже й без мене про це довідались, бо люди почали заходити до клубу.

Зазвичай ми теж заходили туди. Звісно, разом з нашими господарями. Господарі всідалися на стільцях, а ми, як у нас заведено, влягалися під ними. А коли на екрані зчинялася метушня, ми підповзали ближче до проходу і теж дивилися, що там відбувається. Інколи хтось із наших не витримував і від радощів чи смутку починав гавкати чи завивати. І тоді в залі шикали на нас, а дехто навіть кричав, що треба вигнати всіх собак, аби не заважали нормальним людям прилучатися до культури.

Тому й не дивно, що жодного з наших на зустріч із Письменником так і не пустили. Проте ми не дуже й побивалися, бо нам і під вікнами було все чудово чути.

Отож ми всілися на задні лапи і нашорошили вуха.

— Любі хлопчики й дівчатка, зайчики і каченятка! — почувся бадьорий голос Письменника. — Сьогодні у мене велике свято: я вперше в житті зустрівся з вами!

Його слова потонули у бурхливих оплесках. Схоже, всі зраділи, що в Письменника такий святковий настрій.

— Знаєте, я трохи вмію заглядати в майбутнє, — провадив Письменник далі. — Тому перед прибуттям до вашого села я заглянув туди і з радістю побачив, що багато хто з вас стане гордістю не лише вашої Воронівки чи області, а й всієї України. А висновок з цього такий: ті, хто читатиме про ваші славні справи, обов'язково захочуть дізнатися, якими ви були перед тим, як прославитися на всю країну. Це для того, щоб узяти з вас приклад... А хто скаже, звідкіля вони можуть довідатися про це?

Щось нерозбірливо пропищало у відповідь.

— Правильно, треба вести щоденники, — підхопив Письменник. — Адже кожне ваше слово буде вкрай важливе для майбутніх поколінь. А ще я впевнений в тому, що неодмінно знайдеться людина — може, вона зараз і сидить тут, — яка за цими записами напише чудову книжку про своїх сучасників. І тоді цілий світ дізнається не лише про ваші славні діла та пригоди, а й про того, хто про вас розповів.

Потому Письменник заходився читати вірші. Про янгола. Про жабку. Про соснову голочку, що зробилася ключем. А тоді приклав до плеча скрипку і заграв. Грав він чудово і так жалібно, що ми не стрималися й почали йому підспівувати. За тим співом ми й незчулися, коли саме Письменник перестав грати. Отямилися лише від гучних оплесків. А коли оплески вщухли, всі почули пронизливе виття панни Таксистки. І як їй вдалося пробратися до зали непоміченою?

Із клубу Письменник вийшов такий веселий та усміхнений, наче не він нам, а ми йому розповідали щось цікаве. Він бадьоро збіг з ганку, гучно заплескав у долоні, вимагаючи уваги, і вигукнув:

— Нумо, хлопчики й дівчатка, станьмо в коло! Я хочу дізнатися, хто з вас має які здібності... Так, серед вас я вже бачу інженерів, водіїв, фермерів, навіть учених, проте мені, письменникові, цікаво знати, скільки у вашому селі діток, здібних до літератури. Ну що ж, починаймо!

Письменник заплющив очі й повільно рушив по колу, поводячи долонею над школярськими кісками й губами. Проте я завважив, що одне його око ні-ні та й глипало у бік Наталі Петрівни, яка стояла серед учнів. Ось вона ледь помітно хитнула головою, і в ту ж мить Письменникова долоня зависла над голівкою русявої школярки.

— Ось у цієї дівчинки цікаве бачення довколишнього світу, — якимось незвичним, загадковим голосом провістив Письменник. — І що найважливіше — вона вміє викласти його на папері.

У декого зі школярів відвисла щелепа. Вони й не підозрювали, що дівчинка, котра стоїть у колі разом з ними, здатна на таке.

А Письменник уже рухався далі. Нараз Наталя Петрівна кивнула вдруге, і його долоня завмерла над голівкою маленької чорнявки.

— Цікаво, цікаво, — мовив Письменник. — Ця дівчинка теж подає неабиякі надії. Неймовірно!

Чорнявка почервоніла від загальної уваги. А школярі не зводили зачарованого погляду з Письменникової долоні: над ким вона зупиниться ще?

Наталя Петрівна кивала головою ще тричі, і тричі Письменникова долоня завмирала над дівчачими голівками. А я з нетерпінням чекав, що буде, коли черга дійде до мого Грицика. Ось Письменник за крок від нього... Ось його рука впритул наблизилася до Грицикової голови... І в ту ж мить Наталя Петрівна кивнула.

— Ну, це взагалі щось неймовірне, — урочисто проголосив Письменник. — Щось мені підказує, ніби прізвище цього хлопчика Сторожук.

Довкола запала мертва тиша. Це ж треба — мало того, що

шановний гість визначає здібності, то він ще й прізвища вгадує! Просто чарівник та й годі!

— Він теж має неабиякі літературні здібності, — продовжував Письменник. — От тільки одна біда — надто вже, як на майбутнього літератора, непосидючий і нетерплячий. Чи не так?

У Грицика почервоніли вуха. Чи то від того, що має такі здібності, чи тому, що сам Письменник дорікнув за його непосидючість. А я мало не завищав від обурення. Ну й що з того, що він у цьому житті час від часу буває непосидючий? А хіба цей Письменник бачив, як ми з Грициком п'ятсот літ тому, бувало, цілими днями лежали в кущах, чатуючи на татарів? І навіть сам Швайка не міг його звинуватити у непосидючості.

— Втім, усе може змінитися, — наче вгадав мої думки Письменник. — І ми ще будемо пишатися тим, що знайомі з цим неймовірно талановитим хлопчиком. Особливо, коли він дасть мені слово, що до наступного мого приїзду напише щось цікаве. Обіцяєш? — нахилився він до Грицика.

— Обіцяю, — ледве чутно відказав Грицик. А що йому лишалося робити?

— Дивися ж, — промовив Письменник і випростався. — Коли дав слово — його треба дотримувати, хоч би що там сталося.

Письменник за непомітною підказкою Наталі Петрівни назвав ще кілька прізвищ, тоді сів у машину і подався на вареники з вишнями. А ми почали розходитись.

За першою межею нас наздогнала Яринка і запитала таким голосом, наче була старостою класу:

— Сторожук, а тобі не соромно?

Грицик закліпав очима.

— За що?

— За те, що сам Письменник назвав тебе непосидючим. Ех, ти!

Вона стріпнула русявою кіскою так, що я зрозумів: знатися з Грициком вона більше не хоче.

Грицик сторопіло дивився їй услід. А тоді притиснув мою голову до себе і сказав:

— А я таки візьму й напишу щось таке... таке... І тоді вона дізнається, який я насправді. Еге ж, Кудлатику?

Я підстрибнув і лизнув Грицика в щоку. Так, Грицику, ти обов'язково це зробиш!

По обіді Грицик вийшов з хати з ноутбуком в руках. Усівся на лавці під горіхом і сказав мені:

— Отаке, Кудлатику: я вирішив написати повість про шкільне життя. Я навіть знаю, з чого почну — розкажу про свого найвідданішого друга. Про тебе, Кудлатику!

Від тих його слів мені серце мало не зупинилося від щастя. Не тому, що він заповзвся написати повість про шкільне життя, а тому, що вважає мене найвідданішим другом!

А Грицик відкрив ноутбука і заходився клацати пальцями по клавішах, примовляючи:

— Отже, так: у мене є друг. Це песик і звать його Кудлатик. Ми з ним знайомі вже півроку...

Ет, Грицику, тут ти помиляєшся! Мені сьогодні відкрилося, що ми познайомилися набагато-набагато раніше!

НА ДОІСТОРИЧНИХ БЕРЕГАХ

Із самісінького ранку ми переслідуюємо великого рогатого оленя. У нас вже язика вивалилися з пащек, а йому хоч би що. Він наче грається з нами. Коли ми від утоми сповільнювали свій біг, він теж його сповільнював. І навпаки — пришвидшував, коли ми гналися за ним з усіх сил. Тож було ясно, що просто так його не наздогнати. Але, на наше вовче щастя, йому невтямки, що ми непомітно завертаємо його туди, куди нам треба.

Нас четверо. І вони мене слухаються, хоч я й наймолодший. Ще б пак: мій батько, вождь великої вовчої зграї, — наймудріший і найздоровіший. І всі кажуть, що я вдався в нього. Тож я тепер неспішно трюхикаю за оленем, аби він теж не квапився, а мої друзі час від часу вириваються то зліва, то справа, спрямовуючи оленя до річкового урвища. Там йому діватися буде нікуди і він стане оборонятися. А проти чотирьох вовків ще жоден олень не встояв.

Десь під вечір ми почули гул. То гуділа ріка, до якої ми завертали оленя. Він вилетів на край урвища і з несподіванки завмер. Тепер і він скумекав, що тікати далі нікуди. Тож олень розвернувся до нас і виставив наперед свої міцні роги.

А тоді сталося несподіване. Прибережні кущі праворуч хилитнулися — і в оленя полетіли дві стрімкі палиці. Одна з них пробила шию, друга глибоко вп'ялася в бік — там, де було його серце. Олень захоркав і звалився на землю. З кущів пролунали радісні вигуки, і з них вибігло двійко людей — наших найлютіших ворогів.

Люди — це було єдине, чого ми, вовки, побоювалися. Не тому, що вони були такі дужі. Просто їхні палиці могли дістатися до будь-чийого серця. Тому всі звірі відступали перед ними.

Але цього разу...

Серце моє переповнилося люттям. Адже ми стільки гналися за цим оленем, що почали вважати його своєю власністю. І раптом хтось загарбує цю здобич собі. Та ще й не звертає на нас уваги. Ні, такому не бувати!

За три довгі стрибки я дістався до одного з них — рослявої, але ще зовсім юної людини. Схоже, людина не сподівалася мого нападу. Тому лише в останню мить встигла прикрити своє горло рукою. А ще за хвилину ми сплелися в один клубок і покотилися по траві. Краєм слуху я чув приглушене гарчання — то мої друзі вчепилися неподалік в іншу людину.

Мій ворог виявився дужою істотою. Він ніяк не давав мені дістатися до його горлянки. Тому я шмагував усе, що трапляло під мої ікла, — плече, руку, груди. Водночас відчував, як одна його рука намагається здушити мій карк, а інша б'є куди попало чимось важким і гострим. Кров заливала наші очі й писки, ми вже не бачили один одного, а гризлися навромацьки.

Зненацька я відчув, що ми котимося кудись униз. За мить мене опшарило крижаною водою і потягло по гострій рині. Проте й тут ми продовжували боротися не на життя, а на смерть. Я відчував, як слабшають удари мого ворога, проте і в мене вже не було сил стиснути ікла як слід. Зрештою ворог останнім зусиллям охопив мою ший так, що мені сперло подих. Перед очима затанцювали іскри, і я провалився в темряву.

Опам'ятався на березі. Мое тіло розривав гострий, невтихаючий біль. І не було сил навіть на те, аби поворухнутись. Добре, що хоч темрява в моїх очах поволі сірішала, і незабаром вони почали бачити.

Я лежав на піщаній косі. За крок від мене стрімка річка несла біле шумовиння, жовте листя, чорні гілки. Далеко за нею зводився крутий скелястий берег з червонястим вкрапленням. Такий був лише там, де селилися мої родаки. Проте дерева й кущі, що стояли над ним, були мені незнайомі. Мабуть, під час боротьби з людиною річка занесла мене далеко від рідних місць.

Наразі я почув, що по ліву лапу від мене хтось ледь чутно застогнав. Із неймовірним зусиллям я перевів погляд у той бік і побачив свого ворога. З його розшматованого плеча все ще сочилася кров. Здається, він, як і я щойно, був непритомний. Втім, ні — ось він поворухнувся, повіки йому затремтіли... Він втупився в мене, і в його очах спалахнула дика зненависть. Гадаю, в моїх очах теж не було ніякої приязні. Якби я міг рухатись, то знову вчепився б у нього. Проте сил для цього в мене не було. Невдовзі мої очі знову заплющилися самі собою.

Вдруге я отямився від того, що все моє тіло тіпала нещадна пропасниця. Воно й не дивно: коли з тебе витікає кров, то навіть найщільніша шерсть не захищає від холоду.

Мій ворог почувався ще гірше. Адже в нього шерсті не було. Його очі наповнювало таке страждання, що в них не лишалося навіть місця для зненависті. І від того мені стало спокійніше. Отже, я ще маю час, аби набратися сил для переможної сутички.

І я знову заснув, бо тільки уві сні відновлюються сили. Скільки я спав — невідомо. Наразі відчув, що мій пошматований бік почав зігріватися. Так, ніби поруч прилягла моя мама-вовчиця. Розплющив очі й сам собі не повірив: мій ворог лежав, тісно притиснувшись до мене спиною.

Якби я був хоч трохи здоровіший, я б відсахнувся від нього чи навпаки — вчепився у його беззахисну потилицю. Проте сил усе ще бракувало і на те, і на інше. Я знову поринув у темряву.

Розбудили мене чийсь скрадливі кроки. До нас обережно, наче остерігаючись підступу, наближався старий клишоногий пес — із тих, що через старість чи каліцтво відбиваються від своєї зграї. Боком завважив, як поворухнувся мій ворог — мабуть, він теж відчув наближення небезпеки.

Зазвичай собаки обходили вовків і людей далеко осторонь. Проте, схоже, цей пес гадав, ніби перед ним лежать геть безпомічні істоти і є нагода пожитися. Із його гнилозубої пащечки звисала голодна слина. Якусь мить собака вибирав,

за кого взятися першим. Зрештою вирішив, що людина йому смакує більше.

Проте людина здаватися не хотіла. Тільки-но пес нахилився над нею, її руки обхопили йому шию. Звісно, в них ще не було сили, аби задушити нападника, та все ж пес перелякано за-скавчав, відсахнувся назад, і його живіт опинився перед моєю пашею...

Ми довго борюкалися. Навіть удвох не одразу змогли здолати старого пса. Потому довго лежали без сил і слухали, як гучно билися в грудях наші серця. В моїй голові кволо снувалася думка: як тепер бути? Бо в нас, вовків, є правило: коли об'єднуєшся проти когось зі своїм ворогом, то ворог перестає бути ворогом. А чи є таке правило у людей?

Я із зусиллям повернув голову вбік і завважив, що людина теж косує на мене. Але тепер в її зеленкуватих очах не було зненависті. Натомість у них затліло щось схоже на вдячність. І я відчув полегкість — мабуть, таке правило існує і в них, у людей.

А ми, виявляється, були немічними не так від ран, як від голоду. Варто було підживитися тим, що ми разом уполювали, як сила почала повертатися. Не така, щоб скочити на ноги чи знову зчинити бійку (цього в мене вже й на думці не було), але ми змогли поворухнутися і навіть переповзти з місця на місце.

Першим заворушився мій недавній ворог. Я про всяк випадок показав йому ікла і застережно загарчав. Проте він на те не зважив. Щомиті завмираючи від напруження, він заходився визбирувати усілякий хмиз та паліччя, що його колись викинула течія. А коли назбирав чималу купу, то витяг із капшука, що тримав при поясі, якісь камінці й заходився кресати їх один об одного. Від тих ударів утворювалися іскорки, які летіли на хмиз. Бив він довго. Зрештою, іскорки вчепилися в край зібраної купи, хитнулися туди-сюди, а тоді пожадливо накинулися на суху поживу.

Шерсть на мені стала дибки. Адже я не раз спостерігав, яка страшна річ цей вогонь. Із тріском та гуготінням він

вирослав від землі аж до неба, і не було від нього ніякого порятунку. Невже й зараз станеться таке?

Проте вогонь нікуди не виривався. Він тихо потріскував там, куди йому вказала людина, — у купці хмизу, то затихав, то знову палахкотів, коли людина підкидала новий хмиз. І від нього йшов такий затишок і тепло, що я заспокоївся. Ба більше — навіть сам присунувся ближче, аби зігрітись.

А людина все не вгавала. Вона знайшла один камінь і заходила відбивати від нього маленькі сколки. Часом камінь вислизав з її рук, і вона деякий час лежала з заплющеними очима. Тоді знову бралася до роботи. Так вона працювала, аж доки камінь став такий гострий, що об нього можна було порізатись. Людина оглянула його і вдоволено мугикнула. Тоді вигребла з топляка рівну й довгу палицю і заходила обстругувати камінним гостряком товстіший кінець. А коли той потоншав настільки, що об нього можна було вколотися, людина піднесла загострений кінець до багаття.

— Тепер буде чим відбиватися, — сказала вона сама собі, коли гостряк почорнів.

Під вечір я відчув за спиною чийсь погляд. Озирнувся — і гарчання саме собою вихопилося з мого горла. Так і є: неподалік, на островці сухої трави, шкірили ікла з десятків собак. Очі їхні відбивали голодний зблиск.

Я дивився на них і думав, що настали наші з людиною останні часи. Собак було достатньо, аби після нас лишилися самі кістки.

Проте вони чомусь зволікали з нападом. Схоже, їх щось стримувало. Невдовзі я зрозумів, що це було багаття, яке розвела людина. Адже вони також, мабуть, колись бачили, якого воно може накоїти лиха.

Людина, звісно, теж побачила приблуд. Проте не злякалася, а погрозливо підняла свою палицю, ніби збиралася кинути її в них. Що таке палиця в руках людини, нападники, певно, теж знали, бо відсахнулися назад і люто загарчали. Все ж тікати не збиралися. І я знав, чому: вони чекали, доки згасне вогонь. Тоді порятунку нам вже точно не буде.

А людині, здається, обридло погрожувати палицею. Вона витягла з вогню палаючу гілляку і швиргнула її в собак. Гілляка не долетіла до них, вона впала на купинку сухої трави. Трава одразу ж задиміла, тоді з диму вихопився вогонь і хутко поповз до собак. Ті несамовито заскавулили, зірвалися на ноги — і тільки їх бачили.

— Тепер уже не скоро підійдуть, — вдоволено сказала людина, — тож непогано було б чимось підкріпитися...

Вона взяла підгорілу палицю і поповзла з нею до річки. Якийсь час пильно вдивлялася в глибину, тоді обережно здійняла палицю над собою і різко увігнула її у воду. А коли підняла палицю — на ній билася чимала рибина.

В мене потекла слина. Адже ми, вовки, дуже любляємо рибу, проте ловити її ще не навчилися. То чи поділиться людина зі мною не лише рятівним вогнем, а й рибою?

Проте людина не поспішала. Спочатку вимазала рибину товстим шаром річкового глею, тоді розгребла вогонь і поклатла здобич на спід.

Якби я міг говорити по-людському, то неодмінно вигукнув би: ну навіщо ти так чиниш? Хіба не знаєш, що вогонь будь-що перетворює на попіл?

Та людина тим не переймалася. Вона все підкидала й підкидала хмиз у вогонь. А за деякий час знову розгребла його і витягла те, що туди поклатла. Вона розбила глину, і мені в ніздрі ударив такий смачнющий запах, якого я ще ніколи не відчував. Людина подивилася на рибину, тоді на мене, затим розірвала рибину навпіл і кинула мені.

Так, я не помилився. Рибина пахла надзвичайно смачно, але насправді була ще смачнішою.

З тієї миті я вже був переконаний, що ця людина мені не ворог. Вона швидше друг, бо тільки друг може ділитися поживою. І через це я ніколи вже не зможу на неї напасти, хоч би який був голодний.

Коли настала ніч, ми, перед тим, як заснути, тісно притислися одне до одного. А зранку я відчув себе так, що міг перевернутися на інший бік. Наш високий берег забовванів

ще виразніше. От би зараз попливти до нього! Проте навряд чи стане в мене сил ще й на це. Та й не дуже хотілося. Товариство людини мені чомусь подобалося дедалі більше.

Кілька днів ми їли саму лише рибу. І хоч сили нам почало прибувати, все ж дивитися на рибу інакше, як з відразою, я вже не міг. Мій погляд заворожували качки, які з шерехом пролітали над головою. Деякі з плюскотом падали на воду за очеретами і вдоволено крякали. От би спіймати бодай одненьку!

Схоже, ці думки прийшли й до людини. Вона довго прислухалася до крякання, а тоді повернулася до мене й запитала:

— А чи не вполювати нам якусь качечку?

Мій хвіст заметлявся сам собою: ще б пак!

Людина усміхнулася. Тоді поповзла до заростей верболозу, відпиляла гостряком довгу лозину й подалася до заростей хмелю. Там вона відбатувала шмат ліани. Крекчучи від напруження, зігнула гілляку дугою і зв'язала її кінці ліаною. Потому вибрала із сушняка невеличку палицю з гулькою на одному кінці, поклала її на ліану й почала знову підкрадатися до очеретяних кущів. Обережно визирнувши з-за них, вона натягла ліану і раптово її відпустила. Ліана дзенькнула, і палиця стрімко зірвалася з неї. Почувся тупий удар і відразу за тим — короткий качиний скрик. Людина поповзла за кущі й повернулася з великим селезнем. З ним вона вчинила так само, як з рибою: густо наквацювала глеєм і закопала під вогнем. Признаюся, що такої смачної поживи я в своєму житті не куштував!

Ми провели на цьому березі кілька днів. І я був страшенно цим втішений, бо одужання, як відомо, потребує повного шлунку. А наповнювати його мені самому було не під силу. Тож і не дивно, що коли людина поверталася з поживою, хвіст мій сам собою починав вдячно стукати по землі.

Двічі навідувалися до нас собаки, проте варто було людині кинути у їхній бік тліючу гілляку, як вони знову зезали. Від нас утік навіть грізний ведмідь, коли в нього полетіло

кілька палаючих поліняк. Отож за своє життя я не боявся. Мене турбувало інше — що не я, а людина здобувала поживу. Чи зможу хоч колись їй віддячити? А про те, що я вже не дивився на неї як на ворога, навіть і казати не варто. Ночами, не криючись, ми присувалися одне до одного якомога ближче. А вдень людина тільки те й робила, що полювала і годувала нас обидвох.

На жаль, за кілька днів наполохані качки перебралися подалі, і ми знову змушені були перейти на вже остогидлу рибу.

— Ні, треба щось придумати — обгризаючи сомикового хвоста, сказала людина. — Але що?

Наступного ранку вона заходилася збирати очерет і паліччя в снопи і зв'язувати їх ліанами. А коли на воді загойдалася чимала купа, людина вибралася на неї і сказала мені:

— Ну що ж, бувай здоровий!

І відштовхнулася тичкою від берега.

Я замер. Людина що — покидає мене? Покидає самого на березі, де зграї хижаків тільки й чекають, аби погасло страшне для них вогнище?

Я підвів голову і розпачливо заскавулів.

— Як же так? — скавулів я. — Ми ж із тобою зігрівали один одного від холоду, разом боронилися від спільного ворога, і саме ти не дав мені загинути від голоду! І після цього всього ти кидаєш мене напризволяще?

Людина озирнулася. Тоді зупинила тичкою купу хмизу і здивовано вигнула брову.

— Ти не хочеш лишатися тут? — спитала вона. — Ти, вовк, хочеш плисти зі мною?

Я забив хвостом по землі: так, хочу! А тоді зіп'явся на ще неслухняні ноги і почалапав до берега.

— Ну й диво! — вразилася людина й кількома поштовхами тички повернула купу хмизу назад. Потому нахилилася й допомогла мені перебраться на хмиз. Я безсило опустився біля її ніг, а тоді (сам не знаю, як воно вийшло) вдячно лизнув руку людини.

Людина вражено закліпала очима і засміялася.

— Ну й диво! — повторила вона і відштовхнулася від берега.

Швидка течія підхопила нашу купину. Кілька разів вона підводила нас майже впритул до правого берега. Проте тільки-но ми збиралися видряпатися на нього, течія знову відбігала на середину річки. Однак людина цим не переймалася.

— Колись та виберемось, — сказала вона. — А зараз не завадило б щось уполювати.

Вона зачекала, доки течія занесе нас до лівобережної мілини, а тоді сильним поштовхом тички причалила до берега й вибралася на суше. Тут від качви аж рябіло. Людина вполювала дві, потім розвела багаття, і ми дуже гарно провели біля нього цілу ніч. Кілька разів із-за верболозу долинав собачий запах, проте ми тим не переймалися. Нас захищало багаття.

Вибратися на наш високий берег вдалося лише на третій день. Деякий час ми відхекувалися в кущах край урвища, а коли в животах забурчало від голоду, подалися на лови. На жаль, качви на цьому березі не було, а всіляка дичина не підпускала нас близько до себе. Тож ми лягли спати голодні. А наступного дня вже мені випала нагода віддячити людині.

Трапилося це так. Щойно ми прокинулись, людина вирішила піти на лови. Я теж збирався щось уполювати, бо ноги вже починали мене слухатись. Ми саме почали розходитись у різні боки, як людина раптом припала до землі. Я висунув писка з кущів і угледів, що на водопій ідуть кілька козуль. І доки людина роздумувала, як їй повестися, я, за нашою вовчою звичкою, обійшов козуль з підвітряного боку й заходився спрямовувати їх туди, де засіла людина.

Козулі не дуже боялися мене, бо знали, що можуть бігати швидше за вовків. Але супроти загостреної палиці вони були безсилі...

Того дня я смакував свіжиною з чистою совістю. Адже в здобичі була й моя частка.

До рідних місць ми добиралися кілька днів. Звісно, можна

було б дістатися і швидше, проте ми не поспішали. Не знаю, чому, але мені ще ніколи не було так затишно. Гадаю, людині теж. Вона йшла поруч, час від часу позирала на мене і всміхалася. Мені навіть подумалось, що непогано було б, якби ми йшли отак і день, і два, і ще багато-багато днів. Я навіть мріяв, що добре було б, якби й інші люди почали дружити з нами, вовками, так, як ми з моїм супутником. А що? Ми, як і люди, мало кого боїмося. А якби виступали разом, супроти нас не встояв би ніхто. Та й не треба було б днями ганятися за здобиччю. Досить людині заховатися в кущах, а ми, вовки, непомітно виводили б поживу на їхні гострі палиці.

Проте не все так склалося, як я гадав. Коли вовки з нашої зграї побачили мене поруч із людиною, їхні очі загорілися ненавистю. Навіть мій мудрий батько не втримався.

— Навіщо ти привів нашого найлютішого ворога? — прогарчав він.

— Це не найлютіший наш ворог, — заперечив я. — Він врятував мене. Ми навчилися разом полювати.

Проте переконати батька й інших вовків мені не вдалося. Вони ледве стримувались, аби не накинутись на людину прямо на моїх очах. Одначе дослухалися до моїх прохань і дали людині можливість дістатися до свого, людського стійбища.

Я подався разом з людиною. Гадав, що хоч люди виявляться розумнішими за мою зграю.

Але я помилявся. Щойно вони побачили — одразу ж здійняли гвалт і з загостреними палицями кинулися до нас.

— Тікай! — тільки й устиг крикнути мій новий друг.

І я втік. А що мені лишалося робити?

Біля лісу мене зустріло кілька вовків. І серед них був вождь — мій батько.

— Бач, а ти ще хотів, аби ми подружилися з ними, — осудливо прогарчав він.

Та все ж ми з людиною розлучилися не надовго. За першої нагоди я прокрався до зарослого пагорба, звідкілья видно було

людське стійбище. Поміж інших людей я побачив і того, з ким ми подолали такі поневіряння. Він насаджував на палицю якийсь гостряк. Я дочекався, доки він погляне в мій бік, і визирнув з кущів. Людина вітально підняла руку, а тоді, намагаючись не привертати до себе уваги, подалася в мій бік.

— Здоров був! — сказала людина. В її очах блищала непритворна радість. — То що будемо робити?

— Не знаю, — невпевнено махнув я хвостом. — Просто посидимо та й годі.

Проте мій новий друг був іншої думки.

— Як ти дивишся на те, щоб ми з тобою втекли подалі від твоїх і від моїх? — запитав він. — А там у полюємо когось і погріємося біля вогнища... Згода?

— Ясна річ! — аж вискnuв я.

Спочатку ми скрадалися, аби нас ніхто не помітив, а тоді помчали так, як ніколи ще не бігали. Кущі миготіли повз нас, у вухах шумів вітер. Ми бігли, і я з кожною хвилиною відчував, як усе моє ество наповнюється радістю, як кров дуже б'є в серце, а ноги стають пружнішими. Ми бігли довго, аж доки місця полювання наших зграй zostалися далеко позаду. А тоді я навів на мого друга вгодовану сарну, і ми довго сиділи перед багаттям і внюхувалися у пахощі печеної свіжини.

На мій превеликий жаль, ці прогулянки тривали недовго. Одного дня до нас увірвався найсильніший зі звірів — печерний ведмідь. І треба було комусь першому кинутися на нього, щоб ціною свого життя відволікти увагу нападника.

І я зважився...

ЛЕГЕНДИ НАШОГО ДВОРУ

Кепсько, що Грицик нічого не пам'ятає з першої нашої зустрічі. Але йому в пам'ятку була кожна дрібниця з того, як ми велися в цьому, нашому з ним, житті. І як я спочатку смішно перевалювався з боку на бік, коли був геть малий, і як злякався першого снігу, і як тепер ми удвох ганяємо до школи. Про все це він написав у своєму ноутбуку. А ще написав про те, як пані Малюшка щодня зносила йому по яйцю, а баба Маруська привчала робити уроки.

А потім Грицик виходив у двір, всідався на лавиці під горіхом і читав усе нам.

Так було й сьогодні. Ми слухали його, затамувавши подих. Я всівся біля його ніг, баба Маруська перестала облизувати свій хвіст, а пані Малюшка навіть забула про кубло, яке щойно поглиблювала край доріжки. Ні, таки Письменник мав рацію, коли радив вести щоденник! Виявляється, немає нічого приємнішого, ніж чути про те, який ти гарний. Навіть коли й сам не віриш у це.

Нарешті Грицик закрив ноутбука, з якого читав нам про нас, і підвів очі:

— Здається, я нікого не пропустив. Ну, що скажете?

Це він запитав уже за звичкою, бо й сам добре знав, що ми йому нічого такого сказати не можемо, адже не вміємо розмовляти людською мовою. Та ми й не збиралися нічого йому казати. Лише зиркали одне на одного і думали: он, виявляється, які гарні істоти живуть поруч зі мною!

Зненацька баба Маруська озвалася:

— Няв! Ти забув про Довгокрила!

Звісно, Грицик не зрозумів, про що саме вона каже. Та все ж запитав:

— Ти чимось невдоволена?

У відповідь баба задерла вуса догори і подивилася у небо — туди, де у високості бігли швидкі хмари. Зазвичай поміж ними кружляв орел.

Це був якийсь дивний орел. Майже щоранку з'являвся він у небі над Воронівкою, робив кілька кіл і знову кудись відлітав. Інколи він шугав до землі і пролітав майже над самісіньким нашим подвір'ям. Мені навіть здавалося, що він збирається у нас сісти. Проте орел різко шугав угору і знову розчинявся у високості.

— Няв! — повторила баба. — Няв!

Грицик теж задер голову догори. Тоді ляснув себе по лобі і вигукнув:

— Ой, я ж зовсім забув про нього! Розумієш, Кудлатику, — повернувся він до мене, — у нас жив колись Довгокрил!

— Який ще Довгокрил? — не зрозумів я.

— Он той, що зараз над нами кружляє, — муркнула баба.

Орел ніби відчув, що ми розмовляємо про нього. Він дуже змахнув крильми, і з височині долинув його клекіт.

— Він що, знає вас?

— Ще б пак, — запишалася баба. — Тому й надлітає сюди майже щодня, аби подякувати за своє спасіння. І вже потім летить у своїх справах. Але давай краще послухаємо, що каже Грицик.

А Грицик розповідав таке, що я тільки вухами ляпав. Ви-являється, позаминулої осені один із воронівських мисливців подався якось на полювання. Блукав він майже цілий день, але так нічого й не вполював. Хотів уже повертатися додому, аж тут із-за могили просто на нього вихопився орел із зайцем у пазурах. Орел часто-часто змахував крильми, але піднімався повільно — мабуть, заєць для нього був заважким. Мисливець і подумати не встиг, як руки самі вхопилися за рушницю, око прицілилося, палець смикнув за гачок — і орел, незграбно махаючи одним крилом, упав на землю. Мисливець підібрав зайця і лише тоді збагнув, що вчинив зле. Адже в наших степах орлів лишилося дуже мало, і підбити бодай одного з них вважалося великим гріхом.

На щастя, орел виявився живим. Тож мисливець накинув йому на голову свою куртку, аби той не міг застосувати свій страшний дзьоб, і засунув його в мішок. Тоді причепив зайця до пояса — так, наче це він уполював його, — і приніс орла до Грицикового тата...

— Наш хазяїн лікує корів, — кукурікнув Гребінчик, що випірнув із городу. — І загалом усіляку живність.

— Ніби ми без тебе цього не знали, — ущипливо муркнула баба. — Мовчав би вже.

Гребінчик образився і знову подався в город. А Грицик зітхнув і признався:

— От тільки жаль, Кудлатику, що я не побачив, як вони його лікували. Я тоді з хлопцями у футбол грав.

— Зате бачила я, — муркнула баба. В її рудих очах промайнув захват. — Я й повірити не могла, що хтось здатен на щось подібне! Наш Довгокрил так клекотів і борсався, так відбивався кігтями, що хазяїн із мисливцем не знали, як і підступитися до нього. А якби ще й дзьоб йому був вільний! — баба збуджено передихнула. — А що вже він виробляв своїм крилом! Стільці від нього розліталися, мов пір'я. А коли навманя влупив ним у мисливця, той ледь утримався на ногах!

А от інше крило у Довгокрила виявилось прострелене. Хазяїн скріпив його двома дощечками і забинтував, аби воно не зрослося криво. Здорове ж крило прив'язав до тіла, щоб не дуже ним розмахував, і посадив Довгокрила на кухні під стіл...

— Я під ним курчат висиджую, — нагадала про себе Машка. — Там ніхто не заважає мені висиджувати дітей.

— Ага, — згодилася баба Маруська. — Там клейонка дістає майже до підлоги.

— Я побачив тільки, що він лежить під столом і навіть не ворухиться, — продовжував Грицик, не слухаючи бабу. — Я, Кудлатику, було подумав, що він уже неживий.

— Це тому, що Довгокрил витратив у боротьбі останні сили, — пояснила баба. — Мені теж здалося, що він не виживе. Не тому, що був поранений, а тому, що не хотів приймати від людей ні їжі, ні питва.

Проте Грицик із татом робили все, щоб орел не помер голодною смертю. Грициків тато силоміць поїв його вітамінною водою, а коли той почав ворушитися, поставив перед ним мисочку зі шматочками м'яса. Спершу орел навіть дивитися на них не хотів. Нарешті одного ранку Грицик помітив, що ті шматочки кудись щезли. Спершу він подумав, що то баба Маруська їх з'їла...

— Ще чого! — баба Маруська аж звелася від обурення. — Робити мені більше нічого, ніж об'їдати напівживих!

— Та потім ми з татком здогадалися, що це орел усе з'їв, — вів далі Грицик. — Бо коли я вдруге підсунув йому мисочку з м'ясом, він уже не відмовлявся від нього.

Невдовзі орел знову почав спиратися на лапи. А ще в нього з'явився такий апетит, що Грицик із татком не знали, де їм діставати стільки поживи. Не вистачало навіть того, що приносили сусіди.

— А я ловила для нього мишей, — похвалилася баба. — Тільки приносила їх тоді, коли Грицикова мама йшла кудись у своїх справах. Вона чомусь не любить, аби в хаті валялися дохлі миші.

Але й мишей орлові було замало. На щастя, незабаром виявилось, що Довгокрилові смакувало не лише м'ясо. Якось Грицик крадькома від мами висипав у мисочку манну кашу, а тоді для жарту взяв і підсунув її орлові. Той недовірливо глипнув на мисочку раз, другий, тоді дзьобнув те, що там було, — і раптом заходився жадібно їсти.

— А ще я помітив, що наша Маруська почала засиджуватися біля столу, — продовжував Грицик. — Мені навіть здалося, ніби вони з Довгокрилом розмовляють про щось.

— Так воно й було, — згодилася баба. — Довгокрил страшенно ненавидів людей. Вони, виявляється, добряче насолити йому ще в попередньому житті. Тому я хотіла перекопати його, що люди не такі вже й злі, як він собі гадає. Звісно, є й лихі, є й пришелепуваті, як той мисливець, але більшість намагається допомогти хворому звірові чи птахові якомога швидше зіпнутися на лапи чи крила.

І чи то манна каша допомогла, чи бабині розмови, проте Довгокрил значно полагіднішав і вже не лютував, коли хтось із людей зазирає під стіл. Ба й більше — під Новий рік він сам виліз із-під столу, аби нагадати, щоб його не забули пригостити манною кашею.

Звідтоді Довгокрил повертався в гніздо під стіл тільки відпочивати або тоді, коли до нас заходив хтось чужий. Згодом і на них перестав зважати. Він навіть почав дозволяти господарям гладити себе по голові. Точніше, дозволяв лише Грициковому таткові, бо баба Маруська розповіла Довгокрилові, що саме він його врятував. А от коли орла гладив Грицик чи його мама, Довгокрил спочатку терпів, потім пір'я на його голові стовбурчилося, і орел починав сичати: мовляв, погладили і відчепіться! Бо як не є, а я ж таки орел, і такі ніжності не для мене...

Десь за кушами заклично кукурікнув Гребінчик. Кілька довірливих курей зірвалися з-під курника й помчали на його поклик. Одна тітка Малюшка залишилася на місці — вона вже переконалася, що Грицикові крихти значно смачніші від непевних Гребінчикових обіцянок.

Зненацька Грицик згадав щось і засміявся.

— А ти, Кудлатику, знаєш, що трапилось з Орлюком? — запитав він мене. — Ну, з тим хлопцем, з яким ми сидимо за однією партою.

Я з нетерплячки затарабанив хвостом по землі: та знаю я того Орлюка, знаю! Ти краще кажи, що з ним трапилось!

І Грицик мене послухався.

— Яюсь наприкінці зими, — почав він, — Данько забіг до мене переписати завдання. На вулиці стояв мороз, і він узувся в мамині биті валянки. Халяви в них були з палець завтовшки і такі тверді, що їх навіть ножем не можна було проштрикнути. Звісно, я повів Данька на кухню, бо він ще не бачив нашого Довгокрила. А той саме поснідав і куняв біля стільця. Данько спинився на порозі, поглянув на його дзьоб і питає:

— А він не дзьобне?

— Що ти, — кажу йому, — він у нас ручний...

Тоді Данько підійшов до орла, погладив його по голові та й каже: «Привіт, тезку!».

Грицик почував мені за вухом і знову засміявся:

— Якби ж ти, Кудлатику, тільки побачив, що тут зчинилося з Довгокрилом! Пір'я на його голові настовбурчилося, як голки у їжака, він заклекотав, наче казан у печі, а тоді цюкнув своїм дзьобиськом у Даньків валянок так, що пробив його наскрізь. Орлюк з переляку вилетів на стілець, проте Довгокрил підстрибнув і, наче ножем, проорав на його валянку ще й гарненького рівчака. Тоді Данько як закричить: «Рятуйте!» — й опинився на столі. Саме це і врятувало його. Довгокрил підстрибував, як навіжений, щоб дістатися до Данька, проте стіл виявився зависоким для його стрибків, а злітати він не міг, бо крила були ще зв'язані. Тільки й того, що він своїм дзьобом залишив на столі глибокий слід. А тоді розвернувся і рушив до мене... — Грицик перевів подих. — Уявляєш: пір'я в нього на голові сторчма, в горлі клекіт — і він іде на мене! А я стою біля порога і відчуваю, як у мене коліна трусяться. Ну, думаю, все! Коли навіть биті валянки не встояли перед його дзьобом, то хіба можуть це зробити якісь там штани?

Грицик замовк. Мабуть, знову переживав ті незабутні хвилини.

З-за кущів вийшли розчаровані кури, а за ними вдоволений Гребінчик. Певно, радів, що так піджартував зі своїх приятельок.

— Але Довгокрил дзьобати не став, — вів далі Грицик. — Він підійшов до мене і потерся головою об моє коліно — точнісінько, як це робить наша Маруська! І вигляд у нього був такий, наче він хотів сказати: бач, як я провчив цього нахабу? Тоді обтрусився й подався до своєї мисочки. І тут Орлюк я-ак стрибоне прямо зі столу, я-ак рвоне повз мене на вулицю! Тільки його й бачили. Навіть про свій ранець забув...

Я уявив, як той Данько лопотить через весь двір до воріт,

і аж заскавулів від захвату. Навіть баба у посмішці поворушила своїми вусами.

— А зараз Кудлатик почує про найцікавіше, — квокнула пані Малюшка і розвалилася в кублі, яке встигла вирити за цей час. — Зараз він дізнається про те, що я з тим Довгокрилом зробила.

Грицик ніби почув слова Малюшки, бо поглянув у її бік і заговорив знову:

— А тепер, Кудлатику, я розкажу тобі таке, у що ніхто не повірить. Отож коли Довгокрил уже міг ворушити пораненим крилом, я вирішив вивести його на подвір'я. Став Довгокрил на ганку і аж очі заплющив — мабуть, відвик від сонця. А наш Гребінчик, — Грицик насмішкувато кивнув у бік півня, — як побачив його, так одразу й здимів кудись.

— Нікуди я не здимів, — заперечив Гребінчик, що порпався під кушем смородини. — В мене там те... робота знайшлася.

— Кури теж застигли, — вів далі Грицик. — І тільки очима кліпали, бо не знали, ховатися їм чи ні. Одна лише Малюшка не злякалася. Вона підійшла до Довгокрила і як загилить йому дзьобом межи очей! Той аж присів...

— Він пізніше казав, що після довгого сидіння під столом сонце осліпило його так, що він нічого не бачив, — пояснила баба Маруська.

— А Малюшка я-ак стукне його ще раз! І ще! І знаєш, Кудлатику, що вчинив наш Довгокрил? Він рвонув від Малюшки в куші і там застряг. Тільки хвіст стирчить звідтіля. Тоді кури я-ак налетять на той хвіст, я-ак почнуть його дзьобати! Тільки пір'я полетіло. А тут і Гребінчик звідкілясь узявся. Ходить собі поза курми і кукурікає, наче то він дає лупки орлові...

— Це наклеп на мене! — обурився Гребінчик і з ображеним виглядом подався до повітки.

— І тут, я чую, Довгокрил запищав так тоненько, наче впійманий заєць, — не звертаючи на півня уваги, вів далі Грицик.

— Запищиш, коли зосліпу не розбереш, хто тобі за хвіст учепився, — вступилася за орла баба Маруська.

— Тоді я підхопив його на руки, аби оборонити від наших курей... А вони все підстрибують, як навіжені, все тягнуться до його хвоста! Я навіть не думав, що наші кури такі хоробрі... А наступного дня, коли Довгокрил знову вийшов на вулицю, кури вже не підходили до нього.

— Ще чого! — вставила баба Маруська. — Вони ж не дурні й бачили, що він уже призвичаївся до світла.

— А я все одно його не боялася, — заперечила Малюшка. — Ти ж, бабо, сама бачила, як я пройшла повз нього, наче попри порожнє місце. І він нічого мені не зробив.

— Бо не знав, що йому межи очей вперезала саме ти, — пояснила баба Маруська. — Він пізніше запитував мене, хто це зробив. Казав, що розтерзає того негідника на дрібні шматочки.

— Подумаєш, злякала, — зневажливо квокнула Малюшка й перевернулася на інший бік.

— Проте я йому сказала, що то була не ти, а котрась із ворон, — не слухаючи її, продовжила баба.

— А далі? Що було далі? — нетерпеливився я.

— А далі він полетів, — скрушно муркнула баба. — Жаль. Бо з ним можна було побалакати геть про все.

Я перевів погляд на Грицика: може, він скаже ще щось? Проте мій друг мовчав. Лише супив брови, наче згадав про щось дуже неприємне.

— Ох ці першачки! — врешті мовив він і звернувся до мене. — Розумієш, Кудлатику, коли Довгокрил трохи одужав, він почав ходити за нами з татком, наче Малюшка...

— Ще б не ходити, — буркнула пані. — Якби мені давали стільки манної каші, я й на плече злітала б.

— А коли ми з татком розв'язали йому крила, він став проважати нас аж до вигону, — продовжував Грицик. — От. І якось ідемо ми з ним, аж дивимось — нам назустріч прямує перший клас. Побачили вони орла і як кинуться до нього, як загаласують! А Довгокрил до галасу не звик. Тож він підстрибнув, змахнув крильми, і не встиг я тим першачкам й слова сказати, як Довгокрил опинився високо над деревами. А тоді ніби забув про все. Заклекотів і так шугонув угору,

що за якусь хвилю ми побачили його аж під хмарами. А тоді здійнявся вітер, і ми його більше не бачили.

— Неправда, — муркнула баба. — Всі ж бачать, що він кружляє над нами чи не щоранку. Дякує всім. А от сідати не сідає. Каже, що негоже вільним орлам розгулювати на людському подвір'ї. А от прилітати і дивитися, чи все у нас гаразд, цього ніхто йому не забороняє.

Я поглянув угору. Але чи був там Довгокрил, чи ні, так і не довідався, бо небо вкрили густі хмари.

Я ВИНЮШКУЮ АРТЕФАКТИ

Мені снилося, що я шпак і наша згряя щойно повернулася з вирію. Крила мені дзвеніли від втоми, а живіт аж судомило від голоду. І не тільки мені.

— Ех, зараз би жучка якогось, — стогнав зизуватий шпачок, що сидів на гілці праворуч від мене.

— Я б і на просяне зернятко згодився, — подав голос сусіда ліворуч.

Я теж збирався пропищати щось невеселе, проте побачив, що з хати вийшла Грищикова мама. Вона розстелила на землі ряднину і сипонула на неї пригорщу проса.

— За мною! — щосили цвірінькнув я і грудкою впав на ряднину. Слідом посипалася решта шпаків. Та не встигли ми й дзьоба роззявити, як чиясь рука випірнула з-під кущів і смикнула за ряднину так, що ми вкрилися лапками. В ту ж мить згори пролунав оглушливий голос:

— Ви куди-и-и? Я ж вау-гав!

— Йой! — зойкнув я і прокинувся. Виявляється, я лежав у своїй буді, а навколо творилося щось несусвітнє. Шум, гамір, вереск, гуркіт ланцюгів злилися в одне неймовірне ревисько. Мені здалося, що воно складається з вищання бензопилки й натужного гарчання кількох машин, що намагаються вибратися з баюри. Але звідкіля тій баюрі взятися, коли дощу не було вже кілька днів?

Я обережно визирнув назовні. Ну, звісно ж, не було ні калюжі з машинами, ні бензопили. Хіба що на небо викотилося величезне місячне коло, і весь світ потонув у відчайдушному собачому валуванні.

Воно долинало звідусіль. На сусідній вулиці два старезні пси гуділи, наче дроти під вітром. Лунким басом відповідав їм криволапий Жучок з-над Чортового яру. На іншому

кінці села панна Таксистка голосила так, наче їй наступили не тільки на хвоста, а й на обидва вуха.

— Дядьку! — гукнув я. — Що це діється?

Проте дядько не відповідав. Крізь шпарину в тину я побачив, як він витягнув голову до місяця і виє так, що жили на його шиї, здавалося, от-от лопнуть.

Зненацька ревисько вмовкло, і запала оглушлива тиша. Якусь мить дядько Бровко прислухався до неї, тоді голосно позіхнув і поклав голову на лапи.

— Дядьку, що це було?

Дядько Бровко повів очима в мій бік.

— Що, пройняло? — запитав він.

— Ага, — зізнався я. — Мені ще ніколи не було так страшно. То що це було?

— А це, Кудлатику, ми славили Творця.

— Творця?

— Атож. Так у нас заведено, що коли на небо сходить повен місяць, ми благаємо його, аби послав нам нашого Посланця.

— Навіщо?

— Розумієш, ми, собаки, з давніх-давен були невдоволені своїм життям. Люди так і кажуть, що воно в нас собаче. Тож просимо, аби наш Посланець бодай трохи змінив його на краще. Та оскільки він усе не з'являвся, ми потроху втратили надію, що він бодай колись зійде до нас. Тому вже звертаємось не так до нього, як змагаємося, хто з нас голосніший — молоді чи старі, жінки чи чоловіки. Як гадаєш на свіже вухо — чия сьогодні взяла?

— Не знаю, — відказав я, і стріпнув вухами, бо в них усе ще дзвеніло. — Хіба в такому вереску щось розбереш?

Дядько зітхнув:

— Ще б пак. Одна Таксистка чого варта. Навіть дивно, звідкіля в такому клишононому тілі береться стільки вереску!

Ми ще трохи побалакали з дядьком, і я повернувся до буди. Спав як убитий. Прокинувшись, зачекав, доки на порозі з'явиться Грицик і покличе мене до школи. Туди навідалося ще кілька молодих цуциків, тож ми приємно провели час.

Поверталися зі школи, як завжди, разом — Васько Сливка, Данько Орлюк, ну, і ми з Грициком. Навколо було так гарно, що й не сказати. А на тину ще й півень якийсь кукурає. І так уже надимається, що, здається, ось-ось лусне.

Данько махнув на нього рукою. А коли півень злякано кудку-дакнув і сховався в городі, Данько насмішливо кинув у його бік:

— Теж мені богатир! — Тоді повернувся до нас і повів далі: — Коли в мене будуть гроші, я з такими й близько не матиму справи. Краще заведу собі страусячу ферму. Уявляєте, що то за птах? Кажуть, він ударом своєї лапи коня з ніг може збити. А знаєте, які яйця несуть страуси? Забільшки з дванадцятіро курячих, от! А що вже коштують!

— Тобі аби гроші, — підколов його Грицик.

— Та які там гроші! — обурився Данько. — Потрібні мені ті страусихи з яйцями! Коли хочеш, я краще самих страусів розводитиму. Вони в мене будуть замість коней.

— Як це? — закліпав очима Васько.

— А так. Бачили двоколку в нашому музеї? Ту, що схожа на тачку, тільки вища. То я змайструю кілька таких, запряжу в них страусів — і куди тим коням! А потім влаштую страусячі перегони. На них знаєш, скільки народу з'їжджатиметься?

— Ого! — сказав Грицик. — Це ти гарно придумав. А я, коли в мене будуть гроші, хотів би прочистити нашу Сулу, щоб у неї запливали дніпровські кораблі.

— Розмріялися, — насмішкувато пирхнув Васько Сливка. — А де ж ви гроші на це візьмете?

Данько з відповіддю не забарився.

— А ти чув, що казала наша історичка Тетяна Михайлівна? Вона казала, що наша земля дуже багата історією, і в ній на кожному кроці можна знайти якийсь артефакт...

— Якийсь що? — не дочув Васько.

— Артефакт, — повторив Данько. — Ти що, й справді не чув, про що сьогодні казала історичка?

— Чув, але не все, — признався Васько. — Мене сонце розморило. То що воно таке?

— Артефакт — це старовинний і дорогоцінний скарб.

— Так би й сказав, що скарб, — кивнув Васько. — Тільки думаю, що Тетяна Михайлівна сьогодні трохи того... Невже на кожному кроці закопано той скарб?

— Ну, не зовсім на кожному, — згодився Данько. — Але коли постаратися...

— Еге ж, — втрутився Грицик і заходився розмірковувати: — На вигоні або посеред двору навряд чи хто захоче його закопувати. А ось у тих місцях, де люди бувають зрідка... там, мабуть, ті скарби й приховують. Скажімо, під примітним деревом у лісі, чи біля здорового каменя-валуна, чи хоча б під нашим Городищем...

— От тільки б знати, де саме, — зітхнув Данько. — Бо так можна копати той скарб цілий місяць, а він за крок від тебе лежить і язика показує!

Хлопці замовкли. Мабуть, гадали, чи є у артефактів язик. А коли є, то який.

— А мій Кудлатик навіщо? — раптом вигукнув Грицик і почухав мене за вухом. — Він такий розумний... Він у мене миттю знаходить все, що треба.

— Так уже й миттю, — засумнівався Васько.

— Не віриш? Ану, Даньку, витягуй, що там у твоєму ранці! Підручник з географії? Дай-но лишень понюхати книжку Кудлатикові!

Підручник був загорнутий у прозору обкладинку, яка смачно пахла салом. Мабуть, Данько снідав на ній у школі.

— А тепер заховай його, де хочеш, — сказав Грицик і затулив мої очі долонею.

Данькові ноги затупотіли праворуч від мене.

— Готово! — гукнув він за якусь хвилину.

Грицик прибрав долоні з моїх очей.

— Шукай, Кудлатику! — наказав він мені. — Шукай книжку!

Ну, це мені, як каже Грицик, раз плюнути! Я понюхав повітря в одному напрямку, в іншому. Нараз вітер доніс мені запах шойно потривоженого торішнього листа. З-під нього ледь пробивалися вже знайомі пахощі сала. І тяглися вони саме звідтіля, куди подався Данько.

— Ну що? — вигукнув Грицик, коли я заходився вигрібати книжку. — Тепер віриш, що Кудлатик знайде все, що хочеш?

Проте Данько не квапився здаватися.

— Знаєш... — зятався він. — Може, це вітер завіяв від книжки до його носа. Давай я переховаю її в іншому місці.

Грицик знову затулив мої очі. Данькові кроки протупотіли через дорогу і там завмерли.

— Шукай! — гукнув Данько.

А мені й шукати було нічого. Я подався по Данькових слідах і зупинився перед розлогим кущем. Від нього війнуло пахощами сала, а сама книжка виднілася поміж гілочок.

— Ну, що тепер скажеш? — переможно спитав Грицик, коли підручник з географії знову явився на світ.

Данько тільки шморгнув носом. Сказати йому було нічого. І тут замість нього озвався Васько.

— Не піде, — проголосив він. — Нічого у нас не вийде.

— Це ж чому не вийде? — образився Грицик. — Хіба ти не бачив, на що здатен мій Кудлатик?

— Та бачив. Ти давав йому понюхати книжку, і він її знаходив. А от як бути зі скарбом, га? Бо перед тим, як Кудлатик його шукатиме, треба дати йому той скарб понюхати! А де ж ти його візьмеш, га?

Данько з Грициком тільки очима закліпали. Це була правда.

— То що, про скарби краще забути? — розчаровано мовив Данько.

— Ще чого! — не здавався Грицик. І це мені дуже сподобалося. Теперішній Грицик дуже скидався на того, який був п'ятсот років тому. Так само впертий і не здається. — Ще чого! Ми... Ми ось що зробимо. Бачили в шкільному музеї старі срібні монети? Оті, що Тетяна Михайлівна під склом біля вікна тримає. Ми дамо їх понюхати Кудлатикові...

— А як ти їх дістанеш? — поцікавився Васько. — Невже вікно розіб'єш і залізеш туди? Ну, знаєш...

— Та навіщо його розбивати? Сам же казав, що той музей удень незамкнутий. Тетяна Михайлівна його лише на ніч замикає.

— То ми прокрадемося туди на перерві і... — прикинув Данько. — А потім назад покладемо.

— А баба Настя?

Запала мовчанка. Прибиральницю бабу Настю боялася вся школа. Вона зранку до вечора тільки те й робила, що наводила чистоту. А ще її називали екстрасенсом, бо вона наперед знала, хто й коли задумає вчинити якусь капость. Я сам бачив, як від бабиної ганчірки дав драла здоровецький десятикласник. То що вже тоді казати про нас?

— Ага, — розгублено мовив Грицик. Здається, навіть він зрозумів, що виходу немає.

І тут озвався Васько Сливка.

— Придумав! — вигукнув він. — Ви помітили, що Тетяна Михайлівна тільки те й робить, що протирає свої артефакти?

— Помітили, — згодився Данько. — То й що з того?

— А я напрошуся їй допомагати. Вона моя сусідка, і я часто щось їй помагаю. То води піднесу, то до крамниці збігаю. Думаю, вона дозволить, щоб я протер ті срібляки під склом.

— А потім поцупиш один? — недовірливо всміхнувся Данько. — Ага, так тобі Тетяна Михайлівна й дозволить це зробити! Вона ж із тих срібляків очей не зводить!

— Та ти що? — замахав на нього руками Васько. — Навіщо мені їх цупити? Я лише протру їх своїм носовичком і дам Кудлатику його понюхати.

— Ого! — в захваті вигукнув Данько. — Я б до такого ніколи не додумався!

— Я теж, — згодився Грицик. — Ти, Сливко, геній!

Васько лише носом шморгнув від задоволення.

Носовичок мені дали понюхати наступного дня. Це трапилось неподалік від Городища, на вузькій смужці піску між крутосхилом і болотом. Воронівці сюди майже не навідувалися, тож хлопці вирішили, що скарб треба шукати саме тут.

— Нюхай, Кудлатику, — хором завели вони. — Добре нюхай!

Носовичок був пожмаканий, наче кухонна ганчірка, і наскрізь просякнув котлетними пахощами. Кризь них ледь

чутно пробивався кислий металевий запах. Мабуть, від тих срібляків, що їх протирав Васько.

— Понюхав? — запитав мене Грицик. — А тепер шукай! Шукай, Кудлатику!

Оскільки я був переконаний, що котлети в таких місцях не водяться, то почав винюшкувати лише металеві запахи. Я бігав під крутосхилом туди-сюди, а хлопці бігали за мною.

Нарешті я зупинився під кушем ожини, що ледь тримався на урвищі. Саме з-під нього ледь чутно пробивався холодний металевий запах.

— Знайшов! — порадив за мене Грицик і перший ухопився за лопату. — До роботи, хлопці!

Данько з Васьком дружно хекнули і теж узялися за держак. Я хотів їм допомогти, проте куди там! З-під куща летіли такі хмари піску, що здавалося, ніби його вигрібає десяток добрячих псів. За лічені хвилини у крутосхилі утворилася глибоченька нора.

Проте незабаром робота сповільнилася. Хлопці не так викидали пісок, як стукалися лопатами та лобами.

— Тісно, — першим здогадався Грицик. — Ми вже заважаємо один одному. Мабуть, треба копати по черзі.

Данько з Васьком охоче вилізли з печери. Та не встигли вони витерти лоба, як під Грициковою лопатою щось дзенькнуло.

— Скарб! — вереснув Данько.

Проте це був не зовсім скарб. Грицик зігнувся і витяг із піску якусь заіржавілу залізачку. Васько, як сусіда історички, узяв цей артефакт і почав його розглядати.

— Здається, щось стародавнє, — врешті визначив він. — Думаю, це уламок від шолома.

— Ого! — вигукнув Грицик. — Може, тут билися давні воїни?

— Може, — згодився Васько. — А ще я читав, ніби перед тим, як кинутися в битву, воїни нашвидкуруч ховали все, що було в них цінного. Аби те не дісталося ворогові, коли вони раптом загинуть.

— О! — вигукнув Данько. — То ми можемо викопати не

лише артефакт, а й обладунки самого воїна! І цим прославимося на весь світ! Ану, хлопці, дайте я копатиму далі!

Данько накинувся на печеру, наче вовк на кролика. За кілька хвилин він заховався у ній з головою.

І тут я помітив, що згори почав сипатися пісок. І з кожною миттю його ставало дедалі більше. А це означало...

Я загавкав, попереджаючи хлопців про небезпеку. Проте вони лише відмахнулися від мене. Вони не відводили погляду від Данька. Ну що ти з такими робитимеш?

І я вчинив те, що мені й лишалося. Кинувся в печеру, схопив Данька за холошу і з гарчанням потяг його назовні.

— Ти що? — здивувався Данько і почав відбрикуватись. — Хлопці, заберіть цього навіженого!

Я загарчав ще дужче і скосив око на хлопців: ну, чого ж ви стоїте?!

Грицик перший мене зрозумів. Він поглянув на стелю печери, звідкіля пісок сипався вже безперервними струмками, і шосили крикнув:

— Вилазь, Даньку! Тікай, бо засипле!

Ми з Даньком рвонули назовні. І саме вчасно: за нашими спинами м'яко гупнула земля. То обвалився край урвища, і печера щезла, наче її й не було. Хіба що на прощання встигла засипати піском Данька по коліна.

Грицик із Васьком застигли з роззявленими ротами.

— Пощастило тобі, — нарешті сказав Грицик Данькові. — Ще б трохи... — Що було б далі, він не доказав. Але й так все було зрозуміло.

— Скажи спасибі Кудлатикові, — додав Васько Сливка.

— Еге ж, — підтримав його Грицик. — Він цього заслужив.

Проте Данько не сказав ані слова. Він був блідий, наче крейда, і ноги йому трусилися.

Про цю пригоду хлопці вирішили не розповідати нікому. І в першу чергу — батькам, бо від них можна було чекати всього. А от шматок шолома вони віднесли до шкільного музею. Як артефакт. Однак Тетяна Михайлівна сказала, що це ніякий не шолом, а уламок від звичайнісінького казана.

ЗНОВУ СЕСТРИЧКА

Розбудив мене неясний шурхіт, а тоді — приглушений клекіт. Я розплющив очі. Уже сіріло. Позіхаючи, виглянув з буди й отетерів.

На наших воротах сидів якийсь велетенський птах. Його дзьоб нагадував кривий яничарський ніж, що їх я п'ятсот літ тому перебачив більше, ніж треба. Я шосили склепив повіки і стріпнув головою — може, це мені примарилося? Проте ні. Птах усе ще сидів на тому ж місці, і я впізнав у ньому орла. Він був наче дві краплини схожий на того, що часто кружляв у небі над Воронівкою.

Орел мигцем зиркнув на мене, мов на порожнє місце, і перевів погляд униз, на щось невидиме за кушем порічок.

— Їх троє, — стиха проклекотів він. — Двійко дорослих і один переярок.

— І ти, хлопче, вирішив попередити про них? — запитав хтось голосом нашої баби Маруськи. Так, це була саме вона. Крізь гілочки я розгледів її смугасту спину. — І саме заради цього спустився у двір?

— Не кричати ж мені про них на все небо! — стелув плечем орел.

— Ага, — озвалася баба. — І що ж тим зайдам потрібно?

Орел переступив з лапи на лапу. Мабуть, сидіти на тину йому було не дуже зручно.

— Не знаю, — відповів він. — Але мій старший брат казав, що такі кровожерні звірі в наші краї вже давно не зазирали. Тож будьте обережні.

— Будемо, — пообіцяла баба. — Я розповім про це Бровкові, а він передасть іншим псам. Нехай будуть наготові. — Баба трохи помовчала, а тоді повела далі: — А наш Грицик та його батько ще й досі згадують про тебе... Може, ти все ж

зачекаєш, доки вони прокинуться, і покажешся їм? Бо вони думають, що тебе вже і в живих немає.

— Та я б не проти, — завагався орел. — Але ж тоді може прокинутися і той дурень з рушницею. І доки я розгортатиму крила, доки злітатиму, він знову може бабахнути в мене. Дарма, що я занесений до Червоної книги. Ні, від таких краще триматися подалі. Тож полечу, поки він не прокинувся.

— Мабуть, твоя правда, — згодилася баба Маруська. — Щасти тобі, Довгокриле! І не забувай про нас.

— Та вже ж не забуду, — пообіцяв орел і змахнув крильми. А за хвилину я почув його клекіт уже високо в небі.

— Бабо, це таки й справді був Довгокрил? — кинувся я до баби Маруськи. — Той, про якого розповідав Грицик?

— Той самий, — неухважливо відказала баба і попрямувала до сусідського паркану, за яким позіхав, аж повискував, дядько Бровко. Про що вони там шепотіли, я не чув. Мені було не до того. Я все ще не міг повірити своїм очам. Ну, в якому зі світів можна бачити, щоб смертельні вороги — котягра і велетенський орел — сиділи і мирно собі гомоніли? Ні, все ж таки дивний він, цей мій новий світ. І нам з Грициком невимовно пощастило, що ми зустрілися саме в ньому!

Я радий був поділитися цими думками з Грициком, проте, схоже, йому було не до цього. І я знав, чому.

Одразу після того, як ми повернулися з розкопок, він цілий день ходив якийсь заклопотаний. А на другий день, коли ми з ним сиділи під горіхом, сказав:

— Знаєш, Кудлатику, це буде нечесно, коли я не напишу про той артефакт. Ти ж такий подвиг здійснив! Можна сказати, Данькові життя врятував!

Я ніяково почухав за вухом. Та який там подвиг! На моєму місці так повівся б кожний порядний пес.

— Тільки ось у чому справа, — провадив далі Грицик. — Якщо про це прочитають батьки — тоді знаєш, що зчиниться! Тому я вирішив написати, ніби той скарб шукали не ми, а якісь інші хлопці. З іншого села. І ти врятував не Данька, а когось із них. Ти як, не проти?

Звісно, я був не проти. Хоча й не мав від тих хлопців ніякої користі. А от від наших — то інша річ. Один Данько за своє спасіння дав мені півкільця домашньої ковбаси. Уявляєте — цілих півкільця! Та ще й на очах у пані Таксистки. Від подиву та мало не беркицьнулася на спину. А тоді зірвалася з місця так, ніби її шмагнули батогом. І вже здалеку до мене долетіло:

— Кудлатика нагородили ковбасою! Він урятував школяра Орляка! Кудлатика нагородили ковбасою за врятування школяра!

Що тут зчинилося! За кілька хвилин у Воронівці не лишилося жодного пса, який би не завив на мою честь. А я тихо порадив, що люди не знають собачої мови. Бо тоді Данькові точно було б непереливки. Та й Грицикові з Васьком, може, дісталось б на горіхи.

Я дійшов цього висновку після того, як Грицик прочитав про пошуки скарбів своїм батькам.

— Який жах! — сказала мама, коли Грицик замовк. — Невже таке може бути?

— Може, — сказав Грицик і підморгнув мені. — Я чув, що це зробили хлопці з Михайлівської школи.

— Мабуть, за такі витівки батьки поламали на них не одну лозину, — докинув Грициків татко.

Мушу сказати, що про пошуки артефактів та мою участь у них Грицик писав цілий тиждень. Мабуть, тому, що часто бігав на стадіон. А тоді знову згадав, про що казав Письменик, і заходився писати про те, яка у них гарна школа, про історію своєї Воронівки, про найкращих людей села. На це пішов ще тиждень. Далі Грицик відклав ноутбука вбік і заходився про щось думати. Про що — ніхто не знав. І лише сьогодні, коли ми з ним ішли до школи, він признався:

— Я, Кудлатику, ось про що думаю: писати про інших — це добре. А от хто напише про нас із хлопцями?

Потому він перестрибнув через калюжу і сказав:

— От тільки не знаю, що про нас писати. Може, про те, як ми граємо в футбол?

Я нерішуче завихляв хвостом. Власне, я нічого не маю проти футболу. Ба й більше — коли Грицик із хлопцями починають розбігатися по футбольному полю, щоб зайняти свої місця, мої лапи самі просяться поганяти навперегінки з ними. Та коли хлопці починають гилити носачами по м'ячу... О, цей підступний м'яч! Ніколи не знаєш, куди він полетить і як уникнути зустрічі з ним. Інколи навіть здається, що він тільки те й робить, що цілить тобі в бік чи в голову. А що вже верткий! І вгриз би його спересердя, проте він такий круглий і великий, що зуби лише ковзають по ньому. Тож нашому братові краще триматися подалі від футболу.

— Воно то так, — роздумував тим часом Грицик. — Але ж ми поки що нічого не виграли. От якби завоювали якийсь приз — тоді інша справа!

Так ми нічого й не придумали. Хоча й думали з усіх сил.

Коли почалися уроки, я, замість того, щоб повернутися додому, заходився підслуховувати під шкільними вікнами. Може, вдасться почути щось таке, що підштовхне Грицика написати ще якусь історію?

Проте на вулиці стояв такий холод, що всі квартирки були зачинені. Тому я повернувся до того місця, звідкля виднівся Грициків клас. Цікаво, що вони зараз вчать?

Проте вікна й тут були зачинені. Я тільки бачив, як уподовж парт проходила Наталя Петрівна, а Грицик з іншими учнями записували, що вона їм розповідала. Нараз Грицик поглянув у мій бік і всміхнувся. А тоді підняв руку і про щось запитав учительку. Наталя Петрівна кивнула головою, і Грицик відчинив квартиру. Не інакше, хотів, щоб я теж дечого навчився.

— Дякую тобі, Сторожук, — подякувала Наталя Петрівна. — А зараз ми з вами познайомимося з першими весняними квітами, що ростуть у наших місцях. Називаються вони пролісками. Про їхнє походження стародавня легенда оповідає таке. Коли Всевишній вигнав Адама і Єву з раю, саме йшов сніг. Він спадав на оголені плечі перших людей і перетворювався на холодні краплини. Незабаром Єва відчула, що

страшенно змерзла. Вона була у відчай — невже ціле життя їй доведеться тремтіти від холоду? І раптом побачила, що кілька сніжинок, які вже лежали на землі, перетворилися на чудові квіти. Вони приязно схиляли свої білі головки до Єви і ніби казали їй, що треба сподіватися на краще, бо весна вже близько й незабаром у світі знову стане тепло... Як вам подобається така легенда?

— Дуже! — вигукнув хором клас, і в ньому найбільше вирізнялися голоси дівчаток.

— От би поглянути на них, — сказала дівчинка, що сиділа за Грициковою спиною.

— Можеш подивитися у шкільному гербарії, — відповіла Наталя Петрівна. — Але я гадаю, що їх можна побачити не лише там... — вона помовчала, а потім спитала: — Хто з вас може мені сказати, де саме ростуть проліски у наших місцях?

Догори скинувся ліс рук. Але мій Грицик знову випередив усіх.

— Біля Вовкулацького кута! — вигукнув він. — Татко мені розповідав, що там тих пролісків хоч греблю гати.

— А мій татко розповідав, що коли він був такий, як ми, то часто ходив туди зі своїми товаришами, — похвалився Васько Сливка. — І пролісків там було стільки, що їм здавалося, ніби випав сніг.

— Мій татко з іншими хлопцями теж туди ходив, — почулося з глибини класу. — І вони приносили всім однокласникам по великому букету.

— А це вже погано, — відказала Наталя Петрівна. — На жаль, через ті букети проліски сьогодні стали рідкістю. Їх занесено до Червоної книги України. Тож я не бачу нічого поганого в тому, що хтось із вас захоче подивитися на них. Подивитися, але не рвати. Я зрозуміло кажу?

— Так, — видихнув клас.

— Я рада, що ви мене зрозуміли, — відказала Наталя Петрівна. — І гадаю, що з вашого класу не буде таких, хто завдасть лиха цим чудовим провісникам весни... І, може, хтось із вас напише, які вони гарні.

І вона ніби ненароком глянула на Грицика.

Після уроків ми з Грициком, як завжди, поверталися додому. Біля греблі раптом почули:

— Сторожук, зачекай!

Нас наздоганяла Яринка Гайова. Обличчя в неї розчервонілося, кіски тріпотіли за плечима, а очі зблискували точнісінько, як у Наталі Петрівни, коли та була чимось незадоволена.

— То що ти про це думаєш? — войовниче запитала вона.

Грицик здивовано втупився в неї:

— Про що?

— Вже забув? — зблиснула Яринка суворими синіми оченятами. — Забув, про що нам Наталя Петрівна сьогодні розповідала?

— А-а, — згадав Грицик, — про ті проліски?

— Про них. То що ти собі думаєш? Напишеш про них чи цілі вихідні так і ганятимеш того нещасного м'яча?

— Та... — почав був Грицик і вмовк.

— Я так і думала, що тобі твій футбол дорожчий, — зневажливо докинула Яринка й подалася геть.

Ми з Грициком тільки перезирнулися.

— Ну ти диви, — нарешті знайшовся він.

— Ага, — погодився я. Мені здавалося, що після цих Яринчиних слів Грицик буде засмучений, проте на його обличчі з'явилася замріяна посмішка.

— Ну, чого вас навчили сьогодні? — поцікавився дядько Бровко, коли ми з Грициком з'явилися на подвір'ї. Його кошлата голова з посивілими бровами звелася над тином.

— А ви знаєте, дядьку, що вже з'явилися перші весняні квіти? — своєю чергою запитав я. — Пролісками називаються. У нас вони ростуть біля самісінького Вовкулацького кута.

— Праворуч від нього, — уточнив дядько. — Я, хлопче, бував біля того кута безліч разів. І тоді, п'ятсот літ тому, і тепер, коли був у твоєму віці. То маю сказати, що там і тепер є багато чого, окрім пролісків.

— А чого саме? — запитав я.

— Тумани там якісь особливі, — помовчавши, загадково відказав дядько.

— Вони там завжди були особливі, — згадав я. — Скрізь тумани, як тумани, а у Вовкулацькому куті вони густі, наче молоко. Крізь них навіть голосам важко пробиватися.

— Твоя правда, — згодився дядько. — А ще кажуть, ніби тамтешнє болото таке глибоке, що й дна не знайти.

— Ну, це ми знали ще тоді, коли вчилися у діда Кудьми, — зауважив я.

— А ще кажуть, ніби там пробивається з глибин гаряча вода, тому місцями вона не замерзає навіть узимку. І називається та вода... — дядько замислився. — Ага. Називається вона термальними водами.

— Дядьку, а звідки ви про це знаєте? — здивувався я.

Дядько Бровко всміхнувся у свої сиві вуса.

— Свого часу я теж бігав до школи, — пояснив він. — А ще кажуть, ніби там блукає якийсь привид. І той, на кого впаде його погляд, назад уже не знаходить дороги.

— Ого! Щоб аж так?— засумнівався я.

— Що, не віриш? — образився дядько. — Я сам туди бігав, і бачив, як з туману випливає чиясь голова. Пливе, а в мене ноги наче примерзли до землі. І втік би, та не можу. Добре, що вона не звернула на мене ніякої уваги...

Схоже, говорити далі дядько не збирався, бо згорнувся клубком і вдав, що спить. А я заліз до буди і почав думати про того дивного привида. Хто він, що йому треба? І що діється з тими, на кого він поглянув?

Ці думки полишили мене лише тоді, коли Грищикова мама принесла вечерю. Я до блиску вилизав свою мисочку і заходився міркувати, що робити далі. Звісно, найкраще було б підмовити когось із ровесників збігати на Вовкулацький кут і поглянути, що там і до чого. Атож, це було б цікаво. Але де ви бачили цуциків, які так далеко забігають від свого села? А раптом за цей час щось станеться з Грищиком? Ні, краще про той кут взагалі не думати...

А тоді я почув, як за кущами під курником хтось шкре-

беться. Й одразу здогадався, хто це. Скрадаючись, подався туди. Так і є, там знову була Сестричка. І шкреблася вона ще затятіше, ніж тоді, коли я вперше її побачив.

Деякий час я спостерігав за тим, як з-під її лап віялом вилітала земля, а тоді голосно поцікавився:

— Що, Сестричко, знову закортіло в гості до братика Півника?

Сестричка вискнула з переляку, вилетіла з лазу хвостом наперед і хотіла вже давати драла. А тоді побачила, хто до неї обізвався, і вхопилася лапою за груди.

— Ой, Кудлатику, як же ти мене знову налякав! І коли ти навчишся бути чемним?

— Чемним? — перепитав я. — До кого чемним — до тебе?

— Ми з тобою на «ти» не переходили, — спробувала присоромити мене Сестричка. Але я вже її не слухав.

— Думаєш, я не знаю, навіщо тобі цей лаз до курника? Щоб нашого Гребінчика згамати, ось навіщо!

— Та що ти таке кажеш? — вражено вигукнула Сестричка. — В мене і в думках такого не було.

— Еге ж, не було! Дядько Бровко мені розповів, з якого ти роду. Тому йди собі геть і щоб я тебе в нашому дворі більше не бачив!

Якусь мить лисичка пильно вдивлялася в мене. Напевно, роздумувала, подужає вона мене чи ні. І, мабуть, дійшла висновку, що не подужає, бо крутнула хвостом туди-сюди і сказала:

— Що ж, коли ти такий, то я піду. Але ти ще пожалкуєш, що прогнав мене!

— Ні про що я не пожалкую! — гукнув їй услід. — І не думай, що я дурніший від тебе!

— А воно так і є, — почувлося вже з кущів. — І ти, сірий недомірку, скоро в цьому переконаєшся!

ДІДО КУДЬМА ПОВЕРТАЄТЬСЯ

Вже кілька днів сонце пригріває так, що від землі струменіє пара. Багнюка на дорогах затужавіла, ручаї кудись пощезали, і нам з Грициком можна було бігати де заманеться.

Втім, ні. Після того, що сказала нам Яринка, гасати де заманеться було вже незручно.

В суботу зранку зателефонував Данько. Після історії зі скарбами він телефонує чи не щодня. Цього разу Данько повідомив, що по обіді хлопці збираються поганяти м'яча.

— Ти ж у нас нападник, — нагадав він Грицикові.

— Звісно... — нерішуче відказав мій друг. — Проте я ось про що думаю. У футбол ми можемо зіграти коли завгодно. А от із пролісками... Розумієш, вони можуть відцвісти, і ми їх уже не побачимо.

У слухавці запала мовчанка. Нарешті Данько озвався:

— То ти пропонуєш пройтися аж до Вовкулацького кута?

— А ти не хочеш?

Схоже, Данькові дуже кортіло поганяти м'яча. Проте й вірних друзів треба підтримувати.

— Гаразд, — погодився він. — То я й Васька попереджу.

Грицик вимкнув мобільника і обернувся до мене. В його очах вигравали радісні іскорки.

— Чув, Кудлатику, куди ми збираємось? — запитав він. — До Вовкулацького кута, он куди! Там від тих пролісків, казав татко, зараз аж біло... — Тоді поглянув кудись убік (де за городами виднівся димар Яринчиної хати) і промовив невідомо кому: — І нехай вона не думає, що в нас у голові тільки футбол!

Я аж знеціямився від радості. Хоча насправді для мене всі квіти однакові — чи проліски, чи ще якісь. Головне, що я побачу, який зараз Вовкулацький кут!

Тож я й незчувся, як з мене вилетіло:

— Я теж хочу до лісу! Я теж хочу по проліски!

Проте Грицик кумедно зморщив носа — так він робив, коли хотів мене подразнити, і відказав:

— От тільки думаю, брати тебе з собою, чи ні. Розумієш, до тих пролісків далеченько, а ти ще малий. Тобі лише по селу бігати...

— І нічого я не малий! — обурився я. — Невже забув, що я вже не відстаю від тебе? А коли біжу вулицею, то від мене розлітаються не лише горобці, а й кури з качками!

Не знаю, дійшли мої слова до Грицика чи ні, проте він погладив мене по шиї і сказав:

— Ні. Мабуть, я тебе все ж таки візьму. Треба ж колись починати, чи не так, Кудлатику?

Якби я був людиною, то, мабуть, закричав би «Слава Грицикові!». А так лише підстрибнув з усіх сил і лизнув його в усміхнену щоку.

Через якусь годину ми були вже за Воронівкою і підходили до лісу.

Я одразу завважив, що цей ліс геть не скидається на той, що був у моєму попередньому житті. Його навіть лісом соромно назвати. Куди не глянь — самі протоптані стежки, а поміж деревами навіть козацький віз міг би проїхати. А ще він видався мені якимось неживим. Не було ні густелезного листя з його неодмінним шумом над головою, ні безперервного пташиного грайгомону, ні сонячних променів з їхніми сліпучими проблесками поміж дубових крон. Навіть трави, на якій так приємно повалятися після довгої біганини, — і тієї не було. Навколо стояв мокрий і якийсь затхлий запах, що йшов від торішнього листя, решток автомобільних шин та пластикових пляшок. Та все ж деякі запахи лишилися такими, як і колись. Ось із-під прілого листя долітає запах переляканої миші. І зрозуміло чому — за нею щойно гнався гхір. Він був настільки збуджений гонитвою, що від нудотного запаху його слідів аж ніс забивало. Та за кілька кроків повітря знову запахло звабливими пахощами — тут нещо-

давно пробігав заєць. Нараз на дорозі я побачив круглі заглибинки — сліди косуль. Ще за кілька стрибків на мене з гушавини війнуло запахом старого борсука. А онде й він сам. Просунув свій писок біля самої землі, аби поглянути, хто його розбудив. У нього був такий довгий і кумедний писок, що коли б такий був у мене, я тільки те й робив би, що розважався ним. То поводив би з боку на бік, то підіймав би вгору аж до самих брів або й взагалі скручував би в кільце. І всі довкола аж падали б від реготу.

Проте борсук розважатися не хотів. Видно, був невдоволений тим, що йому довелося покинути затишне лігво.

— Привіт, дядьку! — гукнув я йому. — Як справи?

Замість відповіді він глипнув на мене своїм чорним оком і пробурчав:

— Вештаються тут усякі. Ще й вітаються, нахаби...

Я хотів попрохати його бути трохи чемнішим, проте побачив, що Грицик уже далеко. І перегукувався він з товаришами так голосно, ніби заблудився в незнайомому місці. Я кинувся йому на допомогу, проте за хвилину збагнув, що він і не думав губитися — просто стояв під берестком і горланив з усіх сил. А тоді прислухався, як луна розносить його голос по всьому лісі. Він нагадував мені цуцика, який не знає, куди на radoшах себе подіти.

— Гей, Кудлатику, де ти вештався? — заволав він, коли я вигулькнув з-за кущів. — Ану, давай наввипередки!

Проте щось мені заважало одразу рвонутися за ним. Чомусь здалося, що крізь цей ліс почав прозирати той, в якому я бігав п'ятсот літ тому. Ось круто скошений спуск до звивистого потічка, що, як і тоді, з безтурботним плюскотом перебігав із воронівських боліт до Вовкулацького кута. А за он тією купою дерев має бути пагорб, такий високий, що з нього видно геть усе навколо. І справді, коли я вибіг на нього, мені аж подих перехопило — так далеко гойдалося жовте море очеретів. І лише там, де небо сходилося з землею, синіла звивиста стрічка Сули, яку я в попередньому житті теж перепливав безліч разів. А праворуч від пагорба, за он тими

ліщиновими кущами, мав би ховатися вузький видолинок. Він був такий примхливий, що замість того, аби просто впасти в болото, спочатку дав драла від нього і повертав аж тоді, коли болото починало думати, що вони ніколи вже не зустрінуться. Я спустився до видолинка і побіг над його краєм, аби пересвідчитись, що він таки не змінив свого руслу.

Ні, не змінив. Хіба що в ньому куців поменшало. А ще уподовж видолинка пролягла така сама кривуляста дорога. Вона мала вести подорожнього до височенного розлогого дуба, що стоїть на узліссі. З такого дуба Грицик – не нинішній, а той, з яким я був років п'ятсот тому – роздивлявся, що діється за Сулою і чи бува не вештається хтось чужий біля Вовкулацького кута, що починається одразу за Воронівським лісом. Грицик із Саньком та з іншими козаками над усе дбали, аби Вовкулацький кут був неприступний для чужинців. Бо ж там жив, чаклував і навчав козацьких вовків старезний дід Кудьма.

А ось і сам дуб. Я лише очима закліпав, коли побачив його. Він геть зовсім не змінився. Навіть гілки в нього перепліталися так, що в деяких місцях скидалися на гнізда. Чи не на отому, що ліворуч, полюбляв сидіти мій Грицик, а я нетерпляче бігав довкола і чекав, коли він злізе на землю і ми рушимо далі – до Сули, до Воронівки чи навіть у самісіньку глибину Вовкулацького кута. Туди, до річі, веде лише одна дорога – он понад тими заростями рогозу до калинового гайка.

Одразу за ним треба різко звернути праворуч і заходитися стрибати з купини на купину – спочатку он на ту, що ледь здіймається над водою, з неї – на купину, що видніється праворуч. А на ту, що ліворуч, стрибати небезпечно, бо вона одразу прогинається під ногами і з неї нічого не вартувало сковзнути у бездонну й смердючу твань. Цю дорогу до діда Кудьми знали тільки вовки, яких він виховував, та ще кількаро людей. А звичайному спостерігачеві важко було щось розгледіти, бо над трясовиною погойдувалися волохаті пасма блілого серпанку. Вони погойдувалися тут завжди –

і влітку, коли нещадно світило сонце, і взимку, коли лютували морози.

Наразі мені здалося, ніби поверхня Вовкулацького кута ворухнулася і по ній пробіг дріж — точнісінько такий, який пробігає по шкурі дядька Бровка, коли йому щось сниться. Затим вона почала вкриватися рясними білими пухирцями. Пухирці стрімко збільшувалися в розмірах, а тоді з тихим шерехом — п-хх, п-хх! — почали лускатися, лишаючи по собі крихітну хмарку сивого туману. Вони лускалися дедалі частіше й частіше, аж доки над трясовиною загойдалося біле покривало. Спочатку воно було мені по коліна, потім — по груди, і нарешті вкрило всього з головою. Воно було холодне, слизьке, і мене аж дрижаки брали від його дотиків.

— Хлопці, гляньте, який туман! — десь за кущами вигукнув Грицик.

— Ого! — здивувався Васько. — Такий густий, що хоч у пригорщі набирай.

— Еге ж, — погодився Данько. — Щойно його не було, а тепер кризь нього нічого не видно!

Данько помилявся. Це йому нічого не було видно, а я чітко бачив, як в одному місці пелена почала ущільнюватись, аж доки в її середині не з'явилася розпливчата постать. Вона гойднулася раз, другий, а тоді повільно попливла у мій бік. І що ближче підпливала, тим більше нагадувала постать старезної людини. В неї була довжелезна, як у нашого діда Кудьми, біла борода і точнісінько такі пасма сивого волосся, що спадали з голови на зсутулені плечі. А коли постать підпливла так близько, що можна було розгледіти її обличчя, я задерев'янів: це й справді був дід Кудьма! Той, кого вважали найкращим віщуном у цих краях, той, хто випестив мене з Барвінком і кого так поважав дід Кібчик. Чи були в нього ноги, я не бачив, бо дід плив по груди в тумані, а от очі були ті самі, тільки вони не розглядали все довкола, а незмигну вдивлялися у якусь далечінь, відому самому дідові. А ще дід не мав запаху. Точніше, він був, але такий незнайомий і дивний, що в мене аж волосся нагороїжалося,

а тоді захотілося завити і прожогом кинутися кудись подалі від діда.

Та все ж я змусив себе стояти на місці. Бо хоч би що там було, а переді мною постав не хтось там інший, а наш дід Кудьма!

Його постать наблизилася так близько, що не вздріти мене було неможливо. І все ж дід мене не бачив. Чи вдавав, що йому зараз не до мене.

— Здрастуйте, діду, — нагадав я про себе. — Ви й справді не впізнаєте мене?

І тут щось змінилося. Чи то голос мій гойднув пасемце туману, що вилося довкола діда, чи ще щось, проте дід сповільнив свою тиху плавбу й почав до чогось прислухатися.

— Чую щось знайоме... — наразі прошелестіло мені у вухах. — Чи це часом не той Куций з моїх перших вовчиків?

— Так! — вихопилося в мене. — Це я, Куций! Тільки я тепер Кудлатик.

— А що, гарні росли хлопчики... — дідів голос був спокійний і глибокий. — Ох і гарні! А що вже меткі...

— Я й зараз такий! — щосили гавкнув я. — Діду, ви що, й справді мене не чуєте?

Проте дід навіть не озирнувся на мій голос. Він повільно пропливав повз мене, і вже звіддала долинуло:

— Схоже, він знову повернувся у ці місця... Тільки не варто йому траплятися зараз на моєму шляху, ой, не варто... Рано ще йому ставати прахом...

Дідова постать меншала й меншала, аж поки розчинилася в торішніх очеретах. Проте пасма туману усе ще пливли за ним, наче хмарки, видовжені у нескінченні пухнасті хвости. І вони теж уміли розмовляти.

— Дідо... він тепер наш... — шелестіло мені у вухах. — Ми з ним тепер одне ціле.

— А я? — запитав їх я. — Хіба він не мій? Ви ж самі чули, як він назвав мене на ім'я.

— Так, — погодилися зі мною. — І твій теж. Бо в наших місцях ніщо не щезає безслідно, а ти ж залишив тут стільки слідів...

— Але ж дідо Кудьма... — я не міг нічого втямити. — Він же... Я сам бачив, як його поховали.

— Ні, він живий, — заперечили мені. Здається, ці туманні пасма, на відміну від діда, вміли вловлювати чужі голоси. — Ми повернули його назад, і тепер він на віки вічні буде з нами. Бо ми — початок усього.

— То хто ж ви є?

— Ми — початок усьому... — прошуміло в вухах і змовкло.

Я стріпнув головою. Останні пасма туману сховалися в очеретах, і Вовкулацький кут знову став таким, яким і повинен бути теплого весняного дня. Мирно погойдувалися під тихим вітерцем м'які мітелки очеретів, у маленьких озерах гралися крихітні брижі, а над головою світило усміхнене сонце. От тільки в душі моїй панував повний розгардіяш.

Досі я гадав, що життя — річ проста й зрозуміла. Є в ньому наша хата під бляхою, є Грицик, з яким я хотів завжди бути поруч, є дядько Бровко, що уміє так затишно бурчати, і є оце сонце над головою, і трава під ногами, і вітер... А тепер виявляється, що існує й інше життя, в якому немає нічого з того, що мені таке рідне, але в ньому ще й досі живе пам'ять про мене. Ет, якби ж то Грицик розумів нашу мову! Тоді б ми разом у всьому розібралися. А ні — то розпитали б про все у Наталі Петрівної чи ще в когось із розумних людей... Та, на жаль, про це доводиться лише мріяти.

— Кудлатику, що ти там нагледів? — почувся знайомий голос.

Я озирнувся: на пагорбі стояв Грицик і дивився в мій бік. Поруч з ним виднівся Васько Сливка.

— Він не нагледів, — гигикнув Сливка. — Він намірився купатись. Тільки злякався, що вода ще холодна.

«Сам ти злякався», — хотів я відказати йому. Але глянув під ноги і відсахнувся. Виявляється, я ледь не по коліна стояв у потічку, який поспішав у той бік, де була Сула. Вода в ньому й справді була крижана. Аби не показувати, що мене щось зацікавило в болоті, я вдавав, ніби хочу напитися. Тож лизнув, раз, удруге, і захлебтав щосили — такою вона вида-

лась мені смачною. Набагато смачнішою, ніж із крана в нашому дворі.

Коли я вибрався на пагорб, Грицик легенько ляснув мене по одному місцю і невдоволеним голосом попередив:

— Щоб більше, Кудлатику, й ноги твоєї не було біля Вовкулацького кута, зрозумів? Знаєш, яка в ньому трясовина? Минулого літа он біля тих кущів потонула фермерська корова. І я не хочу, аби з тобою теж сталося щось подібне, зрозумів?

Я тільки заметляв хвостом. Ну, Грицику, ти даєш! Шкода, що не пам'ятаєш, як разом із Саньком ви стрибали там з купини на купину, як ті молоді козлики?! І я з вами. І ніхто тоді не казав нам, що це небезпечно. Мабуть, тому, що з нами був дідо Кудьма.

А тепер його немає. Тепер він — початок усього.

ПРОЛІСКИ

Від Вовкулацького кута стежці чомусь заманулося податися на пагорб. Хлопці були не проти. А от мені весь час кортіло озирнутися на Вовкулацький кут. Проте хоч скільки я озирався, розгледіти нічого вже не міг. Волохаті тумани наче крізь землю провалилися. Хіба що численні озерця виблискували під сонцем так радісно, ніби щойно вродились на світ.

— Кудлатику, що це з тобою? — знову почувся нетерплячий голос Грицика. Схоже, він з товаришами так нічого й не помітив. То що ж робити — загавкати, як тоді, коли вони шукали артефакти? А якщо вони візьмуть і кинуться до болота, аби дізнатись, на що саме я гавкаю? Але цього ні в якому разі не можна допустити! Адже дідо Кудьма попереджав, щоб ніхто не траплявся на його шляху. Тому залишалося тільки винувато завихляти хвостом: мовляв, вибачте, хлоп'ята, я тут трохи відволікся, — і податися слідом за ними.

Березовий лісок, до якого ми врешті дісталися, заховався у проміжку між стрімким пагорбом і початком Вовкулацького кута. Він здався мені таким світлим, привітним і безтурботним, що всілякі думки про Вовкулацький кут випали з голови. Ще б пак: ми, коли були ще вовчиками діда Кудьми, навідувалися до нього так часто, що мені мала бути знайома кожна берізка — звісно, якщо вона дожила до нашого часу. І чи не довкола кожної з них навесні білили дивні квіти, від яких так гарно пахло теплом і свіжістю. Ми з Барвінком, повертаючись із мандрів, часто любили повалятися серед тих квітів. А ще за лісом розкинулися луки, де випасалася людська худоба. І ми розважалися тим, що вили по-вовчому, а тоді веселилися, спостерігаючи, як злякано метушаться корови, прикриваючи своїх телят з нашого боку, а бики люто

гребли ратицями землю — цим вони мовби показували, що, коли ми виткнемо з лісу свої писки, вони й мокрого місця від нас не залишать. Проте ми не витикалися. Не тому, що боялися биків, а тому, що дідо Кудьма нас навчив: люди — то наші найкращі друзі, і негоже полювати на те, що належить їм.

А проліски, виявляється, це саме ті квітки, серед яких ми з Барвінком любили вилежуватися літ п'ятсот тому. Від них і сьогодні тягло прохолодою, свіжістю й підземними водами. Проліски росли дружними сімейками, привітно похитували білосніжними голівками і аж бриніли, коли на них налітав лагідний низовий вітерець. Всюди виспівували пташки, дятли видовбували дупла, а під ногами збуджено метушилася всіляка дрібнота. Зненацька на мене посипалися шматочки кори. Я підвів голову й помітив якесь руде звірятко з пухнастим хвостом. І хоч мені в цьому житті довелося бачити його вперше, я здогадався, що це білка.

— О, знову з'явилися! — сердито заторохтіла вона. — Хто вас сюди кликав? Мабуть, знову будете нищити наші проліски?

— Ні, ми тільки поглянемо на них, — відказав я. — А нищити не будемо, бо вони занесені до Червоної книги.

— Не знаю, до якої книги їх занесено, проте було б добре, якби ви швидше забралися звідсіля.

Я відвернувся від неї. Ще бракувало сперечатися з якоюсь дрібною!

Тим часом хлопці розбрелися по всьому лісі і я змушений був, висолопивши язика, гасати то до одного, то до іншого. Врешті мені це обридло, я приліг на сухій купині так, аби можна було бачити Грицика, і почав з насолодою втягувати носом лісове повітря. Воно було таке прозоре й запашне, що я не міг надихатись. А коли все ж надихався, то чомусь закортіло вчинити щось незвичайне — стати, наприклад, на задні лапи, весело покачатися по м'якій землі чи просто поганятися за торішнім листям, що його час від часу здіймав над землею рвійний вітерець.

Я збирався вже перевернутися голічерева, коли відчув на собі якийсь незмигний погляд. Він був важкий, знівсілий,

і цілився в мене ген із-за тих густих кущів. А тоді в моїй голові хтось застуджено прогарчав:

— Ти, собачий вилупку! Гидко дивитися, як ти хвостиком стелешся перед тими двоногими. Ет, якби не вони, ми б тебе миттю розбатували на дрібні шматочки! Подумати тільки, що в цьому собачому покидьку тече частина нашої древньої крові!

Голос харчав, кипів, і аж захлинався з люті. Від тої люті, здається, навіть кущі щулилися. І належав він якомусь дужому звірові. Але я ніяк не міг збагнути, кому саме. До мене долинав лише його запах, і був він якийсь незвичний — ніби там сидів дядько Бровка, але якщо від дядька тепло й затишно відгонило будою й домашніми харчами, то від цього — сирым м'ясом, землею і страхом. Я й незчувся, як з мого горла вихопився тоненький писк:

— Грицику, на поміч!

Проте Грицик нічого не чув. Вони з Даньком потішалися зі Сливки, який утелющився в багнюку і зараз не міг витягти звідтіля свого черевика. А з кущів долітало:

— Ти, посміховисько і ганьба нашого роду! Як таких ще земля тримає! Але нічого, ми ще здобаємося з тобою...

Раптом голос шез, бо його заглушило гурчання далекого мотора. Я встиг лише вгледіти, як ледь-ледь гойднулася одна з гілок, — схоже, той, хто там ховався, намагався непомітно шезнути.

Гурчання долинало все ближче й ближче, аж доки не захлинулося десь неподалік. Хлопці повитягали шиї.

— Цікаво, хто б це міг приїхати? — запитав Грицик.

— Мабуть, то наш дільничний інспектор Хома, — висловив здогад Данько. — Я чув, що він збирався перевірити, чи не нищить хтось проліски.

— Ой, — злякався Васько. — Чого доброго, він ще подумає, що ми збираємося їх рвати. Може, заховаємось?

— Ні, — відказав Грицик. — Тоді він справді подумає, що ми замислили щось лихе. Краще підійдемо до нього і привітаємось.

Хлопці один за одним подалися туди, де щойно змовк мотор. Проте дорога була нелегка — на кожному кроці їм траплялися то мульки баюри, то трухляві стовбури, то колючі куші. Видно, що ці місця мало хто відвідував. Незабаром ми побачили машину. Вона стояла на невеличкій галявині, тісно притиснувшись до ліщинових кущів. Збоку, від дороги, її зовсім не було видно.

— Це не його машина, — сказав Данько.

— Еге ж, — погодився Сливка. Він підійшов до машини і зазирнув у віконце. — Нікого немає. Цікаво, хто б це міг бути?

І наче у відповідь, в глибині лісу ледь чутно тріснула гілка. Ми подалися в той бік і невдовзі побачили невисокого дядечка з повним червонястим обличчям і вузькими очима, що безупинно бігали навсібіч.

Цього дядечка я бачив не раз. Звали його Михайлом Макогонном. Про нього казали, що він скуповує в односельців усе, що вони вирощують, і перепродує це в обласному центрі.

Дядько стояв на колінах і похапливо рвав проліски. Біля нього лежав уже чималий сніп квітів, проте дядько все рвав і рвав, і, здається, спинятися не збирався.

— Чого це він так розходився? — вражено прошепотів Васько. — Невже не знає, що проліски занесені до Червоної книги?!

— Він, мабуть, збирається продавати їх на міському базарі, — здогадався Грицик. — От же негідник!

— Треба щось робити, — сказав Сливка. — Бо ж він усі проліски понищить.

На мить хлопці задумалися, а тоді Данько збуджено прошепотів:

— О, я знаю, що робити! Давайте розбіжимося, а тоді з усіх боків почнемо кликати дільничного...

Хлопці напригинці розбіглися хто куди. А за якусь хвилину Грицик заволав не своїм голосом.

— Дядьку дільничний, тут хтось є!

— Дядьку Хомо! — відгукнувся Сливка від кущів, де стояла схована машина. — Подивіться, він проліски нищить!

— Сюди! — надсаджувався Данько від дороги. — Він тут!

А потім загавкав я. Та ще таким страшним голосом, що аж самому лячно стало.

З несподіванки Макогін підстрибнув, як молодий козлик. А тоді пожбури в квіти на землю і, не озираячись, рвонув углиб лісу — туди, де за білою березовою стіною колись булокало болото, що переходило в бездонну трясовину Вовкулацького кута.

— Він тікає, дядьку! — репетували услід йому хлопці. — Он він!

Макогін рвонув ще швидше. За хвилю вилетів на заболочену галявину. Гарячково озирнувся туди-сюди і кинувся поміж кущів праворуч.

— Хоче оббігти навколо і знову повернутися до своєї машини, — здогадався Грицик. І щосили зарепетував: — Дядьку Хомо, тримайте його, біжіть навперейми!

Від того крику Макогін на мить завмер, а тоді знову повернув до болота. Проте встиг зробити лише кілька кроків, а далі змахнув руками і раптом щез.

Ми тільки закліпали: щойно Макогін був перед очима — і наче крізь землю провалився. Хіба що на тому місці, де він стояв, раптом щось забулькало. А тоді долетів переляканий гвалт.

— Тону! Рятуйте!

Хлопці вибігли з-за кущів і завмерли. Макогін занурився в болото по груди і щосили розмахував руками, намагаючись вибратися з нього.

— Допоможіть! — волав він. — Тону!

Хлопці розгублено переглянулись.

— Це ж він через нас тоне! — зойкнув Сливка. — Хлопці, треба його рятувати! Але як?

Першим здогадався я, бо згадав, як літ п'ятсот тому козаки допомагали один одному вибратися з трясовини. Вчепився зубами в найближчу гілляку і потяг її до того місця, де борсався Макогін.

— Молодець, Кудлатику! — вигукнув Грицик.

За мить він притарбанив ще більшу гілку.

Сливка з Даньком теж кинулися до роботи. За якусь хвилину ми проклали дорогу до Макогона. А тоді Грицик підсунув під самісінький його ніс довгу тичку.

— Дядьку, хапайтеся за неї й вилазьте! — гукнув він.

Проте Макогін нічого не чув. Він бив руками по багнюці і слізно скімлив:

— Хлопчики, врятуйте мене! Віддячу кожному...

— Дядьку, вилазьте! — кричав йому Сливка.

— Та ви ж не тонете! — гукнув Грицик.

— Га? — спантелічено глипнув на нього Макогін. — Не тону?

— Еге ж. Ви стоїте по груди в багні.

Макогін перестав скиглити, проте вилізти не міг. Багнюка була густа й тягуча. Відпустити людину просто так вона не збиралася. Зрештою Данько приніс ще одну рівну гілляку, підсунув її Макогонові під самісінький ніс і наказав міцно захопитися за неї. Потому хлопці втрюх вчепилися за другий кінець і потягли гілляку на себе. Я, звісно, кинувся їм на поміч. Багнюка чворкнула, вкрилася дрібними хвильками — і Макогін повільно почав виповзати з неї. Нарешті він опинився на суші й знесилено повалився на землю. Багнюка звисала з нього товстелизними клаптями, і від того його штани та куртка були такими важкими, що він ледь ворухився.

— Дядьку, вставайте! — наполягав Грицик. В його руках опинився товстий сучок, і він заходився зчищати ним дядькову одіж.

Макогін ледве підвівся.

— Дякую вам, хлопці... — почав він. Потому стривожено озирнувся й запитав: — А де ж той дільничний?

— Який? — поцікавився Данько.

— Та той, якого ви кликали.

Хлопці перезирнулися. Вони вже й забули про нього.

Нарешті Грицик відповів за всіх.

— Його, дядьку, не було. То ми навмисне його кликали.

— Як не було?! — Макогін вражено втупився поглядом у хлопців. — Тоді навіщо ж ви його кликали?

— Щоб ви не нищили проліски, — пояснив Грицик.

— Бо вони страшенно рідкісні, — підтримав його Сливка. — Їх занесено до Червоної книги...

Макогін миттю схопився на ноги. Сили знову повернулися до нього.

— То ви що — дурили мене? — загарчав він, аж мені стало заздрісно. — Ну, я ж зараз вам... Знищу!

І він кинувся до хлопців. Ті розлетілися, наче горобці від грудки. Макогін зробив кілька кроків їм услід і зупинився. Мабуть, густа багнюка, яку не встиг зішкребти Грицик, усе ще заважала йому прудко бігати. Проклинаючи хлопців найстрашнішими словами, Макогін перевальцем подибуляв до машини. Невдовзі на дорозі загурчав мотор.

Хлопці залишилися самі.

— Негарно якось вийшло, — зітхнув Данько. — Трохи не втопили чоловіка.

— І чим же ми завинили? — почав виправдовуватися Сливка. — Ми ж його не гнали в болото, він сам туди забіг.

— Хлопці, слухайте, що я вам скажу! — втрутився Грицик. — Ми з вами — молодці. Ми зробили кілька гарних справ!

— Кілька? — здивувалися Данько зі Сливкою.

— Саме так. Ми зберегли проліски, бо Макогін їх усіх винищив би. Це перше. А друге — витягли людину з болота. Іншими словами — врятували їй життя.

— І то правда! — запалився Данько. — Ми добре вчинили. А з цими пролісками що робити? — він кивнув на оберемок зірваних квітів, що білили на рудому торішньому листі.

— З цими? Мабуть, візьмемо й подаруємо комусь, коли вже так сталося, — вирішив Грицик.

— Це ти гарно придумав, — підтримав його Сливка.

Хлопці розділили квіти між собою, і ми подалися з лісу. Я біг позаду і весь час відчував різкий запах того звіра, котрий так ненавидів мене. Запах щез аж тоді, коли ми вийшли на дорogu, що вела до села.

ВІЗЬМЕ — НЕ ВІЗЬМЕ...

Як тільки ми повернулися з березового лісу, Грицик більшу частину пролісків подарував мамі.

— Дякую, синку, — розчулено відказала мама. — Ой, які ж вони гарні! Я ще ніколи таких гарних пролісків не бачила.

— Неправда, — заперечив Грициків татко. — Я тобі ще кращі приносив. Забула?

— Так то ж ти, — усміхнулася мама. — А тут зовсім інше.

Проте Грицик не чекав, чим закінчиться їхня розмова. Він схопив решту квітів і подався з двору.

— Ти куди? — гукнула навздогін мама. — Вечеря ж вичахне!

— Я зараз, — відмахнувся Грицик і припустив так, що я ледве його наздогнав.

За кілька хвилин ми добігли до хати, де жила Грицикова вчителька. Грицик хотів постукати у хвіртку, проте Наталя Петрівна сама з'явилася на порозі. Видно, побачила нас у вікні.

— Ти куди так поспішаєш? — запитала вона з тривогою в голосі. — Щось трапилось?

— Та... нічого, — відказав Грицик. — Я хотів привітати вас із весною.

— З весною? — здивувалася вчителька. — Сторожук, що це з тобою? Ви ж цілим класом вітали мене зі святом весни ще на тому тижні!

— Та... — розгубився Грицик, проте одразу знайшовся. — То ж цілим класом. А це від мене...

І він простяг Наталі Петрівні білосніжний пучечок. Якусь мить Наталя Петрівна дивилася на нього, а тоді докірливо похитала головою.

— Дякую тобі, Сторожук, проте твого дарунка я прийняти не можу.

Грицик рясно закліпав очима.

— Не можете? Чому?

— А ти сам подумай. Кілька днів тому я вам казала, що проліски занесені в Червону книгу і рвати їх не можна. А ти що зробив?

— Та... — знітився Грицик.

О, я їй забув сказати: дорогою хлопці домовилися, що вони їй словом не обмовляться про те, як Макогін вскочив у болото. Бо тоді може виявиться, що вони самі їй загнали його туди.

— Я ж зовсім небагато, — почав виправдовуватися Грицик. — Я їх те... прорідив трохи. Їх там знаєте скільки?

— Ні, Сторожук, помиляєшся. Не так їх вже й багато. До того ж ти рвав їх не один. Он Орлюк, схоже, теж не тільки дивився на них.

Ми з Грициком озирнулися й побачили Данька, що саме вигулькнув із-за рогу. В його руках теж білів пучечок пролісків.

Ми не стали чекати, доки Наталя Петрівна і йому дасть прочуханки за те, що знищив такі рідкісні квіти. Повернулися і чимдуж побігли назад. Спочатку я гадав, що ми вертаємося додому, де на мене чекає повна мисочка. Проте на розі Грицик зупинився і почав про щось думати.

— Грицику, чом зупинився? — тихо заскавулів я. — Уже давно вечеряти треба, а ми все бігаємо...

Проте Грицик ніби й не чув мене. Він все стояв і думав. Нарешті стріпнув чубчиком і вигукнув:

— За мною, Кудлатику!

І ми побігли. Вже вечоріло, у вікнах почало спалахувати світло. Раз по раз над нашими головами миготіли кажани. Невдовзі ми звернули на вузьку й затишну вуличку. Біля одного з обійсть Грицик зупинився і, витягнувши шию, почав дивитися, що робиться за тином. Оскільки мене на таке не вистачало, я знайшов унизу зручну шпарину і теж почав дивитися крізь неї.

Проте нічого, крім заростів бузку, я там не бачив, тож довелося шукати іншу щілину. Але їй там не було нічого

особливого — таке ж просторе дворище, як і в нас, така сама повітка, низенький курничок, в якому сонно сокоріли кури, ошатний будинок з візерунчастим ганком та освітленими вікнами, за якими час від часу пропливали людські тіні. Атож, все було майже таке саме, як і в нас. Навіть не зрозуміло, чому Грицик витягує шию, ніби той гусак.

— Здається, вона он за тим вікном, — врешті мовив він сам до себе.

— Хто вона? — поцікавився я, проте Грицик не звернув на мене ніякої уваги.

Обережно, щоб не заскрипіла, він відчинив хвіртку, тоді, скрадаючись під кущами, дістався ганку і поклав проліски на перильця. Потому напригинці підійшов до одного з вікон. Зазирнув у нього, тихенько постукав у шибу і рвонув з двору так, наче хтось намагався вчепитися йому в п'яти. Опинившись на вулиці, він озирнувся, чи не бачить хто, тоді вибрав поруч зі мною підходящу шпаринку в тину, і ми почали дивитися, що ж буде далі.

А далі на ганок вийшла дівчинка. Кого-кого, а цю дівчинку я вже добре знав. Це була Грицикова однокласниця Яринка Гайова. Слідом за нею викотилася руденька собачка і одразу ж нашорошила в наш бік цікаві вушка.

Мені перехопило подих. Ця собачка на ймення Найда була для мене все одно, що Яринка для Грицика. Мені понад усе подобалися її білі пухнасті лапки, веселий хвостик і маленька чорна плямка на писочку. Я не раз мріяв познайомитися з нею ближче, проте Найда так піклувалася про свою Яринку, що не відходила від неї ні на крок. І якби Яринка з Грициком ставилися одне до одного, як звичайні друзі, ми з Найдою теж би подружилися. Але вони поводитися якось дивно. Я не раз бачив, як у школі вони розмовляли між собою, ба навіть більше — Яринка якось уперіщила його ранцем по спині, і Грицик після того півдня аж підстрибував з радощів. А от поза школою вони ставали немов чужі. А коли вже вони так поведуться, то що лишалося робити нам з Найдою?

— Хто тут? — запитала Яринка, озираючись.

Грицик не обізвався. Тільки обличчя йому почервоніло так, наче його піймали на гарячому.

Яринка стонула плечима і хотіла вже повертатися до хати, як раптом її погляд упав на букетик пролісків. Яринка завмерла. Ми зачали подих: візьме вона той букетик, чи вчинить так, як Наталя Петрівна?

Візьме — не візьме? Візьме — не...

Нараз під Грициковою ногою тріснула гілочка. В ту ж мить Найда злетіла з ганку і кинулася в наш бік.

— Що вам потрібно?— дзвякнула вона чарівним, наче лісовий дзвіночок, голосом. — Що ви тут ламаєте?

— Ми не ламаємо...— почав було я і замовк, бо раптом забув усі слова. Виявляється, найкращими в неї були не лапки, не хвостик і навіть не плямка на писочку — найкращими були її очі. Вони в неї були... як не знаю що. А ще в них виднівся я. І хоч був я там таким крихтним, завбільшки з просяне зернятко, — проте все одно я був у її очах! В таких гарних, чудових, неймовірних очах!

— Ти чого на мене так дивишся? — здивувалася Найда. — Побачив на мені щось не таке?

— Навпаки,— промимрив я, відчуваючи, як тепла хвиля затопила мені серце. — Ти така... така.

— Яка?— поцікавилася Найда і так стрельнула в мене оченятами, що мені аж дух перехопило. — Яка?

— Гарна, — ледь вичавив я з себе.

— Таке скажеш, — зніяковіла Найда. І хоч голос у неї був, як і раніше, суворий, проте хвостик радо смикнувся, ніби дякував мені за такі слова.

Краєм ока я завважив, як ворухнувся мій Грицик. Із зусиллям я відірвав погляд від Найди і поглянув туди, куди дивився він. І саме вчасно: Яринка простягла руку до пролісків, понюхала їх і обернулася до воріт, наче хотіла побачити того, хто їй ці квіти приніс.

— Найдо, де ти? — запитала вона і зійшла з ганку. — Що ти там побачила?

І тут Грицик не витримав. Напригинці рвонув попід пар-

каном до сусіднього обійстя, потім до третього, а тоді звівся на повен зріст і залопотів по вулиці так, що тільки пилюка за ним злітала.

— Що з ним? — подивувалася Найда.

— Вибач, — сказав я їй і подався слідом за Грициком.

Наздогнав я його аж за рогом.

— Ти чого дременув? — гавкнув я до нього. — Яринки злякався?

Проте Грицик мого запитання не чув. Він заходився стрибати так, як стрибають на стадіоні ті, хто забив гол.

— Вона взяла проліски! — вигукував він поміж стрибками. — Кудлатику, вона їх узяла!

МІЙ МУДРИЙ СУСІДА

Додому ми летіли на крилах радощів і надії. Радощів — тому, що Яринка взяла проліски, а надії — тому, що на мене чекала заслужена вечеря. Адже ми стільки зробили!

І наші надії справдились. Не знаю, чим вечеряв мій Грицик, однак те, що було в моїй мисочці, видалося неймовірно смачним. Я миттю спустошив її, тоді улігся біля буди і вдоволено видихнув.

— Гарно як, — мимоволі вихопилося в мене.

— Ще б пак, — долинув із-за тину дядьків голос. — Яка вечеря, такий і настрій. А я вже, признатися, хвилюватися почав. Вечір надворі, а вас все не видно. То як там у лісі? Я вже давно туди не заглядав.

— Там так гарно! — вигукнув я. — Дерева шумлять так тихо, що аж чути, як шкребуться миші під листям. Пташки співають. От тільки звірі там тепер якісь не такі.

— Що ти маєш на увазі?

— Розумієте... Пам'ятаю, як у нашому попередньому житті варто було лише зайти до лісу, як там таке зчинялося! Тільки й чулося: «Гей, всі сюди!» або: «Дивіться, хто прийшов!». А зараз усі якісь непривітні. Уявляєте, білка навіть розмовляти зі мною не захотіла, а борсук обізвав мене нахабою за те, що я привітався до нього! Що це з ними трапилось?

Дядько, як завжди, відповів не одразу. Він у задумі кілька разів дзеленькнув ланцюгом і аж тоді відказав:

— Ну, це вже не так і важко пояснити. Сам відаєш, що п'ятсот літ тому до лісу мало хто з людей потикався.

— Це так, — згодився я. — Тоді весь ліс тремтів від одного ведмежого ревіння. А ще ж там рисі стрибали, наче білки, ми під деревами бігали...

— Атож. А тепер туди заходять всі, кому не ліньки. Я знав

навіть одного гиндика, який там побував. Ну, де ти раніше бачив таке?

— Ніде, — зізнався я.

— То ж бо й воно. А коли той гиндик повернувся, то все село сполошив своїм дурним галайлаканням. Мовляв, от який я хоробрий! А лісові звірі — вони люди тихі, їм зайвий шурхіт чи голос ні до чого. От і сердяться, коли хто сторонній шастає межі їхніх кущів, та ще й горлає мов навіжений.

— Ага, — сказав я. — Тепер я здогадуюсь, чому дід Кудьма теж повівся не так, як колись...

— Дід Кудьма? — дядько скліпнув очима. — Це ж який — чи не той самий?!

— Той самий, — підтвердив я. — Раніше при зустрічах казав нам з Барвінком гарні слова, під горлом чухав, а тепер каже, щоб я не траплявся на його шляху... Чого це так, дядьку?

Дядько ніби й не чув мене. Він так задумався, що й дзенькати перестав.

— Неймовірно... — повторив він улюблене Письменникове слово. — І де ж ти його зустрів?

— Там, де й завжди. У Вовкулацькому куті.

— Дивно... Я скільки там бував і жодного разу діда не бачив. То який же він із себе?

— Такий, як завжди. Хіба що ніби зліплений з туману. І бачити не бачить. Тільки відчуває, коли до нього наближаються, та ще шелестить, щоб не ставати йому на дорозі, бо буде біда.

— Так-так... А ще що ти побачив?

— А ще за ним вилися пасма туману. То мені здалося, ніби вони шелестіли, що дідо Кудьма вже їхній назавжди.

— Он воно як... — замислився дядько. — Тепер мені дещо починає прояснюватись.

— Що саме?

— Розумієш, коли я був молодим і бігав туди, то завважив, ніби той туман став щільнішим, ніж був літ п'ятсот тому. Тепер мені ясно, що він погустішав не просто так.

— Розумію! — здогадався я. — Раніше він був лише простим туманом, а тепер став ще й дідовим.

— Молодець. Кудлатику,— похвалив мене дядько. — Гарна в тебе голова.

Іншим разом я порадів би з таких слів, але зараз мене цікавило інше.

— Дядьку, — спитав я, — а чому тумани кажуть, що вони початок усього?

Дядько відказав не одразу.

— Колись у школі я почув, що життя на землі почалося не так з океану, як з боліт. І гадаю, що це таки правда.

— І з нашого болота теж?

— Ну, звісно.

— Щось не дуже віриться, — засумнівався я. — Болото — воно і є болото.

— Ну, як би тобі краще пояснити... От скажи, що найголовніше в нашому житті?

Я довго думав і нарешті сказав:

— Мабуть, друзі.

— Це свята правда, — згодився дядько. — Але ще не вся. Головне в нашому житті, гадаю, їжа. Без неї ніяка дружба не виживе.

— Та яка ж у трясовині може бути їжа? — засумнівався я.

— А така... От тобі хазяйка готує, скажімо, якесь вариво. То що ти бачиш?

— Не знаю... Пару над казанком.

— От-от! А ще чуєш, як в тому казані булькає. Чуєш?

— Чую.

— От і в болоті так. Булькає, і пара здіймається. Не знаю, яка їжа в ньому вариться і для кого, але такої смачної води, як у Вовкулацькому куті, я не пив ніде. Цілюща якась. І рани лікує.

— Я теж її пив, — згадав я. — Сьогодні. То, може, дядьку, там готується цілюща вода?

— Може, — згодився дядько. — Недарма кажуть, що вода — всьому голова. Без неї ніяке життя неможливе. А ще коли в ньому гарна кісточка...

І дядько надовго замислився.

Я теж замовк, щоб не відволікати його, але довго не витримав:

— Дядьку, — почав я обережно, — а чому я бачу діда Кудьму, а ви — ні?

— Мені це теж цікаво, — признався дядько. — Я саме думав про це. Мабуть, його можуть бачити лише ті, хто з ним особисто знайомий.

— Але чому тоді мій Грицик його не побачив? — не згодився я. — Адже він теж колись знав діда Кудьму! І інші хлопці теж не побачили.

Дядько заперечливо похитав головою:

— Ти, Кудлатику, забуваєш, що твій Грицик — людина. А людина не пам'ятає нічого із своїх попередніх життів.

Я тільки скрушно головою похитав: бідні люди, бідний Грицик! Це ж стільки він втратив!

— А ще, дядьку, там було щось незрозуміле, — вів далі я.

— Що саме?

— Не знаю. Воно не показувалося на очі. Тільки таке вже люте було! Назвало мене вилупком і сказало, що якби не люди, то воно роздерло б мене на шматки.

— Мабуть, то був якийсь дикий хижак, — припустив дядько. — Чи не лисиця?

— Та що я, лисиць не знаю? — запротестував я.

— Може, вепр? — продовжував гадати дядько.

— А це ще хто?

— Кабан дикий. Пахне майже як ваш кабанчик. Тільки ще різкіше.

— Ні, кабанчикowego духу там і близько не було.

— Тоді вже й не знаю, — почухав дядько лапою за вухом. — Ласки, куніці? Але ж вони такі дрібні, що бояться нашому братові навіть слово сказати, не те що погрожувати. О, а що, коли то знову повернулися наші вороги — лісові парубки?

— Лісові? — перепитав я. — Парубки?

І в ту ж мить мені щось тумкнуло в голові, як ото клямка вхідних дверей, і я відчув, що лечу кудись у безвість.

Опинився я в густому, засніженому лісі. Опинився не

сам — поруч зі мною був Барвінок, і ми з ним неспішно трюхикали ледь помітною лісовою стежкою. Ми скористалися тим, що Грицик зі Швайкою зупинилися в зимівнику діда Кібчика, тож вирішили трохи прогулятися до Вовкулацького кута, куди вже давно не заглядали.

Сніг м'яко вгинався під нашими лапами. Ми вдихали морозне повітря на повні груди і ніяк не могли ним надихатись. Адже за Хортицею, звідкіля ми щойно повернулися, снігом ще й не пахло.

— Ось біля цього куша я тебе вперше побачив, — сказав я Барвінкові. — Ви зі Швайкою саме прибули до нашого діда Кудьми. Швайка з дідом обійнялися, а ти стояв і дивився на них. У мене навіть жижки затремтіли — такий ти був великий і дужий.

На пошрамленому Барвінковому писку відбилося щось схоже на посмішку.

— Пам'ятаю, — сказав він. — Ви з Сиріткою видалися мені такими крихтливими, що я навіть боявся зійти з місця. Ну, думаю, ще наступлю на вас!

— Ми теж цього боялися, — зізнався я.

І тут до нас долетів різкий запах лісових парубків — так ми називали диких вовків, які час від часу виходили з нетрів, аби помститися тим, хто заприязнився з людиною.

А ще за хвилину ми побачили їх. Четверо ікластих здорованів стояли посеред стежки і щирилися на нас.

— Ну здр-р-р-астуйте, — прогарчав один з них. — Здрр-р-растуйте, з-р-р-адники нашого роду!

— Людські підстилки, — підтримав його інший.

— Зачекайте, хлопці, — заспокійливим голосом почав Барвінок. І я розумів, чому він почав саме так. Грицик зі Швайкою привчили нас не проливати зайве ніякої крові. Але водночас вони навчили нас таких бійцівських штук, які цим дикунам і не снилися. Саме про це й хотів сказати Барвінок, але зайти його й слухати не захотіли.

— Гр-р-ризімо їх! — на всю горлянку гарикнув перший з вовків і кинувся на Барвінка.

Кресонули ікла. Збризнула кров. Два вовки кинулися на мене з різних боків, проте я пригнувся і вони втелющилися роззявленими пащеками один в одного. Переді мною промайнула лапа, і я з усієї сили клацнув по ній зубами...

І в ту мить пам'ять потягла мене назад. Останнє, що я встиг завважити, як один зі здорованів скавучав на червоному снігу, а решта, припадаючи на різні лапи, з усіх сил накульгувала до рятівної гущавини...

Я стріпнув головою, відганяючи видіння, й сказав:

— Оце, дядьку, мені згадалося, як одного разу вони збиралися розірвати нас із Барвінком.

— Ну і як?

— А ніяк. Гадаю, що після того вони й власної тіні почали боятися.

— Мені теж доводилося з ними зустрічатися, — кивнув дядько своєю лобастою головою і зненацька спохмурнів. — Але тепер не знаю, чи можу впоратися бодай з одним таким. Вік, бачиш, уже не той. Та й розлінувався, біля буди сидячи.

— А я? — не втримався я. — Як ви гадаєте, можу я впоратися з ними?

Дядько забряжчав ланцюгом.

— Мало ще каші їв, — сказав він. — Тому давай краще молитися нашому собачому Творцеві, аби цим парубкам не заманулося навідатися до нас у гості.

У ВОРОНІВЦІ

Я довго не міг заснути, роздумуючи про лісових парубків. А тоді думки мої перекинулися на те, що сталося після того, коли ми — п'ятсот літ тому — змусили покаятися пана Зарембу в гріхах.

І, мабуть, пам'ять моя таки прислухалася до думок, бо коли я врешті заснув, то відразу побачив себе на дорозі, що вела з Воронівки у світ. Вдалині всідалася пилюка — то лякливі челядники пана Заремби знехотя поверталися до свого господаря.

Проте Швайка з Грициком вже забули про них. Вони легенько смикнули за поводи і, погойдуючись в сідлах, заходилися міркувати, як їм бути далі. Грицик хотів одразу податися до діда Кібчика, аби довідатися, як почуває себе Санько. Зати́м його дорога мала пролягти через весь степ — аж до того аулу, де він мав викрасти свою Фузу. Швайка наполягав, що треба спочатку заглянути до Воронівки і повідомити всіх, що відтепер їх ніхто й пальцем не зачепить.

Так ми й зробили. Проте одразу вирватися з Воронівки нам не вдалося. Воронівський староста до знемоги реготав, коли Швайка з Грициком розповіли йому про свій жарт із Зарембою. А відсміявшись, сказав, що не вірить жодному слову цього кровопивця.

— Не встигнете ви й за Сулу перебратись, як його зарізяки знову налетять на Воронівку, — наполягав він. — Тож непогано було б, якби ви зі своїми вовчиками залишилися ще на кілька днів.

— Але ж я обіцяв... — Грицик не сказав, кому і що він обіцяв, проте всі зрозуміли, кого саме він мав на увазі.

— Добре, що ти згадав про Фузу, — пожвавішав Байлем. — Гадаю, треба порадитися де з ким... Настю, серце моє, —

покликав він дружину. — А йди-но сюди, та скажи цим невгамовним, що негоже без відпочинку знову кидатися світ за очі.

— А куди вони розігналися? — поцікавилася господиня.

Вона саме розчулено спостерігала за тим, як ми хлечемо юшку з мисочок. З тієї хвилини, коли тітка Настя дізналася про те, як Барвінок перелякав Зарембу, вона ставилася до нас мов до рідних.

— Та куди... Сама ж відаєш, що наш Грицик женихатися надумав.

— Женихатися? — тітка Настя зміряла прискіпливим поглядом Грицика з голови до ніг і похитала головою. — В такому дранті?

— Ну, не таке вже на мені й дрантя, — озирнув себе Грицик. — Саме для козака.

— Та про мене — носи що хочеш. Але на місці твоєї Фузи я б і на поріг не пустила такого обірванця.

— А я не обірванець, — вдоволено усміхнувся Грицик. — У мене, знаєш, скільки всього метляється в саквах? Там є навіть халат, який я позичив у самого управителя Синопських земель. А що вже дарунків для Фузи! Віриш, у тих саквах є такі речі, що й самі принцеси їх не мають. А які кольори! У Воронівці ніхто й не бачив таких.

— Щось не надто віриться, — засумнівалася старостиха. — А де ж твої сакви?

— Як де? У діда Кібчика залишив. Ми ж кинули все, щоб встигнути вам на поміч.

— За це вам із Пилипком велике спасибі, — вклонилася старостиха. — Але ж ті речі, мабуть, так і лишилися в саквах?

— А в чому ж іще?

Старостиха вдарила руками об поли.

— Людоньки, та ви тільки погляньте на нього! — заголосила вона чи не на всю Воронівку. — Ну хто ж дівочі речі пхає в сакви? Та ще й цвітасті. Та вони ж від туману чи, не дай Боже, від дощу геть полиняють і запліснявють.

Грицик потер пальцем кінчик носа.

— Поляняють? — засумнівався він. — Ну, це ти вже занадто...

— Нічого не занадто! — гарячкувала старостиха. — Уявляю, що в твоїх саквах робиться! Мабуть, на вуличну грязюку приємніше дивитися, ніж на ті твої лахи. Ет, що там казати! — тітка Настя зневажливо змахнула рукою. — Чоловіки, одним словом. Руки у вас не туди стирчать.

— То що ж робити? — запитав Грицик. Я бачив, що він не на жарт стурбувався. Здається, він понад усе не хотів, щоб його дарунок Фузі мав вигляд вуличної багнуки.

— Ждану попроси, щоб привела їх до ладу, — порадила тітка Настя. — Втім, зараз їй не до тебе. Кажуть, Демко їй навіз стільки, що їй за рік не дасть із тим ради. Ти ось що... Пошли краще за своїм посагом когось із хлопців, а ми тут з ним самі розберемося.

Грицик похитав головою.

— Ні, Насте. Це ж стільки часу треба!

— А ти як хотів? Швидко тільки блохи кусаються, а ти ж як не як, а женихатися здумав. Та й де, скажи, ви з нею житимете? Землянку посеред степу викопаете, чи у вовчій норі поселитесь?

— Ну, якось воно та буде, — невпевнено пробубонів Грицик. Схоже, він був уже й не радий, що дав себе втягти в цю суперечку.

— А й справді, — втрутився Байлем, — де ви житимете? Підеш у прийми до Фузиноного батька?

— Та ти що? — обурився Грицик. — Мені тоді краще від сорому повіситись!

— До діда Кібчика пристанете? — розмірковував Байлем, не слухаючи Грицика. — Але ж там однак треба будуватися. А в нас... — Він озирнувся. — О, можна поселитися з молодю бодай у його воронівській хаті! Дід вже не раз казав, що більше до неї ні він, ні Демко не повернуться.

— Це правда, — підтримала чоловіка Настя. — Добра хата. Наші жіночки за нею увесь час доглядали, не дали завалитися. Її хіба що трохи причепурити — то й заходьте, живіть собі на здоров'я. Ну то як?

І Грицик здався. Наступного ранку до діда Кібчика пода-лося трійко хлопців з наказом забрати Грицикові сакви, а з десяток воронівських жінок з віхтями попрямували до дідового дворища. Невдовзі запахло свіжою глиною та кінськими кізяками. На той запах наче вродилися чоловіки і теж стали до роботи. Хто витісував нові вікна і двері, хто захо-дився перекривати дах, хто заповзявся біля льоху й повітки. А один лисий дід навіть пообіцяв зробити для мене буду.

— Ось тільки пересиджу ломоту в попереку, — казав він усім, — і зведу для нашого Куценького таку буду, якої ще жоден псюра не мав.

А що я ніколи не мав ніякої буди, то нишком сподівався, що дідів поперек ламатиме ще дуже довго. Бо ж як не як, а я таки вільний звір! А на волі й без буди можна обійтися.

Проте воронівські пси були іншої думки.

— Розумієш, кожен порядний пес повинен мати свою буду, — втовкмачував мені криволапий Рябко, що сторожував Оду-дове обійстя. — Інакше в твій бік ніхто не гавкне.

— Так-так, — бив хвостом по землі Байлемів Сірко. — У гарного господаря й буда має бути гарна.

Треба сказати, що за ці дні ми з Барвінком неабияк подру-жилися з воронівськими псами. Власне, вони ще з діда Кібчика переконалися, що не всі вовки — вороги їхніх гос-подарів, а відтак — і їхні. Тому вони охоче переповідали нам останні воронівські плітки, а їхня малеча машкарою крути-лася навколо нас.

І все ж ми не лише розважалися чи відсипалися в куцах. Присульські села вирядили по кілька найкмітливіших коза-ків до річки Золотоношки. Там вони, зацаївшись у довко-лишніх дібровах та балках, мали стежити за кожним кроком Заремби і його челядників. Ми з Барвінком теж бігали туди по черзі, підбиралися якомога ближче до Зарембових воріт і завивали так, що й самим ставало страшно. А тоді поверта-лися зі жмутами реп'яхів на шиї. Грицик чи Швайка видобу-вали з них козацькі донесення, нашвидкуруч їх перечитували і вручали воронівському старості.

— Все гаразд, — казали вони, — Твій Заремба навіть носа не потикає за ворота.

Та найкращими годинами були ті, що їх ми проводили разом із Грициком. Як тільки засвічувалися вікна у воронівських хатах, ми з ним усідалися на призьбі й дивилися на зорі, на безмежні присульські плавні і на місяць, що повільно випливав звідтіля. Було так тихо й гарно, що мені аж в горлянци доскотало. Проте я знав, що посеред села вовкам вити не дозволено, тому лише тихенько повискував.

— Як почувашся, Куценький? — запитував Грицик і обіймав мене за шию. — Правда ж, гарно?

Так ми й сиділи, тісно притиснувшись один до одного. І було нам так добре, як буває добре тільки двом близьким душам. Нам навіть перемовлятися не хотілось.

У такі хвилини я заздрив самому собі, бо нарешті збулося те, про що я мріяв безліч віків тому, коли люди ще жили в печерах і були нашими найлютішими ворогами. З однією з таких я й зустрівся під час свого полювання. Спочатку ми схопилися з нею не на життя, а на смерть, однак згодом доля здружила нас так, що я ладен був віддати за неї своє життя. Людина, мабуть, теж любила мене, бо, як і я, шукала кожную вільну хвилину для нашої зустрічі. Ми разом полювали звіра, тому людина розводила багаття, і ми довго сиділи перед ним, вдихаючи неймовірно смаковиті пахощі смаженини. Шкода, що ти, Грицику, цього не пам'ятаєш. Ти тоді гладив мене по загривку і розмовляв зі мною, а я у відповідь бив хвостом по землі і бажав, щоб такі хвилини тривали вічно. Та, на жаль, це було неможливо...

І все ж доля була прихильною до мене. П'ятсот років тому я знову повернувся на Землю. І одним з перших людей, кого я зустрів, був ти, Грицику. Пам'ятаєш, як це сталося? Якщо ні, то нагадаю. Тоді великий ворожбит дід Кудьма узяв нас, кількох вовчиків-сиріт, до себе в науку. І якось він зі своїм малим вихованцем Саньком навідалися до таємного підземелля, де лікувалися поранені козаки. Ну, звісно, що ми теж подалися за ними. Аж раптом за кілька кроків до входу на

нашого Санька накинувся якийсь хлопчак. Я подумав, що в нього якісь підступні наміри, і з розгону втелюючись йому в спину усім своїм тілом. Ех, як гарно він зарився писком у сніг! А коли виборсався з нього, я остовпів: та ж цей хлопчак був тією людиною, з якою ми тисячі років тому грілися біля одного багаття! Це був ти, Грицику! Я знову хотів накинутися на тебе, тепер уже з радощів, але вчасно стримався. Мало що — а раптом за цей час ти передумав дружити зі мною!

Я відійшов убік і всівся, гадаючи, упізнаєш ти мене чи ні. Але ти не впізнав, бо людям не дано пам'ятати тих, з ким вони зустрічалися в своїх попередніх життях. Ти лише з острахом глянув на мене і відвернувся. А в нас, вовків, заведено не нав'язуватися у друзі тим, хто цього не хоче.

Але я весь час мріяв бути лише твоїм, Грицику. Мріяв навіть тоді, коли дідо Кудьма попрохав мене стати вірним другом Коцюбі, одному з найвідважніших наших козаків. І я став ним, хоча й не забував про тебе. А коли Коцюба загинув, я теж збирався разом з ним перейти в інший світ. Бо ми, вовки, вірні своїм друзям навіть після їхньої смерті. Проте й зараз не відаю, як Санькові вдалося утримати мене від цього. Я йому теж служив вірою і правдою, як і він мені, аж поки почув від нього:

— Куценький, іди до Грицика і стань йому за друга...

З тої миті я ні на крок не відступав від тебе, Грицику. І більше не відступлю. Навіть коли ти відвернешся від мене.

Я глибоко зітхнув від щастя і поглянув на свого друга. Він дивився кудись далеко за Сулу, і очі йому мрійно зблискували. Напевно, йому бачилася його Фуза.

— Як гадаєш, Куценький, що вона зараз робить? — несподівано запитав він. — Мабуть, теж дивиться на місяць, правда?

Я вдарив хвостом на знак згоди. Грицик вдячно пройшовся долонею по моїй голові, і над нами знову нависла тиша. Лише тонко дзвеніли комарі та час від часу перед очима миготіли нічні птахи.

— Гарно... — мрійно повторив Грицик. Тоді перевів погляд

на дворище, на свіжопобілену хату й запитав: — Як гадаєш, сподобається їй тут?

Я заспокійливо штовхнув писком у його лікоть: не турбуйся, все буде гаразд!

Грицик вдячно всміхнувся мені і знову надовго замовк.

Я теж мовчав. Бо про що говорити, коли на серці й без того так гарно!

Задоволений був і Барвінок. Вони зі Швайкою перебралися жити до Байлема. Тітка Настя тільки те й робила, що годувала їх, після чого Швайка з воронівським старостою вилежувалися на траві під вербами і про щось гомонили.

А ще через день від діда Кібчика прибули Грицикові сакви.

КЛЮЧІ ДО СКРИНІ

Мала рацію старостиха: від саков уже добряче відгонило пліснявою. Тому жінки, які не обмазували хату, кинулися витягати з них усе, що там було. А там, поміж приданим для Фузи, їм трапився засохлий шмат м'яса, бруднюща підощва від чобота, заіржавілий уламок татарського ятагана, залишки щільникового меду, вичовгана до блиску вуглина завбільшки з кулак... І над кожною з цих знахідок здіймався обурливий галас.

— Ну де ж була твоя голова, Грицю? — аж надривалася подруга старостихи тітка Килина, розмахуючи підощвою. — Хіба важко було замотати її у щось, щоб не бруднила все?

— І навіщо йому ця вуглина? — дивувалася одна з дівчат.

— А щоб брови чорнити, — відказувала друга, і обидві аж заходилися зі сміху.

— Тьху! — плювалася Одудова сусідка баба Фросина, витрушуючи зі споду кілька овечих бурубляшків. — Ну, яким місцем він думав, коли запихав оце добро в свою торбу?

А Грицик пік раків і лише руками розводив. У нього вже не було сил, аби виправдовуватись.

Невдовзі над ставком розляглося лунке виляскування праників — то жіноцтво заходилося прати Грициків викуп. Тим часом хлопчакі притарабанили до берега з десятків дерев'яних ночов. Незабаром від них потягло запаморочливими пахощами м'яти, чебрецю і ще якихось трав, що їх сушать тільки на Івана Купала. В ночвах Грицикові скарби відмокали майже добу, після чого в зграбних жіночих руках забігали довгі дерев'яні рублі. І врешті на натягнутих поміж дерев мотузках різнобарвними метеликами затріпотіло під вітром усе, що Грицик готував для Фузи. І не було жодної воронівської душі, яка б не прибігла дивитися на це. Прихо-

дили навіть із сусідніх сіл. Навіть пастушки — і ті вродилися біля ставу. А що вже жіноцтво — то й казати не варто.

— Яка краса!— захоплено зітхали одні.

— Таке й надягати якось боязко, — промовляли другі.

— Для такої краси й скриня має бути належна, — додавали треті. — З півниками та мальвами. Щоб від неї очей не можна було відвести.

Грицик лише руки прикладав до грудей.

— Дорогі жіночки, — умовляв він жіноцтво. — Ну яка скриня? Самі ж знаєте, що все моє вміщується в сакви.

— То ти що, знову все це запхаєш у торбу? — дружно жахалися молодиці.

Грицик винувато знизував плечем.

— Що ж поробиш. Але я постараюся, щоб не дуже пом'ялося.

— Дівчата, та що ж це воно таке?— заломила руки чорнява жінка, чия хата стояла під Городищем. — Ми ж так старалися, а він нашу працю знову бурубляшками пересипле?

— Та я... — обережно почав Грицик, проте молодиця його не слухала.

— Ми ж думали, що посилаємо в степ свого найкращого хлопця, — мало не плакала вона. — Хай би там знали, що він не сирота, що за ним і в нас є кому доглянути!

— Воно таки так, — дружно закивали головами жінки. — Правду кажеш, Марусько!

— А він що?— ще більше заводилася молодиця. — Звалиться батькам тієї бідної дівчини на голову зі своїми торбами, наче задрипанець якийсь. Ну куди ж це годиться?

І тут жінок знову наче прорвало. Гвалт зчинився такий, що воронівські пси позадкували до своїх буд. Навіть ми з Барвінком вирішили за краще слухати той гвалт із кущів. Кожна кричала, не слухаючи сусідки, але виходило так, що вони кричали про одне й те саме: таке Грицикове сватання — ганьба для всієї Воронівки. А тому вони не допустять, щоб Грицик поїхав женихатися як людина без роду-племени.

А що ж сам Грицик? Я ще ніколи не бачив, щоб він був такий розгублений. Кілька разів він відкривав рота, аби щось ска-

зати, але тут же й змовкав, бо його однаково ніхто не слухав. Тож йому лишалося хіба що винувато всміхатися на всі боки і розводити руками.

Зрештою, коли жінки викричалися, наперед вибився воронівський чабан дід Гмиря і несміливо почав:

— У мене, той... гарна скриня є. Від моєї Милуші залишилася. То вона мені тепер ніби й ні до чого...

Ми з Барвінком перезирнулися. Це був дуже цікавий дідок. Хоча б тому, що він був єдиний татарин на все село. У Воронівці посміювалися, що то не він оженився на бабі Милуші, а вона сама привезла його з татарського Степу ще тоді, коли татари мирно сусідили з нашими, а вона була молода. Та два роки тому баба вмерла, а дід з горя закрився у своєму обійсті і не виходив на люди. Правда, дехто подейкував, ніби він не виходить тому, що воронівці можуть зігнати на ньому злість за татарські напади, а татари — як на зрадникові їхнього роду.

— Діду, то чого ж ви досі мовчали? — вдарила об поли старостиха Настя.

— Так той... ніхто ж не питав. Та й замок кудись подівся.

— Нічого, навесимо інший. Ану, хлопці, беріть з собою діда та гайда по його скриню!

Двічі хлопцям наказувати не довелося. За якийсь час головною вулицею затупотів тлустий коник. Він тягнув воза, на якому підстрибувала велика скриня, розмальована небаченими птахами і квітами.

— Оце скриня! — дружно видихнуло вражене жіноцтво.

— Такої скрині, либонь, і в ханському теремі не бачили, — зробила висновок молодиця на ім'я Химка. Вона доводилася старостисі сестрою. А заодно була й жінкою Володка Криволичка. — Нумо, дівчата, складаймо все до неї!

Молодиці обережно, наче то були якісь коштовності, вклали Грицикові дарунки в скриню. Потому Химка повісила на неї замок, але віддавати Грицикові ключ не квапилась.

— Ще, чого доброго, почнеш длубатися в ній своїми лаписьками і все перевернеш догори дригом, — пояснила вона.

— То що ж мені, ламати її? — карався Грицик.

— Я тобі зламаю! — пригрозила Химка й віддала ключа своєму чоловікові. — Попросиш мого Володка, і він тобі відкриє, коли буде треба.

Якось мить Грицик ошелешено дивився на неї.

— Та як же твій Володко вродиться в тому степу?

— А от і вродиться! Він з тобою поїде. Бо де ж це бачено, щоб жених їхав до молодой сам-самісінький? Ні, нехай все буде так, як у нас заведено зроду-віку.

Закінчилося тим, що супроводжувати мого Грицика, крім Швайки та Криволичка, зголосилися ще з десяток найметкіших козаків. Здебільшого це були хлопці, які хотіли ще раз зустрітися з Ренатом та його приятелями.

Зазвичай дорога до Фузиногу аулу займала три дні. Це якщо галопом і навпростець. Проте зараз ми змушені були рухатися зі швидкістю воза, де вивищувалася весільна скриня. Та й дід Гмиря вмовив молодих козаків не гнати коней мов на пожежу.

— Вони у вас, той... мусять бути свіжі, — доводив він. — Адже татарські хлопці неодмінно захочуть ганяти навперегін з вами. А як ви будете змагатися на змилених конях?

Атож, з нами їхав і дід Гмиря. В останню мить жіноцтво вирішило, що Грицика має супроводжувати ще й той, хто найкраще з воронівців розуміється на татарських весільних звичаях. І вибір, ясна річ, випав на діда Гмирю.

Дід сидів на возі й звично правив кіньми. Поруч із ним погойдувалися в сідлах Швайка з Грициком. І від того, що такі люди ловили кожне його слово, дід Гмиря мовби аж повищав на зріст і поширшав у плечах.

— Звісно, в нашій Воронівці, той... вміють женихатися, — вів дід. — Вози у нас, той... аж вгинаються від дарунків. А от у степу...

— Ну, ми теж їдемо туди не з порожніми руками, — всміхнувся Швайка.

— Так то воно так. Але в степовому жениханні головне, щоб увесь аул став на вуха.

— Це ж чому?

— А тому. Щоб, той... цікавіше й веселіше було. Там молоду спочатку викрадають. І весь аул, аж до малого пуцьвірінька включно, кидається на її пошуки.

Грицик зі Швайкою перезирнулися. Татарські звичаї їм були добре відомі. Проте у воронівців не заведено показувати свою вищість перед старими.

— І що ж тоді буде, коли її знайдуть?— Швайка вдав, ніби вперше про таке чує.

— Що-що, — дід зверхньо глипнув на Пилипа. — Добряче наминають вуха викрадачеві. І вже тоді дивляться на викуп.

— А якщо не впіймають? — це вже поцікавився Грицик.

Він не зводив заздрісного погляду з молодих козаків, що, не зважаючи на дідову пораду берегти коней, затіяли шалені перегони.

— Цього на моїй пам'яті не було, — признався дід. — Хоча знаю, що такого спритника цінуватимуть як батира з батирів. Адже це, скажу вам, не жарт — обвести весь аул довкруг пальця.

Якби ми з Барвінком уміли по-людському сміятися, ми б розреготалися на весь степ. На наших очах Грицик зі Швайкою обводили навколо пальця всіх степових батирів, разом узятих.

— І як же це зробити?— поцікавився Грицик з таким виглядом, наче нічого й не чув про батирів.

Далі ми з Барвінком не слухали, бо з-за обрію виткнулася давня могила. А це в степу найвище місце для того, аби роздивитися якусь небезпеку.

Ми дісталися могили непоміченими навіть для своїх. Озирали все, що відкрилося довкола, а тоді про всяк випадок глибоко втягли носом повітря. Проте нічого підозрілого так і не завважили. Степом мирно ходили хвилі ковили, вітер доносив лише пахощі прогрітої землі і над нею ліниво кружляло птаство. Хіба що з того боку, звідкіля сходило сонце, долинав ледь чутний овечий запах. Схоже, там мирно випасалися отари.

Коли ми повернулися, дід Гмиря усе ще розповідав про татарське весілля.

— А ви знаєте, в який день можна викрадати молоду? — запитав він у Швайки з Грициком.

Швайка стеноу плечем і промовчав, а от Грицик признався:

— Не знаю. Але хіба це так важливо?

— Ще б пак!— Дід наставив пальця до хмар і значущим голосом мовив: — Аллаху вгодно, аби це робилося в четвер. Не в п'ятницю, не в суботу з неділею, а саме в четвер.

— А чому?

Дід на мить замислився, тоді знайшовся:

— Бо так Аллаху вгодно.

— Четвер буде аж позавтра, — завважив Швайка і повернувся до Грицика. — То що ти думаєш?

Я вже добре знав свого Грицика, тому був певний, що йому не терпиться якомога швидше побачити Фузу. Хоч взавтра. Хоч сьогодні. Хоч зараз. Проте він лише тяжко зітхнув, поглянув туди, куди тицяв пальцем дід Гмиря, і відказав:

— Що ж, можна і в четвер.

Під вечір третього дня ми добралися до невеличкого вибалка. На його дні виблискувала ковбана з хирлявими очеретами по боках. До вибалка заглядало з десяток розлогих верб.

— Нумо, хлопці, розпрягайте коні, — звелів Швайка. — Звідсіля до Рашитового аулу і півперегону не набереться. А ти як, — звернувся він до Грицика, — сам її викрадатимеш, чи, може, візьмеш когось на поміч?

— Сам, — відмахнувся Грицик.

За якусь мить ми з ним були вже далеко від вибалка.

ВИКРАДЕННЯ НАРЕЧЕНОЇ

Аул, де мешкала з батьками Фуза, ми вгледіли з невисокого пагорба. В ньому було темно, і лише в одному місці бігали відблиски від багаття. Грицик довго дивився в той бік, і в його очах світилася якась неймовірна ніжність. Мабуть, він думав про Фузу. Нараз мій друг струснув головою, мовби відганяючи думки, і хитра посмішка ковзнула по його вустах.

— Отже, Куценький, діло в нас таке, — звернувся він до мене. — Голову даю на відсіч, що наші друзяки сидять навколо того вогню і охороняють вхід до Фузиноного шатра. То, може, поводимо їх трохи за носа, га?

Я лише щосили забив хвостом по землі, виказуючи цим, що теж не проти погратися в піжмурки.

— От і молодець! — похвалив мене Грицик.

Ми наблизилися до аулу з підвітряного боку, щоб місцеві собаки не відчули нашого запаху. Проте Грицик спішуватись не квапився. Він кілька разів прогнав свого Звірика туди-сюди, потім змусив його зробити з десяток кроків на задніх ногах, аби й сліпому було видно, що тут нетерпеливилися коні.

— Це щоб ті жевжики подумали, ніби ми тут тирлувалися бозна-скільки, — стиха пояснив він нам зі Звіриком. Далі легенько ляснув коня по крупу і прошепотів:

— Ну, друже, давай назад до Швайки!

Звірик невдоволено мотнув головою. Йому теж кортіло взяти участь у викраденні Фузи. Проте ослухатися хазяїна не посмів. Невдовзі тупіт його копит розчинився у темряві. А ми напригинці подалися до аулу.

Біля крайнього шатра Грицик зупинився і якийсь час наслухав тишу. Тоді нечутно, що навіть заинало не гойднулося, прошмигнув усередину. За мить вигулькнув звідтіля із за-смальцьованим татарським халатом на плечах. Я теж часу

не гаяв — знайшов мокре місце від кінської сечі і, хоч як це було брудно, добряче викачався в ній, щоб забити мій вовчий дух. Потому ми зайшли в аул, і жоден собака на нас не гавкнув, бо ж від нас відгонило їхніми рідними запахами.

Грицик правду казав: біля шатра, в якому мешкала Фуза, палало яскраве багаття. Довкола нього сиділо з півтора десятка молодих татарів. Серед них були й ті, кого Грицик вирятував з турецької неволі. Вони про щось жваво сперечалися, і, схоже, ця суперечка почалася задовго до нас.

— Хлопці, та майте ж совість, — зі сміхом умовляв товариство Ренат, що доводився Фузі рідним братом. — Грицик — мій побратим! І я пообіцяв самому князю Глинському, що віддам мою сестру тільки за нього.

— А ми що? — пирхнув один із татарчуків. — Ми ж не проти. Тільки хай твій Грицик спочатку попотіє трохи. А то, мабуть, думає, що тут сліпі тупаки сидять.

— Ага, — підтакнув другий. — Хай знає, що ми теж биті.

Третій підкинув до вогнища кілька сухих кізків і запропонував:

— Хлопці, може, подрімаємо, доки все спокійно? Бо під ранок будемо, як сонні дрохви.

— А навіщо нам бути свіжими?— поцікавився наймолодший із татарчуків.

Третій зверхньо поглянув на нього.

— Видно, що в тебе молоко на губах ще не висхло. Бо інакше знав би, що всі темні справи вершаться удосвіта. Тоді, коли сон найміцніший.

Я позирнув на Грицика. В його очах бігали хитрі бісики. Видно було, що він уже придумав, яку саме капость устругнути Фузиним охоронцям.

— Куценький, ану сховайся за ним, — прошепотів він до мене і пальцем тицьнув на сусіднє з Фузиним шатро.

За мить я опинився там. Звідсіля було видно, як Грицик тінню промайнув поміж кількох шатер і опинився за спиною татарчуків. Тоді дав знак, аби я на мить показався на очі сторожі, і одразу щез. Що я й зробив. Потому притьмом

перебіг дорого, зачаївся за купою кізяків і став спостерігати, що буде далі. Про те, що мене можуть побачити, я не хвилювався. Навряд чи хтось із аульських може мене вирізнити в такій темряві.

Наша хитрість вдалася. Одразу двійко татарчуків схопилися на ноги і затицали пальцями в той бік, де я з'явився їм на очі.

— Хлопці, там щось змигнуло!

— Авжеж! Мабуть, то він...

— Лови його! — радо заволав хтось.

Не змовляючись, татарчуки сипонули за шатро. А я ще раз подивувався, як швидко вміє діяти мій Грицик. Не встигла сторожа зробити й кількох кроків, як він вже прослизнув усередину Фузиної юрти. А ще за мить вихопився звідтіля з Фузою на руках. Вона міцно трималася за його шию. Не встиг я й оком змигнути, як вони розчинилися в темряві.

Гвалт, що його здійняли татарчуки, миттю розколошкав увесь аул. Сполошено завалували пси, затріпотіли запинала шатрів, і десятки проворних ніг затупотіли по землі. І тут, і там спалахували смолоскипи — то татари вишукували, де ми з Грициком зачаїлися.

Та за якийсь час усе затихло й аульські розбрелися додивлятися сні. А Фузина сторожа, збуджено перемовляючись, знову розсілася навколо багаття. Хлопці явно пишалися своєю пильністю. І нікому з них навіть на думку не спало дізнатися, залишилася наречена в шатрі чи ні.

Я посидів ще трохи за кізяками. А коли переконався, що все гаразд, вибрався за аул і подався за Грициковим слідом. Спочатку, як я й сподівався, слід вів до того місця, де перед цим походжав туди-сюди Звірик. Тоді повернув в обхід аулу — туди, де за ним височів невисокий, зарослий колючою шипшиною, пагорб. Під одним із кущів я й знайшов своїх друзів.

— Ну, що, Куценький, усе гаразд? — поцікавився Грицик, коли я всівся біля них. — Ніхто не кинувся на пошуки?

Я заспокійливо постукав хвостом і голосно позіхнув. Це мало означати, що все спокійно.

— Дякую, друже, — промовив Грицик і повернувся до Фузи. — Оце, кицюню, мій найвірніший друг Куций. А ти, Куценький, відтепер маєш до неї ставитися, як до мене. Ні, ще краще! Зрозумів?

Я заспокійливо гойднув хвостом, а тоді не втримався і тицьнувся носом у Фузині руки. Від них аж струменіли ніжність, затишок і тепло. По тому згорнувся клубком, і ми почали спостерігати, що ж буде далі.

Тим часом ніч добігала кінця. Сторожове багаття почало блякнути, а голови татарчуків дедалі нижче схилялися на груди. Втім, варто було ворухнутися запиналові сусіднього шатра, як вони дружно стрепенулися.

Запинало хилитнулося ще раз, і на поріг ступила невисока дівчина. Вона навсібіч повела очима, кивнула сторожі й рушила до Фузино шатра.

— Це моя найкраща подруга Заріна, — прошепотіла Фуза. — Вона повинна мене розбудити...

— О, — сказав Грицик, і в його очах спалахнув бешкетницький вогник. — Зараз має початися найцікавіше.

З нашої схованки було видно, як Заріна, зупинившись перед запиналом Фузино шатра, припала до нього. Мабуть, кликала подругу. Не дочекавшись відповіді, відхилила запинало і шезла всередині. Та наступної миті вона знову з'явилася на порозі і щось вигукнула. Татарчуків наче в повітря підкинуло.

— Це вона сказала, що тебе, серденько, там немає, — щасливо засміявся Грицик і притиснув Фузину голівку до грудей. — А тепер поглянемо, що буде далі.

Я дивився на нього і тільки очима кліпав: ну, невже це той самий Грицик, перед яким тремтів увесь татарський степ? Він витанцьовував перед Фузою, мов перед якимось дивом, ловив кожен її погляд і мало пилинки з неї не здмухував!

І Фуза теж була йому до пари: вона на свій аул навіть не озиралася. Вона не зводила з Грицика свого променистого погляду. Мабуть, жодна дівчина в світі так не дивилася на свого коханого, як Фуза на мого Грицика!

А в аулі вже зчинився неабиякий переполох. Хлопці спочатку гуртом гунули в шатро, а тоді вилетіли з нього, як зграя наполоханих горобців. За мить вони вже скочили на коні і заходилися гасати навколо аулу, пильно придивляючись до землі.

— Це вони шукають нас із тобою, серденько,— шепотів Грицик Фузі. — Ага, знайшли наш слід і залопотіли по ньому! О, а тепер затупцювали навколо того місця, яке для них витоптав Звірик! Не інакше, вирішили, що ми з тобою, моя квіточко, всілися там на нього й подалися... куди ж це вони погнали коні? Ага, у бік Воронівки. Мабуть, вирішили, що ми з тобою могли зачаїтися тільки на тому боці. Ич, як шпарять за Звіриковим слідом! А на справжній наш слід навіть уваги не звернули.

— Ти в мене найкращий у світі!— переконано мовила Фуза.

Тим часом аул почав приходити до тями. Довкола шатер із вереском забігали дітлахи, чоловіки збуджено перегукувалися, жінки нашвидкуруч розводили багаття, бо не годилося спійманих молодят годувати холодними стравами. Невдовзі до нас долетіли такі смачні пахощі вареного м'яса, що рот мій наповнився слиною. Я ковтав її і заздро дивився на аульських псів, що мухами закружляли навколо вогнищ.

— Що, Куценький, і тобі їсти закортіло? — підморгнув мені Грицик. — Але не переживай, моя ясочка теж дещо приготувала...

Він видобув із-за спини невеличкого клунка, від якого йшли запахи ще смачніші, ніж ті, що долітали з аулу. Певно, Фуза приготувала його ще до власного викрадення, а Грицик разом з нею прихопив і його. А я за цими клопотами навіть уваги на те не звернув. Яка ганьба для мого вовчого нюху! Якби розказати про це Барвінкові — він перестав би знатися зі мною.

Сонце повільно впливало з-за пагорба. Ми перебралися в тінь від куців і взялися за сніданок. Фуза майже нічого не їла. Вона ледь встигала підкладати шматки то Грицикові, то мені.

— Їж, Куценький, — тихо примовляла вона до мене. — І спасибі, що бережеш мого любого.

Я ледь не вдавився. Еге ж, такого вбережеш! Грицик майже не поступається мені у бігові та спритності. Ховається теж не згірше. А щодо сили — то тут ми й удвох із Барвінком його не подужаємо! Єдине, в чому ми його обганяємо, — це в поглинанні їжі.

Так було й цього разу. Я, майже не розжовуючи, ковтав усе, що підкладала мені Фуза, а от Грицик смакував кожен шматочок і запевняв своє сонечко, що ніколи такої смакоти ще не куштував. І все ж не забував стежити за тим, що відбувалося в аулі.

А там до обіду нічого такого й не відбувалося. Хіба що жінки ще проворніше заходилися довкола казанів. А хлопчачки разом із собаками подалися у північний бік селища, звідкіля ось-ось мала повернутися погоня зі спійманим Грициком та врятованою Фузою.

Мабуть, у цьому був переконаний і Фузин батько, дядько Рашит. Нам було видно, як він вийшов зі свого шатра в найкращому своєму одязі, в якому прийнято зустрічати лише найдорожчих гостей. До нього одразу підбігло кілька жінок, що помішували в казанах. Фузин батько щось мовив до них, тоді показав рукою на простору місцину посеред аулу. Жіноцтво кинулося до своїх шатер і за хвилю вибралося звідтіля з важкими довгими сувоями. За якийсь час вигін був устелений килимами.

Десь по обіді хлопчачки здійняли несамовитий галас: із північного боку з'явилася темна цятка. Вона повільно наближалася і збільшувалася в розмірах.

— Не інакше, сонечко, слід від Звірика вивів твого брата на наших воронівців, — здогадався Грицик і з нетерплячки потер долоні. — Цікаво, якої вони заспівали, коли побачили, що нас із тобою там немає?

Проте на це можна було й не відповідати. Зі своєї схованки ми бачили, як віз, на якому мала стояти скриня, повільно котив степом. Навколо нього жваво витанцьовували на конях воронівські козаки. За ними присоромлено трюхикала Фузина сторожа.

Назустріч прибульцям вибіг увесь аул. Спочатку татари втішено галасували, бо були впевнені, що їхні хлопці таки злапали невловимого Грицика. Та що ближче підходила валка, то тихішими ставали вітальні вигуки. Зрештою над Степом повисла мовчанка. А тоді здійнявся презирливий свист.

— Не хотів би я зараз бути на їхньому місці, — засміявся Грицик. — Бачте, як на них тицяють пальцями? О, а це що? Мабуть, старшина загадала їм не повертатися без нас з тобою, любя!

І справді, татарчуки-переслідувачі знову рушили з аулу і колами загалопували довкруг, щораз віддаляючись від нього.

— Шукають наші сліди, — здогадався Грицик. — Зараз і сюди навідаються. Ну що ж, зустрінемо їх, як у нас заведено...

Він увіткнув кілька гілочок навколо нашої схованки, тоді змахнув долонями і щось прошепотів.

— Це я, серденько, зачаклував нас із тобою, — пояснив він Фузі. — Тепер ми для них — порожнє місце.

І справді, один із Ренатових друзів, що проїхав неподалік, лише мигцем позирнув у наш бік і разом з іншими щез за пагорбом.

— Подалися в степ, — пояснив нам Грицик. — До вечора шукатимуть. Ні, треба таке діло припинити...

Він підвівся над схованкою і на весь степ заволав:

— Гей, хлопці, я осьдечки!

Шукачі наче вродилися з того боку пагорба. Якусь мить вони сторопіло кліпали очима на усміхненого Грицика, а тоді налетіли на нього, наче коршаки. Край пагорба утворилася галаслива купа. Татарчуки штурхали Грицика в боки, лоскотали, смикали за волосся, пригощали щиглями і репетували на весь степ:

— Биймо, хлопці, цього хитруна!

— Ось тобі, ось!

— За те, що голову нам стільки морочив!

Грицик не відбивався. Він лише реготав і теж волав на цілий степ:

— Як я вас, га? Тепер знатимете, як мати справу зі мною!

Потому всі гамірливим гуртом подалися до аулу.

ГІРКЕ ВЕСІЛЛЯ

Це було найгамірнише і найпишніше з усіх весіль, які будь-коли бачив степ. Між шатрами натягли міцні шнури і вивісили на них все, що містилося у весільній скрині. І того добра було стільки, що аульські молодиці блукали між ним, наче в лісі.

— Такого, мабуть, і ханська донька не має! — захоплено повідомляла одна.

— Куди їй! Ця краса з-за моря привезена, — підтакувала друга.

— А шальвари, шальвари які! Либонь, цілого табуна варті! — вигукувала третя.

Чоловіки на таку розкіш лише побіжно косували очима. Сукні й жіночі шальвари їх не цікавили. Зате вони вражено замирали перед сідлом, що його Грицик приготував для майбутнього тестя. Дивилися й час від часу перемовлялися про те, що це сідло не інакше, як з-під самого турецького візира чи навіть султана.

— І привалило ж людині таке щастя! — заздрісно зітхав худорлявий татарин з вусами до самісінького підборіддя.

— Ти що, й справді збираєшся на ньому сидіти? — допитувався в Рашита здоровань із кривим гачкуватим носом.

— Та вже й не знаю, — щасливо всміхався Рашит.

Втім, розпитування тривали недовго. З вигону, від розстелених килимів, легкий вітерець зненацька приніс такі звабливі пахощі, що ноги самі понесли чоловіків у той бік.

Частування тривали два дні. Зрання й до самісінького смерку над закіптюженими казанами здіймалася густа пара. Гості важко відпирхувалися, потім із зусиллям зводилися на ноги і чимчикували за царину, аби подивитися на молодечі змагання аульських і воронівських парубків. Інколи

до них приєднувався Грицик і показував, на що здатен справжній характерник. Він то бігав наввипередки з кошлатими татарськими коненятами, то завдавав їх собі на плечі, то ловив стріли, пущені в нього аульськими лучниками. А ще він любив виходити супроти десятка найдужчих чоловіків, і ті жодного разу не могли вкласти його на землю.

Потому зголоднілі учасники молодецьких ігор знову всідалися на килими. Сміх і веселі кпини злітали до неба. Навіть Швайка, і той ніби повеселішав. Ще б пак — серед аульських було багато тих, хто пам'ятав Пилипа звідтоді, коли його, ледь живого, знайшов у степу пастух Рашит. Тож спогадам про ті часи не було кінця.

А про Грицика з Фузою вже й говорити не доводилось. Здається, пари, щасливішої за них, у світі ще не було.

Нам з Барвінком теж дещо перепало з того щастя. Щоправда, ми з ним здебільшого відлежувалися на пагорбі, бо аульські пси аж казилися, коли ми навідувалися до селища. Проте це було й на краще, бо годувати нас приходила сама Фуза. Вона всідалася поряд з нами, підкладала смаковиті шматки і примовляла мені:

— Їж, Куценський. Їж та набирайся сил, бо нам з тобою пролягає далекий шлях до вашої Воронівки. Яка хоч вона? Мені Грицик багато розповідав про неї...

Фуза на мить замислювалася, а тоді на її личку знову з'являвся щасливий усміх.

— Їжте, хлоп'ята, їжте...

Вона все примовляла, а її тепла рука гладила мій загривок, чухала за вухом. Я перестав їсти й піднімав голову, аби вона почухала мене ще й під горлянку. Ми, козацькі вовки, не відали нічого подібного. Хоча я й знав, що Грицик теж любить мене, але любов ця відчувалася в погляді, мимовільному дотику або в жартівливій боротьбі, коли ми вдавали, що ось-ось розтерзаємо одне одного на шматки. А Фуза... Дотики її рук були такі ніжні й пестливі, що мені аж подих забивало. Я відчував, що ладен був полюбити її так, як полюбив Грицика... Та хіба тільки я? На що вже

суворий боєць Барвінок — і той намагався підставити голову під її руку.

За таким безтурботним життям ніхто й не помітив, у яку саме мить над аулом почали згущуватися хмари. Першим це завважив обережний дід Гмиря. Я сам чув, як він відвів Швайку з Грициком убік і по-змовницькому почав:

— Здається, той... Дехто в аулі почав скоса позирати на нас.

— Нехай позирають, — відмахнувся Грицик. — Подивляться й зрозуміють, що ми до них з добром, а не просто так... Чи не правда, Куценький?

Відповіді він не чекав, бо повз нас саме проходили дівчата з цебрами та глеками, повними води. Вони щось весело щебетали до Фузи. Грицик протиснувся до неї і теж завуркотів, наче той голуб:

— Давай, серденько, допоможу...

І, не чекаючи згоди, здійняв глека з її плеча. Взагалі, Грицик не раз поривався сходити по воду до криниці у видолинку, десь так за політ стріли від аулу. Проте йому пояснили, що забезпечувати родину водою — справа виключно дівоча.

А от Швайка виявився обережнішим від Грицика. Він перекинувся з Гмирею кількома словами, і вони обидва подалися до Рашита. Там довго з ним гомоніли, а коли розмова закінчилася, Швайка кліпнув нам з Барвінком і скочив на коня.

— Поїду прогуляюся, — повідомив він аульським. — Бо щось мій кінь геть застоявся.

Ми з Барвінком теж подалися слідом. За першою могилою Швайка зупинився і наказав нам:

— Ану, хлоп'ята, перевірте, чи не тиняється тут ще хтось.

Барвінок колами заснував навколо могили, а я подався нагору, аби роздивитися, що робиться далеко в степу. Проте нічого підозрілого ні я, ні він не запримітили.

За якийсь час до Швайки, теж нібито прогулюючись, підїхав Рашит. Поруч із ним на сумирному конику погойдувався один з аульських старійшин. Швайка шанобливо схилився перед ним. Тоді запитливо зиркнув на Рашита. Той заспокійливо відказав:

— Шановному Сафару-азі я довіряю більше, ніж собі.

— Мені лестить твоя думка, — ледь помітно всміхнувся старий і повернувся до Швайки. — Рашит казав, ніби маєш до мене якусь справу...

Швайка знову вклонився перед старим.

— Ще раз вітаю тебе, шановний Сафар-ага! Даруй, що попрохав про зустріч так далеко від аулу. Але дуже не хотілося, щоб нашу розмову почули чужі вуха.

— Слухаю тебе уважно, шановний.

— Прошу на мене не ображатися за те, що я зараз скажу...

— Твоїм друзям у нас не сподобалося? — сполошився Сафар-ага.

— Навпаки — такої щирої приязні вони давно не бачили. І все ж... — Швайка помовчав. — Даруй, шановний, за такі слова, але я завважив, що дехто з ваших людей почав скося позиркувати на нас...

Сафар-ага зібрався зробити заперечливий жест, проте стримався.

— І ми не розуміємо, що стало цьому причиною, — продовжував Швайка.

Сафар-ага прикусив губу і задивився в далечинь. Схоже, він не знав, з чого почати.

— Гаразд, — врешті вирішив він. — Скажу відверто, що половина наших ставиться до вас як до гарних друзів. Зате інша половина побоюється, що добром ця дружба не закінчиться.

— Це ж чому?

— Як тобі сказати... Вони вважають, що така дружба може обійтися нашим людям дуже дорого. Адже вона стала наче більмом в очах усього степу. Та степ — то ще нічого. З сусідніми аулами можна порозумітись. А от як подивляться на нашу приязнь у Криму?

Швайка коротко кивнув.

— Я цілком поділяю вашу стурбованість, шановний...

— Але й це ще не все, — вів далі старий. — Кримський хан, може, теж змирився б із цим, адже битися з вами йому зараз

не з руки. Проте за його спиною височіє сама Порта. А ви ж оружно пішли на неї, напали на турецький Синоп, пограбували їхній корабель. Такого Порта ще не пробачала нікому. Тож коли кримський хан навіть спробує заплюшити очі на те, що діється в наших краях, то Порта не дасть йому цього зробити.

— Але ж ми для неї, що гіллячка в оберемку хмизу, — заперечив Рашит. — Навряд чи вона взагалі відає про наше існування.

Сафар-ага смикнув ріденьку борідку і замислився.

— На маленьку колючку теж ніхто не звертає уваги, — врешті відказав він. — До тої миті, коли на неї не наступиш. І тоді вона стає найбільшим злом...

— Сприймаю твою мудрість, шановний Сафар-ага, — вкотре схилився Швайка перед старим. — Отже, наша дружба може стати смертельно небезпечною для ваших людей. То що ти пропонуєш?

— Я не маю права пропонувати вам бодай щось, — по довгій паузі відказав Сафар-ага. — Ви ж наші гості...

— А гостей не виганяють, доки вони самі не захочуть піти, — підхопив Швайка.

Тепер уже Сафар-ага шанобливо схилився перед Швайкою.

— Я цього не казав, — зауважив він. — Навіть більше, я з тої половини аулу, яка радіє нашій дружбі. Але...

— Я тебе зрозумів, шановний, — промовив Швайка.

Ми з Барвінком лише презирнулися. Скидалося на те, що на нас чекають якісь неприємності. Але які?

І ми почали діяти. Непомітно й невідступно, як справжні вовки. Аульські й не здогадувалися, що ми ловили кожен їхній погляд і жест, вслухалися в кожне слово.

Наступного дня Барвінок повів носом на іншого зі старійшин, тілистого Хасана-агу. Той довго мостився на коні, тоді смикнув за повіді і затрюхикав у степ з таким виглядом, наче теж зібрався на прогулянку. Ми провели його очима і вже збиралися знову повернутися писками до аулу, коли я завважив, що шановний Хасан-ага крадькома озирнувся —

так, наче хотів перевірити, стежить за ним хтось чи ні. А це вже було цікаво. Тож ми з Барвінком презирнулися і по-тайки подалися слідом.

Хасан-ага їхав доти, доки аул сховався за видноколом. Тоді спинився біля невисокої могили, геть порослої будяками, і тихо свиснув. На той посвист наче з-під землі вродилося трійко засмаглих до чорноти татарів. Від них і близько не пахло так, як пахло від тих татар, що ночують у шатрах. Від них відгонило багнюкою, підступністю і самотою — такий запах зазвичай іде від степових розбишак-татарів. У переднього з них були добряче обсмалені виї та брови.

— Ну що, привіз задаток? — запитав він Хасана-агу.

— Як і домовлялися, — відказав той, витяг із-за пазухи капшука і подав його обсмаленому.

Обсмалений підкинув його на руці, схвально кивнув головою.

— Підійде, — зазначив він і сховав капшука за пазуху. — І не бійся, все буде зроблено так, як ти хочеш.

— Тільки, шановні, не треба стріл, — попрохав Хасан-ага. — Стріла — то значить, що її випустив хтось із ваших. Треба чимось іншим... Таким, щоб ті гяури подумали, що це робота когось із наших, аульських, — тих, кому вже несила терпіти в себе таких гостей.

— Можна й каменюкою, — гикнув обсмалений. — Наші хлопці каменюкою вціляють не гірше, ніж стрілою.

— Підійде, — кивнув головою Хасан-ага. — А тепер я мушу повертатися, бо клятий Швайка зі своїми людьми вже, здається, щось запідозрив. Отже, завтра вранці, так?

— Так, — запевнив обсмалений. — Тільки не затримуйся з рештою, бо нам треба якомога швидше шезнути звідсіля.

— Не хвилюйся, — запевнив його Хасан-ага. Він розвернув коня і подався назад. Їхав, і навіть мугикав про щось — так, ніби й справді повертався з прогулянки.

ВІДОМСТА

Добре, що шатра, в яких зупинилися воронівці, стояли трохи осторонь від аулу. Тож нам з Барвінком не треба було качатися в кінській сечі, ми просто зачалися в найближчих заростях і заходилися спостерігати за кожним, хто наближався до наших козаків. Особливу увагу звертали на руки, адже тільки вони могли тримати каменяку. І нам довелося нелегко, бо до шатер підходило безліч народу: то Швайків побратим Рашит, то Сафар-ага, то ще хтось із старійшин. А найбільше було аульських хлопців, які з ранку до вечора тільки те й робили, що висвистували Грицика з друзями в степ. Проте в жодного з них не було навіть грудки, не те що каменяки, якою можна вбити людину.

А в аулі, здається, ніхто нічого не підозрював. Як і раніше, лунали жарти і сміх, рікою лилися кумис та арак, і весь вигін був усіяний недоїдками. Дійшло до того, що вічно голодні аульські пси навіть перестали звертати на них увагу.

Так минув день, і на аул накотився вечір. Затим його накрила темна ніч і стало тихо, наче у вусі. Хіба що зрідка з якогось шатра долинали сонне шемрання. Навіть аульські пси заснули так міцно, що ми з Барвінком могли викрасти будь-кого з них. Проте нам було не до псів.

Найважче, що може бути для козацького вовка, — це не сама небезпека, а очікування на неї. Особливо тоді, коли не відаєш, з якого боку її чекати і яка вона на вигляд. Тож і не дивно, що під ранок ми з Барвінком були геть виснажені. Ба навіть більше: нас підкидав у повітря найменший шурхіт, що його здіймав якийсь крихітний жучок.

Тим часом небо світлішало. Сонно потягуючись, аульські молодіці відхилили запинала шатер і розходилися у своїх

справах. Одні — дойти овець та кобил, інші заходжувалися біля багать.

За молодицями почали прокидатися чоловіки. Швайка з Грициком вийшли з шатра одночасно. Вони потяглися так, що аж кісточки захрустіли, а тоді взялися за шаблі. Так вони робили щоранку. Сталевий дзенькіт здійнявся над степом. На цей подзвін збіглося все чоловіцтво і з роззявленими ротами стежило за двобоєм. Дівчата ж, зиркнувши в той бік, сором'язливо відверталися, бо негоже татарським дівчатам роздивлятися тих, хто був оголений по пояс. А от аульські чоловіки не соромились, вони знали, чому козаки так чинять. Бо коли тебе поранять одягненого, то в рани можуть проникнути шматочки одєжі, і тоді чекай загноєння. А от коли рани завдані на голе тіло, то варто до них прикласти жменю землі — і буде все гаразд.

Невдовзі чоловіки, неохоче відірвавшись від споглядання хвацької сутички, всілися на коней і подалися в степ, аби переконатися, що з їхніми отарами й табунами все гаразд. Поміж ними був і Хасан-ага. Проте ми лише провели його поглядами і знову зосередили увагу на тому, що діється довкола Грицика зі Швайкою. Звісно, вони могли ухилитися від будь-якої стріли чи каменяки, що летіла їм в обличчя. Але вберегтися від того, що летіло їм у потилицю, вони ще не навчилися.

Проте довкола них усе було спокійно. І від того в мене аж серце заходилося. Та скільки ж можна чекати?

Після сніданку поміж шатер замиготіли дівчата зі шкіряними цебрами для води. Одна за одною прямували вони до криниці. Поміж дівчатами була і Фуза. Грицик, углявши її, перестав розмахувати шаблею і розплився в радісній усмішці.

— Серденько, може, тобі все ж допомогти? — запитав він.

— Дякую, любий, — відказала Фуза таким голосом, що в мене у серці щось тенькнуло.

— Чоловікам нічого робити біля жіночих криниць, — відгукнулася одна з дівчат. Решта підтримала її веселим сміхом.

Грицик щасливо зітхнув, і дзенькіт криці знову злетів над степом.

А для мене очікувати на небезпеку було вже нестерпно. Це геть не схоже на чекання в засідці, коли чатуєш на здобич або просто стежиш за кимось. Там напружується лише слух та зір, а все інше розкошує в блаженстві. А тут... Кожна моя жилочка, кожен м'яз був напружений так, що здавалося, от-от розірветься. Серце стугоніло від думки, що я не встигну вловити й запобігти тій миті, коли має статися щось жахливе. Але що саме? Не знаю. Та я віддав би все, що завгодно, аби вирахувати того, хто замахувався на життя мого Грицика. І тоді той ворог навіть поворухнутися не встиг би...

Наразі над степом злетів такий відчайдушний вереск, що нам з Барвінком аж у вухах залягло. Грицик відставив шаблю й запитав чи то Швайку, чи то самого себе:

— Що там таке?

А тоді з-за пагорба вигулькнуло двійко дівчат, і ми здогадалися, що той звук видавали їхні роззявлені від жаху роти. За ними бігли ще кілька.

— Фузу! Фузу каменюкою! — нарешті розібрали ми в тому вереску.

Ніхто й змигнути не встиг, як Грицик опинився біля них.

— Де вона? — якимось чужим голосом вигукнув він.

— Біля джерела... Там, з-за кущів... Каменюкою...

Проте Грицик їх не дослухав. Він уже щез за пагорбом.

Коли ми дісталися джерела, Грицик навколішки стояв над Фузою і намагався підвести її.

— Ясочко, — промовляв він, — прокинись! Серденько, розплющ очі... Ну скажи мені хоч що-небудь!

А Фуза непорушно лежала перед ним, маленька, беззахисна і бліда, неначе легка хмаринка. І на цій землі вона нікому й ніколи вже не зможе сказати ні словечка. Навіть Грицикові. Навіть мені...

І тут із моїх грудей вихопилося дике виття. Від горя, розпуки й зненависті до самого себе. Адже Грицик прохав, ні, він наказував мені стеретти її так, як ще нікого на світі! А я що?

Не відводив погляду від нього самого, від цього здорованя, якого не брали ні стріла, ні шабля, — і відвернувся від тендітної дівчинки, яку ніхто й ніколи вже не зможе захистити...

Я був у такому відчаї, що не одразу завважив, як Барвінок відійшов від мене і, принохуючись, колами завертівся навкруг джерела. Наразі він застиг над чимось і поглядом дав мені знати, що знайшов щось незвичне.

Я підбіг до нього й побачив, що цікавив його замашний плескуватий камінь. І одразу здогадався, чому: з-під низу камінь просяк запахом Фузиної крові. А от зверху... Я ще раз обнюхав його. Сумніву не було: від каменюки тхнуло обсмаленим розбишакою. Не інакше, саме він тримав його в своїх руках перед тим, як пожбурити в Фузу. А ось і слід від його ніг... Не змовляючись, ми з Барвінком розвернулися і подалися за ним.

— Ви куди?— гукнув Швайка нам навздогін. Проте вперше в житті ми не відгукнулися на його оклик.

Слід вів до невисокого пагорба над криницею і щезав там, де виднілися глибокі відбитки від нетерплячих кінських копит. Схоже, саме тут обсмалений злетів на коня. Тож ми з Барвінком лише презирнулися і подалися далі вже за кінським слідом. Він вів саме туди, де ми вчора застали обсмаленого з Хасан-агою.

Ми дісталися вчасно: Хасан-ага якраз передавав обсмаленому капшука з грошима.

— Гарно спрацював! — схвально реготнув він при цьому. — Я б ніколи так не влучив.

— Бо це моя робота,— виширився обсмалений. — Тільки я все ж не діпну, навіщо було ту дівку вбивати?

Хасан-ага й собі ощирився.

— Щоб навіки посварити тих дніпрових зайд із нашим степом, — пояснив він. — Клянуся всіма святими, що зараз її наречений зозла стинає голови всім, хто трапить під його шаблю.

— Може бути, — згодився обсмалений. — Кажуть, що в люті він буває нестямний.

— На це й розрахунок. А тоді ми з тобою рознесемо на весь степ, які жорстокі ті козаки. Щоб нікому більше не кортіло зв'язуватися з ними...

Наразі Хасан-ага видобув із горлянки дивний звук — він угледів, як ми вихопилися з кущів.

— Що ти там поба... — почав обсмалений.

Це були його останні слова.

Коли ми з Барвінком отямилась, обсмалений непорушно розтягнувся на землі. Тільки тепер він більше нагадував купу закривавленого лахміття. А звіддалік долітав жахний крик Хасана-аги:

— Гвалт! Рятуйте, люди добрі! Вони розірвали його!

Хасан-ага, нахльостуючи коня, щодуху поспішав до аулу. Проте ми наздогнали і його, й завернули до джерела, де Грицик із Рашитом все ще стояли на колінах перед Фузою. Над ними височів на коні Швайка.

Хасан-ага з розгону впав на землю і вдарив лобом перед Швайкою.

— Це не я... — жевонів він. — Це вони, кайсаки... Це вони порішили дівчину...

— А ти тут чого? — запитав Швайка, і в голосі його вчувся безжальний подзвін криці. Схоже, він почав здогадуватися, в чому справа.

— Я нічого... — почав Хасан-ага, проте в цю мить завважив, що ми з Барвінком наближаємося до нього. — Пробі! — знову зарепетував він. — Я все скажу, тільки заберіть їх від мене!

— То це ти намовив степових зарізяк порішити дівчину? — повільно, ледь стримуючи себе, запитав Швайка.

— Так, але я... Тільки заберіть їх від мене!

Наразі Грицик підвів голову. Він поглянув на Хасана-агу, і в його погляді промайнула божевільна лють.

— То це твої кайсаки... — тихо почав він. Тоді схопився на ноги і прогарчав, наче поранений звір: — Та я ж вас за це всіх...

В його руці зблиснула шабля. Аульські відсахнулися від нього. Несамовито заверещали жінки.

Швайка злетів з коня й обхопив Грицика руками.

— Отямся, хлопче! — вигукнув він. — Схаменись! Хіба не бачиш, що вони саме на це й розраховують?

— Га? — прохрипів Грицик, силуючись вирватися зі Швайчиних обіймів. — Хто — вони?

— Ті, що хочуть нас посварити, — над силу відказав батько Фузи Рашит. Він усе ще не відводив погляду від доньки.

Грицик скліпнув на нього очима раз, другий. Схоже, все ще не міг прийти до тями.

— Посварити? — перепитав він. — Нас? Із тобою?

— Не тільки, — втрутився Швайка. — В першу чергу з ними, — кивнув він на замерлий від жаху аульський натовп. — Ті, хто наказав убити невинну Фузу, бояться, що й інші теж захочуть приятелювати з нашими. І тоді від Сули до Криму не буде ні ворожнечі, ані марно пролитої крові.

Грицик із неймовірним зусиллям хитнув головою:

— Та хіба ж я не розумію... — прохрипів він. — Тільки я все одно порішу її вбивцю.

Швайка випростався.

— Ти запізнився, — сказав він і показав на наші закривавлені писки. — Барвінок із Куцим уже те зробили...

І тоді Грицик не втримався. Він впав на коліна, притиснувся своєю головою до наших і заридав.

Ми покидали аул того ж вечора. Проводжати нас вийшли всі, хто міг ходити. Жінки схлипували і жалісливими очима дивилися на Грицика, чоловіки схиляли перед ним голови.

— Прощай, — сказав сивобородий Сафар-ага. — І не тримай на нас лиха.

— Прощай, — підтримали його ще кілька чоловіків.

Грицик лише повів у їхній бік очима і відвернувся. Йому не було сил по-дружньому розпрощатися з тими, хто сусідив чи був ріднею убивці.

Хасана-агу ніхто не чіпав. Його покарала сама доля: на наших очах йому відібрало руки й ноги. І лише божевільний погляд свідчив, що він ще живий.

З нами подалися Ренат і татарчуки — ті, кого Грицик

звільнив із турецької галери. Вони більше не хотіли мати справу зі своїми земляками. А от батько Фузи полишати аул відмовився.

— Їдь, — сказав він синові. — А я залишуся з Фузою. Я її породив, я й помру біля неї.

Рухалися ми без поспіху. Мовчали. Хіба час від часу звертався хтось до Грицика, аби хоч трохи розважити його. Але він мовби й не чув, що йому кажуть. Очі Грицикові були порожні, наче висаджені віконця покинутої оселі.

А коли на обрії загойдалися дніпровські плавні, Грицик зупинився і сказав:

— Все. Далі їдьте без мене.

— А ти ж як? — обережно поцікавився Швайка.

Грицик невизначено стеноу плечима і розвернув свого Звірика в степ.

Там ми провели залишок осені і цілу зиму. Нам було добре втрех — мені, Звірикові і Грицикові. Безлюддя нас не гнітило. Тепер ми належали лише одному та степові. Ми блукали в ньому з ранку до вечора, а коли наставала ніч, Звірик лягав по один бік від Грицика, а я по інший. І так, зігріваючи один одного, чекали світанку, аби знову рушити далі.

Ми блукали степом не просто так. Ми вишукували кайсацькі сліди.

Спочатку нам щастило. То та, то інша кайсацька ватага, уздрівши посеред голого степу самотнього вершника, з радісним вереском накидалася на нього. Видно, їм уже бачилось, як вони кидають на того вершника петлю, як женуть його у татарську неволю. Проте вони не встигали навіть пожалкувати, що зчепилися з нами.

Під зиму стало важче. Все, що сиділо верхи на конях чи ходило на двох ногах, розліталось від нас у всі боки. Тож нам самим доводилося відшукувати ті місця, де зупинилися на ночівлю степові зарізяки. Я винюшкував їхні сліди, а Грицик знаходив їх по відсвітах багать на нічних хмарах. Потому безшелесно, аби не сполохати, підбиралися до них.

А тоді Грицик входив у коло, освітлене вогнищем, і казав отетерілим розбишкам:

— Шаблі маєте? То беріть їх і захищайтесь, бо пощади все одно не буде...

Пощади їй справді не було нікому. А тих, хто пробував непомітно розчинитися в темряві, наздоганяв я.

Повернулися ми до Дніпра лише тоді, коли по степових вибалках задзюркотіли ручаї. Грицик приєднався до однієї з черкаських ватаг, що поспішала в пониззя Дніпра. Звідтіля вивідники доносили, що кримські татари знову почали піднімати голови.

ГАРНА ПАРОЧКА...

Я гадав, що в моїх життях найстрашнішою була мить, яку ми з Грициком пережили тисячі літ тому, на доісторичних берегах. Тоді старий собацюра збирався поласувати нами, а в нас не було сил навіть поворухнутись. Проте відтепер я переконаний, що немає нічого страшнішого, ніж дивитися на застигле личко Фузи і катуватися від думки, що їй вже нічим не допоможеш. А я ж не раз уявляв, як ми втрьох переберемося до Воронівки і яке гарне життя почнеться у нас! Грицик мій ходитиме за плугом чи ловитиме рибу, як і його старший товариш Демко Триголовий, Фуза поратиметься по господарству, як Демкова дружина Ждана, а я стерегти-му їхне подвір'я не згірше, ніж стереже його зараз мій сусід дядько Бровко. А коли на землю впадуть сутінки, ми всядемося рядочком на призьбі й будемо дивитися на золоті зорі в темно-синьому небі, вдихатимемо в себе живлюще нічне повітря і, головне — будемо знати, що ніщо й ніколи нас уже не розлучить.

Але тепер цього вже ніколи не буде...

— Куд-кудлатику, ти чого так скавулиш? — зненацька долетіло до мене.

Я розплющив очі і виглянув з буди. Виявляється, вже зовсім розвиднілося. Шибки Грицикового вікна відбивали високе небо, свіжий вітер весело гарцював поміж молоденького листа. З дійницею в руках пройшла Грицикова мама. Її супроводжувала, гордо задерши рудого хвоста, баба Маруська. Заворушився за тином дядько Бровко. А просто переді мною тітка Малюшка діловито порпалася в землі і щось там здзьобувала.

— Ти скавулів, наче мале цуценя, — не відриваючись від діла, кудкудакнула вона. — Злякався когось?

Я лише зітхнув. Ет, тітко, тітко, що ти розумієш у цьому житті? Тобі аби кудкудакати. Ти навіть заскавуліти як слід не можеш. Ну хіба тобі хоча б раз завмирало серце від жалю та розпачу, як завмирало в мене, коли Грицик побивався над тілом своєї Фузи? Хіба ти здатна осягнути всю глибину його горя? Ні, тобі аби порпатися в землі та ставити дурні запитання.

І все ж спасибі їй, що розбудила мене. Адже сьогодні субота, день, якого я чекаю не дочекаюся. В суботу Грицик до школи не ходить, і ми з ним можемо провести разом цілий день. І хоча декому може здатися, що ми його марнуємо на біганину, це не зовсім так. Ну, посудіть самі: одразу після сніданку Грицикова мама заходилася білити хату, Грицик узяв граблі й почав загібати двір. Тож я тільки те й робив, що гасав від мами до Грицика, аби їм допомогти.

— Мамо, — казав я їй, зазираючи до відерця з вапном, — а чому від цього вапна так гарно пахне?

— Не заважай, Кудлатику, — відказувала мама. — І не лізь до відра, бо забруднишся.

— Це не страшно, — заспокоював я її і мерщій біг до Грицика, бо він саме загіб своїми граблями цурку, яку так зручно носити в зубах. — Грицику, ти що робиш? Це ж моя цурка!

— Не заважай, Кудлатику, — відказував Грицик. — Бачиш, росте трава? А сміття заважає їй рости.

Я хотів запитати, що в цьому поганого, проте не встиг. За хатою почувся стукіт молотка, і я з усіх лап рвонув туди. Там Грициків татко прибивав до воріт нові дошки. Поряд з ним лежав ящикок з блискучими цвяшками. Кілька з них, наче вуса, стриміли в кутиках татового рота.

— Ой, які гарні цвяшки! — вихопилося в мене. — Можна, я теж візьму один?

— Не заважай Кудлатику, — відказував тато крізь цвяшки. — Краще збігай та подивися, що робить Грицик.

Отак я й бігав туди-сюди, аж язик мені висолопився. Добре, що невдовзі настав час обідати.

По обіді Грицик запитав:

— Мамо, можна, я трохи прогуляюся?

— Та йди, — дозволила мама. Вона щойно передала татові банку з блакитною фарбою і той наносив перші мазки на нові ворота. — І Кудлатика забери з собою, бо його потім не відмиєш від фарби.

І ми подалися в село. Спочатку зазирали до клубу, потім пробігли повз машинний двір, де гуркотіли мотори, далі послухали, як лаються через козу баба Мотря з бабою Килиною, а тоді рвонули до стадіону, де вже лунко бухкав м'яч. Та коли ми пробігали повз сільську крамницю, Грицик раптом завмер: він побачив за вітриною свою однокласницю Яринку Гайову, яка щось купувала.

Аж дивно: в школі він безліч разів стикається з Яринкою — і нічого. Але варто їм стикнутися десь поза школою, як у Грицика починають червоніти вуха і він стає сам не свій.

Тим часом Яринка склала все в кошик, розрахувалася з продавчиною і рушила до виходу. І тут Грицик заметався, шукаючи якогось сховку. І я його зрозумів: ще бракувало, аби Яринка його помітила й подумала, що він зумисне стежить за нею.

Проте ховатися було вже пізно, і Грицикові нічого не лишалося, як глибоко видихнути повітря і рушити до крамниці з таким виглядом, ніби йому теж щось там потрібно.

Вони зіткнулися на ганку і втупилися очима одне в одного.

— Привіт, Сторожук, — першою озвалася Яринка і чомусь відвела очі.

— Привіт, Гайова, — заливаючись рожевою барвою, відгукнувся Грицик. — Ти... Мені треба дещо купити.

— То йди, — відказала Яринка і відступила убік. А далі я вже на них не дивився, бо побачив чорні вушка Найди, а потім і її саму. Вона саме виходила слідом за своєю хазяйкою.

— О! — вихопилося в мене. А тоді я зібрався на сили і сказав те, що зазвичай кажуть при зустрічах у нашій Воронівці: — Скільки літ, скільки зим!

— Привіт! — озвалася Найда дзвінким голоском. — Як поживаєш?

— Добре, — бадьоро відповів я, — чого й тобі бажаю.

— Дякую, — відказала Найда і прихильно змахнула хвостиком.

А тоді я почув, як засміялася Яринка.

— Дивися, — сказала вона Грицикові. — Вони вже подружилися!

— Ага, — сказав Грицик. — Дай-но я понесу твого кошика...

І ось ми йдемо широкою стежкою, що поросла щільним споришем. Ліворуч нас відділяють від вулиці квітники, а праворуч здіймаються високі плетені тини. Грицик з Яринкою ідуть попереду і, здається, не помічають нікого на світі. Їм добре, хоч і трохи ніяково. Адже вони вперше йдуть плече в плече — не як однокласники, не як знайомі, а просто як... як Яринка з Грициком!

У Яринки очі сині з коричневими крапинками — зовсім не такі, як у черноокої Фузи. І коси не такі: у Яринки вони русьві й пухнасті, а в Фузи були такі темні, що аж вилискували. А от брови у них однакові — чорні й вигнуті, наче ластівки в польоті. І усмішки в них схожі, і ступають обидві так легко, що, здається, зовсім землі не торкаються.

Ми з Найдою, щоб їм не заважати, біжимо трохи позаду. Біжимо і милуємося ними. Які ж вони гарні! І як хочуть зробити одне для одного щось таке, чого ще ніхто на світі не робив! Ось Грицик нахилився над квітником, зірвав якусь червону квіточку й простяг Яринці.

— Це тобі, — ледь чутно промовив він і почервонів не згірш від свого дарунка.

Яринчині вуха теж червоніють. Вона обережно бере квіточку, притискує до личка і ледь чутно шепоче:

— Дякую. Яка гарна!

Хоча точнісінько така сама росте в квітнику під її вікнами.

— Леле, які ж вони красиві! — зачаровано шепоче Найда, заворожено дивлячись на Яринку й Грицика. — Найкращі у всьому світі!

Ні, Найдо, ти помиляєшся. Це ти найкраща в світі! *Ти* така гарна, що мені аж серце завмирає. Я б тобі теж зірвав квітку,

але чомусь у нас, воронівських собак, так не заведено. Та й запах у деяких квітів такий, що ми чхаємо від нього, як божевільні. Тому я кажу Найді:

— Хочеш, я тобі знайду найкращу в світі кісточку?

— З хрящиками? — зацікавлено запитує вона.

Мій рот мимоволі наповнюється слинкою, бо хрящики — це найкраще, що може бути на кісточці. Але сьогодні мені нічого не шкода.

— З хрящиками, — киваю я головою.

— Тоді дуже хочу, — зізнається Найда і сором'язливо закривається від мене лівим вушком.

А Яринка з Грициком ведуть свою розмову.

— Як тобі подобається наша Наталя Петрівна? — запитує Яринка і ще раз прикладає квітку до обличчя. — Правда ж, вона чудова?

— Дуже, — згоджується Грицик, хоча тільки вчора я чув, як він з Даньком скаржилися один одному, що Наталя Петрівна найвимогливіша з усіх воронівських учителів.

— Я, коли виросту, теж стану вчителькою, — каже Яринка. — А ти?

— Я теж, — і тут погоджується Грицик. Мені аж прикро за цю його неправду, бо я знаю, що він хоче стати льотчиком. Втім, Грицик наче відчув моє збентеження, бо одразу додав:

— Але ще більше мені хочеться стати льотчиком.

Яринка поглянула на нього з великою повагою.

— А тобі не страшно? — запитала вона. — Це ж так високо!

— А я висоти не боюся, — гордо відказав Грицик. — Ти знаєш, з якої верби я стрибав минулого літа? З отієї, що схилилася над водою біля греблі. З самого вершечка.

Яринчині очі аж засяяли від захвату.

— Правда?

— Правда. Стрибнув — і хоч би що. Тільки бризки злетіли аж до хмар.

— Ой, як гарно! Я тепер всім казатиму, що в мене в класі є знайомий льотчик.

Отак вони йшли й розмовляли. Ми з Найдою теж не мар-

нували часу: то нашоросували вуха на їхню розмову, то самі починали балакати. Виявляється, у Найди це друге земне життя. В попередньому вона разом із київським князем полювала на дикого звіра.

— Якби ти бачив, як швидко ми бігали!— каже вона мені. — Нас навіть княжі коні не могли наздогнати!

— Ну, від нас, козацьких вовків, ви б не далеко втекли, — запевнив її я.

— І що б ти зробив, якби наздогнав мене? — зазирає Найда мені в очі. — Почав би кусатися, га?

— Та навіщо? — аж смикнувся я. — Та ніколи в світі!

Найда вдячно зітхнула, тоді заходилася щось винюшкувати в спориші. А я не міг відвести від неї очей — так гарно в неї це виходило!

— Гей, Стасік, поглянь, що воно робиться! — зненацька зарепетував хтось так, наче його огріли лозиною. — Такі малі, а вже любов крутять!

Я озирнувся: по той бік вулиці до нас скалилися два здоровила — Петько Макогін та його нерозлучний друг Стас Козулька. Це вони на шкільних перервах намагалися перечепити кожного, хто пробігав повз них. А ще Петько додився небожем тому Макогонові, якого ми витягли з болота.

— Атож, гарна парочка, — підгигикнув Козулька. — Грицик і Варварочка.

І вони обидва аж за животи схопилися, так їм було смішно.

— Гей, хлопче, а коли нас на весілля покличеш? — пересміявшись, вигукнув Петько до Грицика.

— Тільки манною каскою не плигосцай! — зашепелявив Козулька, наче маленька дитина. — Ми каску не любимо!

— Га-га-га!— знову заgrimів Макогін.

Грицик стиснув дужку Яринчиного кошика з такою силою, що йому аж пальці побіліли.

— Не зважай на них, — шепнула Яринка.

Грицик тільки засопів носом, але змовчав. І справді, що він міг удіяти проти цих лобуряк, яким ледь до грудей діставав?

А здоровила не вгавали.

— Ні, ти тільки поглянь на їхніх цуциків! — Макогін надвоє зігнувся від реготу. — Теж любов показують. Ой, тримайте мене за обидві ноги, бо лусну!

Зуби мені зціпило так, що аж боляче стало.

— Не зважай на них, — шепнула мені Найда.

Легко їй так казати! Вона ж лише гарно бігати вміла, а я, як-не-як, колись був козацьким вовком! Я ж колись нікого в світі не боявся. Ет, з яким задоволенням я б учепився цьому Макогону в його погану литку!

Все ж стримав себе. Бо коли вже мій Грицик не кинувся в бійку, то й мені не годиться цього робити. До того ж у того Макогона ножиська, як два стовбури. Навіть зубами не охопиш. Хіба штани порвеш.

Мабуть, про це думали й Грицик із Яринкою. А може, й про щось інше, бо на Грицикових вилицях наче горішки випнулися. Яринці, схоже, теж було кепсько на серці.

Біля повороту на Тарасівську межу вона зупинилася і, не дивлячись на Грицика, сказала:

— Мені сюди. Далі я піду сама.

— Ага, — з полегкістю обізвався Грицик і мерщій віддав їй кошика. — А нам з Кудлатиком — сюди.

І він перший звернув на нашу вулицю. Він ледь стримував себе, щоб не побігти, бо нам услід усе ще долинали дурне гикання Макогона з Козулькою.

КОЖЕН ВИЄ ПРО СВОЄ

Коли ми повернулися додому, на мене, як завжди, чекала мисочка зі смачною юшкою. Я вихлебтав її, а тоді розлігся біля буди і заходився думати. Проте думки були якісь такі плутані, що я на жодній не міг зупинитися. Крізь шпарини в тину було видно, як дядько Бровко приміряється до великої костюмахи, що опинилася між його лапами. Він завжди гризе її, коли нічого робити. Дядько наче відчув мій погляд, бо кинув костюмаху і повернув голову до мене.

— Щось трапилось? — запитав він.

— Як ви про це знаєте? — здивувався я.

— Та це ж дуже просто! — відказав дядько. — По тобі видно, що трапилось щось і добре, й погане.

— Як це? — все ще не можу збагнути я.

Дядькові вуса хитро ворухнулися.

— А ти поглянь на власні вуха! Вони у тебе то стають дибки, ніби ти запрошуєш когось погратися, то шуляться, ніби тобі хтось погрожує ломакою. То що ж трапилось?

— Та.. — завагався я. — Біля крамниці ми з Грициком зустріли Яринку з Найдою, її собачкою.

— Це добре, — дядько схвально схилив голову.

— Якби ж то, — засумнівався я. — Бо потім там було ще двоє хлопців, і вони почали насміхатися з нас..

— Це погано, — скрушно зітхнув Бровко. — І що ви їм зробили за це?

— Нічого, — відказав я. — Вони ж такі здоровила.

— Ага, — буркнув Бровко, і ми надовго замовкли.

Над нами шумить молоде листя, і в ньому граються веселі сонячні зайчики. Десь далеко сполошено завалував пес. Він на всі заставки лаяв машину, яка ледь не наїхала на нього. Над головою пролетіла заклопотана бджола.

— Не знаю, що тут і казати, — зрештою почав Бровко, але одразу вмовк і нашорошив вуха, бо за городами вродився пронизливий вереск. Він стрімко наближався.

— Схоже на голосок нашої Таксистки, — здогадався дядько. — Мабуть, знов якісь вісті несе. Невже про Письменника?

Проте цього разу панна Таксистка про Письменника не згадувала. Натомість вона щосили заверещала:

— Джек загарчав на Тузика! Тузик трохи не загриз Джека!

— Що за дурниці? — здивувався дядько. — Я ж їх знаю. Джек той удвічі дужчий за Тузика! Ану стій! — гримнув він, коли вереск наблизився до наших воріт. — Ти хоч до пуття розкажи, що там трапилось?

Таксистка загальмувала так, що аж сховалася в пилюці.

— Тузик саме обідав, коли Джек хотів дізнатись, що йому дала хазяйка, — захекано проторохкотіла вона. — А Тузик за це ледь не вчепився йому в лапу. Який жах! Вибачайте, мені ніколи...

І панна рвонула вперед з такою швидкістю, наче її щосили шарпонули за повідок. Вже здалеку до нас долетіло:

— Джек злякався Тузика! Тузик мало не загриз Джека!

Деякий час дядько Бровко кліпав на викрики, що залишилися після Таксистки.

— Що ж, усе нормально, — нарешті сказав він.

— Що нормально? — не зрозумів я.

— А те, що не завжди дужчим буває той, у кого зуби більші. Он у нашої корови бачив, які зуби?

— Бачив, — зітхнув я. — Мені б такі.

— Але її ніхто не боїться, — провадив своє дядько Бровко. — Навпаки, варто мені гавкнути на неї, як вона одразу ж біжить у хлів. А ваша баба Маруська? Не більша від Таксистки, а її навіть здоровецькі собацюри обминають десятою дорогою. Хоча зуби в неї такі, що й курячої кістки не вгризуть.

— Ну то й що? — сказав я. — Зате вони такі гострі! А її пазурі ще гостріші.

— Це ти правду кажеш, — згодився дядько й почухав лапою за вухом. — Я їх на своїй шкірі відчув. Проте, гадаю, справа

не лише в пазурах. Вашу бабу бояться тому, що вона коли вже зчепиться з кимось, то б'ється до кінця. А наші бурмили думають, що варто показати комусь зуби, і всі почнуть втікати світ за очі. Та коли доходить до справжнього діла, вони одразу підігують хвости.

Деякий час ми з дядьком сперечаємося про те, що страшніше у котягр — зуби чи пазурі, а тоді повертаємо голови до воріт, бо знову почувся вереск панни Таксистки. Схоже, вона вже оббігла всю Воронівку і зараз пішла на друге коло.

— Цікаво, які брехні вона назбирала цього разу? — пожвавився дядько. — Невже знову якесь мале вчепилося в здоров'я?

Проте він помилився. Голос панни звучав дедалі ближче, і зрештою ми почули:

— Джек трохи не згамав Тузика! Тузик дивом уник Джекових зубів!

— Стій! — подав голос дядько, коли панна завершила на нашу вулицю. — Ану розкажуй, що було цього разу!

— Тузик подумав, що Джек почав його боятися, і спробував зазирнути в Джекову миску, — заторохтіла Таксистка. — А Джек як гаркне на нього, як роззявить свою ікласту пащеку... Який жах! Звиняйте, мені ніколи...

За мить її дзвякіт розчинився в далечині. Дядько Бровко знічев'я двічі гризнув свою улюблену костомачу, тоді поглянув на хмару і зітхнув:

— Ну що ж, все правильно.

— Що правильно? — знову не збагнув я.

— А те, що сильному нічого не вартує загризти слабшого. Бо в сильного і зуби більші, й пащека, і взагалі...

— А як же наша баба Маруська? — нагадав я.

— Ну... Бувають винятки, — буркнув дядько.

Я згадав, як Макогін з Козулькою насміхалися з Грищика, а він тільки червонів і мовчав.

— От би й Грищик мій став винятком, — мрійно сказав я. — Бо аж не віриться, що він колись був Грищиком-характерником і не боявся нікого на світі.

Дядько Бровко почухався за вухом. Так він завжди робить, коли йому в голову щось спадає.

— Я ось про що подумав, — розважливо почав він. — Коли ти вперше побачив Грицика-характерника, то який він був?

— Ну... в полотняних штанцях... дірка на колінах... — почав пригадувати я.

Проте дядько лише заметляв вухами.

— Ні, я не про те. Він був хоробрий чи так собі?

Я почав пригадувати. Пригадав і пана Кобильського, від якого Грицик з Саньком дременули в плавні, і те, як вони у Вовкулацькому куті щодуху втікали від ведмедя.

— Швидше так собі, — відказав я. — Бо звідки ж візьметься та хоробрість, коли ти сирота і з тебе збиткуються всі, кому не ліньки? Ні, той Грицик теж не був спочатку хоробрий. А от коли вирис...

— О! — вигукнув дядько. — Головне — вирости! Саме вирости — от у чому справа! Я ще жодного разу не бачив, щоб малий здолав дорослого. А от коли той малий підростав — тоді інша справа.

— То ви гадаєте, що коли теперішній Грицик виросте, він стане таким же хоробрим, як і той, якого я знав на Хортиці?

— Безсумнівно! — переконано відказав дядько. — Або ще й хоробрішим!

— А я? Я теж стану хоробрим?

Дядько уважно поглянув на мене крізь щілину і приязно вищирився.

— Я в цьому не маю ніякого сумніву, — запевнив він.

Мені аж подих перебило. Я радо вискнув, тоді зірвався на лапи й помчав колами по двору.

— Я теж нікого не боятимусь! — вигукнув я на цілий двір. І цей галас додав мені такої хоробрості, що я проскочив під самісіньким дзьобом отетерілої пані Малюшки. А тоді помчав на бабу Маруську, що вмивалася біля ганку. Та вона, на відміну від Малюшки, не здивувалася, хіба що перестала вмиватися.

— Якщо ти став такий хоробрий, то, може, хочеш познайо-

митися з оцим? — поцікавилася вона і виставила в мій бік лапу з розчепіреними пазурами.

— Ні, бабо, дякую! — отямився я і вже без поспіху повернувся до тину, за яким дядько Бровко усе ще шкірив у по-смішці свої жовті зубиська.

— Ох, молодість... — лагідно прогарчав він і дзеленькнув ланцюгом.

— Дядьку, а чого ви на ланцюгу бігаєте, а не так, як я?

Той поглянув на небо, тоді провів поглядом метелика.

— Розумієш, у кожного з нас свій вік. Коли я був такий, як оце ти, то теж гасав, де заманеться. Проте пізніше зрозумів, що головне для нашого брата — пильнувати свого хазяїна і його двір. З того й почалося. Коли хтось пройде вулицею, то я лише гавкав на нього. Мовляв, обережно, тут наше з хазяїном обійстя! Проте коли хтось заходив у двір, то мене наче біс якийсь під'юджував вчепитися йому в штани, аби не зазіхав на наше добро. От хазяїн і припнув мене. Бо серед гостей, знаєш, бувають і гарні люди.

— І багато штанів ви порвали?

— Та Бог якось милував.

Я помовчав. Мені вже давно муляло одне запитання. Проте якось не випадало його задавати.

— Слухайте, дядьку, — врешті зважився я. — А який він із себе, той Бог?

— Та як який... Людський Бог, кажуть, схожий на людей. А наш — на нас. Чи ми на нього.

— От би побачити його! — вихопилося в мене.

— Ет, хлопче, не ти один цього хочеш! Он коли на небо сходить повен місяць, нам, дорослим, аж горлянки розриває, так хочеться завити до нашого Бога.

— І про що ж ви висте?

— Про що завгодно. Хто скаржиться на своє собаче життя, хтось хоче щось випрохати, хтось — подякувати за те, що має гарного друга і господаря. Кожен, знаєш, виє про своє.

ПОСЛАНЕЦЬ НЕБА

Сьогодні мав сходити повен місяць — саме той час, коли на небі міг з'явитися наш небесний Посланець. І тоді воронівські собаки матимуть змогу не лише славити його, а й поскаржитися на свої біди та негаразди. Тому й не дивно, що всі без винятку ревно готувалися до цієї події. Хоча у з'яву небесного Посланця, як я чував від деяких псів, уже мало хто вірив. Адже собаки з вовками скільки віків завивали до місяця, прохаючи про найвищу милість, проте Посланець так і не зійшов до них. Тому, як каже дядько Бровко, благання перейшло у змагання: хто жалібніше та голосніше провиє.

Підготовка до з'яви місяця почалася ще зранку. Ті зі старших псів, хто сидів на ланцюгах, хрипким гавкотом заклика́ли один одного не куняти, а втерти носа молодшим.

— Покажемо цим молодим неприв'язаним, на що здатна стара гвардія! — вигавкував до дядька Бровка капловухий дід Жучок, який жив за десять хат від нас. Дядько казав, що в юні літа вони були великими друзями.

— А таки покажемо! — відгавкувався дядько й насмішкувато косував у мій бік. — У нас же такі басы, що ого-го!

Молоді й неприв'язані, до яких належав і я, теж не сиділи без діла. Ми гасали одне до одного в гості та обмінювалися думками про те, що саме попрохати в Посланця. Звісно, якщо він тільки з'явиться на небі.

І якось так трапилось, що поки я думав, із ким найкраще поділитися своїми думками, лапи самі привели мене до двору, де мешкала Найда. Вона саме ганялася за горобцями, що намагалися підкрастися до її мисочки. Побачивши мене, Найда полишила горобців у спокої і наблизилася до воріт.

— Добридень! — мовила вона своїм чарівним голоском. — Приніс якусь новину?

— Та... — зніюковів я. — Я хотів дізнатися, про що ти проситимеш сьогодні Посланця?

— Я? Та я ще й не придумала. А ти?

— Я проситиму його про те, щоб ми з Грициком ніколи не розлучалися, — сказав я.

— Тоді я теж проситиму, щоб ми з моєю Яринкою завжди були разом, — відказала Найда. — А ще...

Вона сором'язливо глянула на мене своїми променистими очима, і в мене аж серце зайшлося від захвату. Ов, здається, я їй теж подобаюсь!

Додому я летів наче на крилах. І не було жодного горобця, який міг би мене перегнати.

— Дядьку! — вигукнув я, коли опинився в нашому дворі. — Якби ж ви знали, як вона...

— Хто — вона? — дядько невдоволено глипнув на мене крізь щілину. Схоже, його завжди приязний настрій кудись подівся. Він сидів біля своєї буди і думав якусь нелегку думу. Час від часу дядько підводив очі до неба, а тоді знову починав думати.

— Найда... — почав я й замовк. Ні, не можна казати про неї, не можна! Те, як вона поглянула на мене, мусило залишитися між нами, і тільки між нами!

— Та... — промимрив я. — Слухайте, дядьку, а про що ви оце так думаєте?

— Готуюся до зустрічі з ним, — він знову поглянув на небо.

— З Посланцем? — здогадався я. — Але ж ви самі казали, що вже й не вірите, що він з'явиться!

— Це вдень я таке казав, — ніяково прогарчав він. — А під вечір, знаєш, чомусь інші думки приходять. Все може бути.

І лише тепер я завважив, що над селом запанувала незвична тиша. В усякому разі ніхто з дорослих псів не подавав голосу. Мабуть, вони теж готувалися до зустрічі.

Тим часом сонце сховалося за деревами і все навколо почало сходити в теплу маревну сутінь. Звідкілясь узялися кажани. Вони пурхали не згірш від ластівок і тонкими нюшками сповіщали, що незабаром має статися щось особливе. *Що саме*, вони не казали, проте й так було ясно.

Першим не витримав старий Каштан із Ковалівського кутка.
— Зійди, світило! — завів він хрипким голосом. — Зійди й освіти нас своїм сяйвом!

— Уа-увва! — підхопили десятки голосів.

— Стань нашою надією і відрадою! — пронизливо заверещав невідомий мені пес із Подолу.

— Уа-увва!

— Пошли нам свого Посланця! — вигавкнув дядько Бровко так, що я аж присів з несподіванки.

— Уа-увва! — підхопили дядькове виття десятки голосів, і, на моє здивування, серед них я почув і власний голос. — Зійди до нас!

І Місяць прислухався до нашого прохання. Не встигли ми перевести подих, як він вигулькнув з-за воронівського лісу і почав урочисто підніматися на небо.

— Слава тобі, Світило! — вереснув пес із Подолу таким голосом, наче його огріли ломакою.

— Наші душі і серця з тобою! — заревів із-за ставу дід Кудлань.

— Яви нам нашого Посланця! — щосили зашепелявила якась стара з-під Городища.

— Уа-увва! — вереснуло безліч собачих горлянок. — Яви нам його, яви!

Вони завивали дедалі голосніше, і я завив разом з усіма, і вірив, що світило явить нам свою ласку. Проте хоч скільки ми волали, нічого не змінювалось. Місяць нас не чув. Правду казав дядько Бровко, що ми волаємо до нього швидше за звичкою, аніж справді сподіваємося на щось.

Незабаром валування почало стихати. То тут, то там задзеленчали ланцюги, — то старі заслужені пси поверталися до своїх буд. І тільки я усе ще придивлявся до Місяця. Вже й не знаю, чому. Але мою увагу привертали темні плями, розкидані по його сріблястій поверхні. Ще вчора їх не було. Цікаво, звідкіля вони там з'явилися, чия рука чи лапа зажбурнула їх аж туди?

Нараз одна з плям ворухнулася, і мені привиділося, ніби Місяць підморгнув до когось. А за мить стало ясно, до кого

саме: над лісом важко здійнялася кошлата хмара. На якийсь час, похитуючись, вона зависла поміж землею і небом, а тоді попливла до Місяця, сковтуючи по дорозі розсипи мерехтливих зірок. І що більше вона їх сковтувала, то більше світлішала зсередини. А коли наблизилася до Місяця впригул, він сипонув у неї безліч яскравих промінців. Від того хмара спалахнула срібним сяйвом, по ній пробігли брижі й вона почала міняти свої обриси.

— Дядьку, — покликав я. — Гляньте, що робиться з хмарою...

— З якою хмарою? — озирнувся він у мій бік.

— Он з тією, що біля Місяця...

А хмара продовжувала перевтілюватись, і те перевтілення було дуже дивним. Спочатку знизу в неї вирізнилося щось схоже на товсті лапи, тоді вималювалася голова, запалий живіт, хвіст. Ще трохи — і хмара почала набувати обрисів якогось велетенського, чи не на півнеба, звіра, що розтягся в стрибку. Обриси ті увесь час мінялися, аж доки перетворилися на собачу, ні, радше на вовчу, постать. А тоді до вовка підпливли залишки хмари і простелилися під нього...

Я з усіх сил закліпав очима, відганяючи це видиво. А коли знову поглянув на небо, вовк уже підібгав під себе лапи й лежав на залишках хмари, точнісінько, як дядько Бровко на оберемку соломи. Він вдивлявся кудись у далечінь. А далі в мене, як то кажуть, відпала щелепа, бо вовк раптом ворухнув хвостом, поклав величезну сиву голову на лапи і зітхнув так, що аж дерева пригнулися.

І тоді Воронівка ніби вибухнула:

— Уа-увва! — несамовито зарепетував дід Кудлань із-за ставу. — Він з'явився!

— Слава тобі, небесний Посланцю! — гарикнув незнайомий пес з-над Оболоні.

— Яви нам свою милість і вислухай нас! — не своїм голо-сом вереснула панна Таксистка.

А мені наче заціпило. Я не міг відвести погляду від Посланця. І що довше я вдивлявся в нього, то більше він мені когось нагадував. І я вже знав, кого саме. Оце навскоси

надірване ліве вухо, цей широкий рубець через ніс, біла латочка на брові. А ще ліва передня лапа без великого кігтя...

Невже це мій старший товариш Барвінок? Ні, в таке неможливо повірити!

І все ж це був він. Нікого іншого бути не могло, бо я ж не раз чував від дядька Бровка, що наш Посланець обирається з-поміж найдостойніших. А коли це так, то мій друг Барвінок є першим серед них. В усякому разі, я не знаю нікого, хто перевершив би його у хоробрості, відданості й милосерді... Коли він відпочивав, то біля його носа могли витанцьовувати заєць, козенятко, дрохва — і їм за це нічого не було. В цьому він був схожий на свого найкращого друга Швайку, який теж без потреби і мухи не кривдив. Я навіть бачив, як одне дурне оленятко, вгледівши Барвінка, кинулося від нього в Дніпро й почало тонути. То Барвінок тоді теж кинувся у воду й носом виштовхав його на берег... Ні, якщо й був хтось найдостойніший, аби стати Посланцем, — то це саме Барвінок!

І зараз цей Барвінок повільно пропливав у небесній височині. Очі в нього були сповнені якимсь невимовним смутком. Про що він думав? Про те, як жити далі нам, його одноплемінцям? Про наші, собачі, гріхи? А може, він згадував минулі часи?

Нараз Барвінок струснув головою і перевів свій погляд на землю. Якийсь час він вдивлявся туди, де протікала Сула, тоді перевів погляд на Вовкулацький кут і, зрештою, зупинив його на Воронівці.

— Слава тобі, Посланцю неба! — у захваті від такої уваги завалували дядько Бровко та його друг по юнацьких літах дід Жучок.

— Уа-а-а! — зайшлася решта собак. Вони наче збожеволіли. В мене навіть промайнула гадка, що не тільки Таксистці, а й їм усім хтось міцно прищемив хвоста. Від їхнього вереску аж у вухах засвербіло. І, схоже, той вереск долинув і до Барвінкових вух. Він стріпнув ними, наче відганяв муху, і сказав:

— Слава й вам, — голос його був схожий на тихий відгомін далекого грому. — Кажіть, чого хочете!

РОЗМОВА З ПОСЛАНЦЕМ

На якусь мить над Воронівкою запала оглушлива тиша. Поява Посланця виявилася для воронівських псів цілковито несподіванкою. Я бачив, як дядько Бровко то роззявляв, то стулював пащеку, проте не міг вичавити з себе ані щонайменшого звуку. Мабуть, те саме робила і решта воронівських псів. І тільки за хвилину до неба знову злетіло відчайдушне валування:

— Пошли мені не чорних, а рябеньких цуценяток!

— Хочу нового нашійника!

— Подай мені кісточку з хрящиками!

Посланець незворушно вслухався в той вереск. Проте що далі, то більше хмурнішали його очі.

— Оце і все? — врешті прогарчав він крізь зуби. — Оце і все, чого ви хочете?

— Ні! — першою вереснула панна Таксистка. — Я ще хочу, щоб хазяйка частіше носила мене на руках!

— А в мене буда вже нікудишня!

— Пошли мені більшу миску! І щоб юшку давали смачнішу!

І тільки мені нічого було сказати. Я мав усе: їжу, будку, гарного сусіда. Ні, я мав більше, ніж усе: зі мною поруч був мій Грицик! То що ж мені ще просити?

Посланець мовчки вислухав усіх. А коли собачий гвалт почав ущухати, він стріпнув головою.

— А тепер вислухайте мене, — почав він. — Я бував скрізь. Я бачив нещастя, насильство, голодну смерть. Я допомагав скривдженим і знедоленим усім, чим тільки міг. А ви... — він обвів нас таким поглядом, що всі мимохіть зіщулились. — Невже вам і справді найбільше болить мала миска, стара буда, кісточка, де мало хрящиків? Невже це й справді для вас найважливіше у світі?

Барвінок намагався говорити тихо й спокійно, проте було видно, що він з усіх сил стримує себе.

— Гаразд, будуть вам і кісточки, і нові нашійники, — пообіцяв він. — Буде вам усе, що просите... — Він глибоко зітхнув і зненацька вибухнув: — Тільки згиньте з моїх очей, і щоб я вас більше не бачив!

Такого розлюченого гарчання ніхто з нас іще не чув. Нажахане товариство зойкнуло і рвонуло хто куди. Навіть дядько Бровко позадкував до буди.

І тільки я залишився там, де й стояв. Не тому, що був хоробріший за всіх. Просто ноги мої наче приросли до землі.

Посланець провів утікачів гнівним поглядом.

— Ну й народ пішов, — зневажливо й водночас зболено прогарчав Барвінок сам до себе. — Йому аби тільки пузо напхати... — Нараз його погляд зупинився на мені, і Посланець поцікавився: — А ти, малий, чом не сховався?

— Мені... мені нема чого просити, — ледве вичавив я з себе.

Посланцеві очі потеплішали.

— Молодець, — похвалив він мене і почав перетворюватися на звичайну хмару. Та коли від нього майже нічого не лишилося, він раптом сказав:

— Стривай... — і знову перетворився на Посланця. — Стривай, когось ти мені нагадуєш... — Тоді уважніше придивився до мене й спитав: — Слухай, а чи не був ти колись козацьким вовком Куцим?

— Був, — зізнався я.

— І в тебе був друг з людей на ім'я Грицик?

— Ага, — підтвердив я. — А тебе... вас звали Барвінком і ви були разом зі Швайкою.

Посланець кивнув головою і оширився у радісній усмішці.

— Оце зустріч! — вигукнув він. Тоді змахнув хвостом, і з хмари-підстилки, на яку він щойно влігся, до нашого двору пролягла срібляста доріжка. Посланець ступив на неї і за хвилю опинився поруч зі мною: живий-живісінький, навіть лапою поторсати можна.

— Привіт, старий друже! — широко загарчав він. — Це ж скільки літ ми не бачились — більше п'ятисот?

— Так, — відказав я. — Але тепер я не Куций. Тепер я звуся Кудлатиком.

— Теж непогано, — похвалив Барвінок. — А що чувати про твого Грицика?

— Він живе тепер зараз зі мною. І звать його, як і раніше, Грициком.

— Оце так! — у Барвінка заблищали очі. — Нарешті! Нарешті хоч комусь із нас пощастило!

— Це ви про що? — не зрозумів я.

— Та про тебе ж! Ти поки що єдиний серед наших козацьких вовків, хто віднайшов свого друга. — А я... — Барвінок посмутнішав, — а я вже двісті літ тільки те й роблю, що розшукую свого Швайку. Я навіть своїм нинішнім місцем згоден поступитись, аби знову опинитися поруч із ним... А ці, що поховалися, — він зневажливо повів очима по кущах, — Чи хоч хтось із них побажав здоров'я тому, з ким живе? Їм, бач, гарна кісточка куди дорожча!

— Неправда, — озвався зі своєї буди дядько Бровко. — Не всі думають тільки про кісточку...

Барвінок примружив око у його бік.

— Ще один козацький вовкодав, — сказав він. — Тебе, здається, Злим колись прозивали?

— Еге ж, — дядько Бровко висунувся з буди. — Ми після вас прийшли. Нас дідо Білозір виховав.

Барвінок підморгнув мені і знову повернувся до дядька.

— Ми з Куцим знали твого Білозіра ще тоді, коли той звався Саньком, — сказав він. — Гарний з нього відун виїшов. Не згірший від нашого діда Кудьми.

Дядькова пащека розпливлася у вдоволеній посмішці.

— А ви як знаєте? — все ж запитав він.

— Нумо, хлопці, знову перейдемо на ти, — запропонував Барвінок. — Ми ж бо спільну справу робили, чи не так? А щодо нашого Санька, то який би я був Посланець, якби не знав про те, що відбувалося колись давно!

— І про мене? — не втримався я.

— Про тебе в першу чергу, — знову всміхнувся Барвінок. — Бо ми з тобою добряче покозакували! А недавно я довідався від діда Кудьми, що ти знову повернувся в рідні краї, і подумав: а чим я гірший за тебе? Дай, думаю, теж бодай краєм ока подивлюся, що тут робиться. От і з'явився.

— То ви... ти бачив діда?

— Як би тобі сказати... І бачив, і ні. Але ми весь час знаємо, що в кого на думці. І знаєш, — Барвінок з докором поглянув на мене, — нам з ним і досі шкода, що ти так по-дурному загинув. Ну, хто тебе вчив спинятися у всіх на виду, та ще й озиратися назад?

— Як це? — не зрозумів я.

— Ти хіба не пам'ятаєш про свою останню мить?

— Ні. Мені це ще не відкрилося.

— Що ж, доведеться тобі допомогти, — сказав Барвінок, і його погляд проник мені в душу.

Я опинився посеред осіннього степу. Ми з Грициком та ще з десятима козаками утікали від татарської погоні.

— Тільки, хлопці, не дуже женіть, — упрохував Грицик товариство. — Бо вони, чого доброго, ще передумують гнатися за нами.

Чого він так каже, я знав. Учора під вечір велика татарська орда потайки вийшла з Криму. Вона, як довідався Грицик, мала намір перебратися через Дніпро і пограбувати Поділля.

Далеко попереду неї рухалася сторожова ватага, щоб виявити місця можливої козацької засади. Ватага складалася з двох сотень найпильніших татарських вивідників. Без них кримські зарізяки були, мов без очей. І от козаки вирішили осліпити їх.

Вирвизуб із трьома козацькими сотнями сховався в лісі над довгастим видолинком. І саме сюди Грицик з товариством мав заманити ординських вивідників.

Спіймати їх на таку вудочку було неважко. Щойно Грицикові хлопці замаєчили на овиді, вони круто розвернулися і,

нешадно шмагаючи коней, широкою лавою ринули на них. Бо були не дурні й знали, що свідків їхнього таємного походу треба нищити будь-якою ціною. Отож нам лишалося хіба що вивести їх під козацькі шаблі.

Ми намагалися втікати так, аби погоні здавалося, ніби вона от-от наздожене нас. Земля дрібно тремтіла під копитами їхніх коней, в усі боки летіло шмаття мокрої твані, а переможні крики переслідувачів лунали все ближче й ближче. Ще трохи — і татарські стріли почали впиватися в землю обіч нас.

І все ж ми дісталися уловини першими. Не зупиняючись, скотилися вниз, вихором промчали видолинком і почали підійматися протилежним схилом. Верхів'я дерев стрімко виростало над нами. Ніздрі мої вже вловлювали дух збуджених Вирвизубових козаків, а вуха вчували перестук нетерплячих кінських копит. Ще стрибок — і я опинюся за краєм видолинки. Проте мене щось ніби смикнуло озирнутися назад, аби пересвідчитись, чи всі переслідувачі скотилися донизу.

І в ту мить щось із силою вгатило у вуха — і мене не стало...

Я струснув головою і прийшов до тями.

— В мене що, влучила стріла? — запитав я Барвінка..

— Так, — відказав той. — Ет, скільки дідо Кудьма вас учив, що озиратися треба вже в безпечному місці, а вам все наче вода з гусака!

— Тепер я навіки це запам'ятаю, — запевнив я.

— І правильно зробиш, — схвалив Барвінок. — Нам з тобою, Куценький, ще не в одному світі доведеться побувати. Тож така наука нікому не буде зайва... Здається, ти хотів ще щось запитати?

— Так. А тих татарів розбили?

— Вщент! Жоден не втік.

— Це добре! — не втримався я від радощів. — А ще я хотів би дізнатись...

— Тобі цікаво, що було з Грициком після тебе, — не дослухавши мене, відказав Барвінок. — Чи не так?

— Так, — згодився я.

— То я тобі скажу, що він теж загинув по-дурному.

— Цього не може бути! — вихопилося в мене.

— Може, Кудлатику, може.

— Я хочу побачити це на власні очі!

— На жаль, це неможливо, — відказав Барвінок. — Ми зі Швайкою тоді були в іншому місці, а Грицик, як і кожен з людей, не пам'ятає, що колись було з ним. Тому я скажу лише, що Грицик твій загинув через Телесикову гармату.

— Через що? — не зрозумів я.

— Гармату. Розумієш, Телесик із Чорториєм того літа придумали таку собі козацьку гармату. Гарна була гармата, її татари боялися як вогню. Отож якось під Очаковом напали ми на галеру самого кримського хана. Вона, звісно, одразу ж відпливла на відстань польоту стріли і зупинилася. Тоді Телесик із Чорториєм викотили наперед свою гармату і почали бабахкати з неї. Одне ядро влучило галері в самісінький ніс. Там одразу ж спалахнула пожежа, і галера почала спішно відпливати подалі в море. Телесик випустив навздогін ще кілька ядер і припинив стрілянину, бо ядра вже не долітали до неї. І тут звідкілясь вродився твій Грицик. Він гарикнув на Телесика з Чорториєм, аби ті відійшли подалі й заходився заряджати гармату сам. Ті, звісно здійняли крик, що збільшувати заряд небезпечно, та хіба Грицика цим злякаєш? Він двічі вціляв у галеру, а за третім разом гармата розірвалася на шматки... Отак і не стало твого Грицика, — зітхнув Барвінок. — А міг би ще не раз залити татарам сала за шкіру. Тепер тобі все ясно?

— Так, — журно відказав я. — Втім, не зовсім. Дядьку Барвінку, я хотів би дізнатися від вас...

— Ми вже ніби на «ти» перейшли, — нагадав дядько.

— Гаразд, — згодився я. — А ти з якого світу оце зараз прибув — з нашого чи...

Барвінків писк розплився в усмішці.

— Ти хочеш дізнатися, чи є якісь світи, крім цього? — запитав він. — Є. І їх скільки завгодно.

— Я чував хіба що про паралельні світи...

— Це лише малюсінька їх частка.

— Отакої! — не втримався я. — А як ви... як ти став Посланцем?

— Довго розповідати, — стенив плечем Барвінок. — Та якщо коротко, то після того, як я знову відродився, мені сказали, що за прожите мною попереднє життя я гідний вважатися святим...

— Еге ж, так воно і є! — радо вигукнув я. — Коли ми вас зі Швайкою ховали, то Вирвизуб так і сказав: якби у вовчому роду були святі, то Барвінок за свою хоробрість і відданість неодмінно став би одним із них.

— Спасибі йому за це, — відказав Барвінок і підвівся. — Втім, щось я забалакався з вами. Бачите, де я, а де моє світило, — кивнув він на Місяць. — Тож будьте, друзяки, і до зустрічі якщо не в цьому, то в інших світах!

Він ступив кілька кроків, тоді, начебто щось пригадавши, спинився і обернувся до мене.

— Ет, Кудлатику, — мовив він із заздрістю, — ти навіть не уявляєш, який ти щасливий!

— Ти про нас із Грициком? — здогадався я.

— Так, — відказав Барвінок і важко зітхнув. — А я вже двісті років — звідтоді, як став Посланцем, — тільки те й роблю, що шукаю мого Швайку. Я б усе на світі віддав, аби бути поруч з ним... Ну, бувай!

Він ступив на місячну доріжку і подався по ній у небо. За мить він знову перетворився на хмару й почав мінятися. Спочатку розплився його загривок, потім хвіст, ноги, живіт... А коли воронівські пси насмілилися висунути носи зі своїх схованок — по небу пливла одна лише важка хмара.

Я дивився їй услід і дивувався, яким дивом у мене вирвалися слова про Барвінкові похорони і про те, що сказав при цьому Вирвизуб. Адже про це я й поняття не мав!

Але тут мене наче підкинуло щось і понесло...

ЗИМІВНИК ДІДА КІБЧИКА

І став я вже не Кудлатиком, а досвідченим козацьким вовком Куцим. Щоб мене ніхто не завважив, я стелився невиразною тінню попід засніженими дніпровськими очеретами і мріяв про одне — про відпочинок. Ще б пак — поспішав я в ці краї аж від самого моря. Навіть більше, Грицик наказав мені гнати з усіх сил, бо кримська орда знову вирвалася з Криму. І вирвалася зовсім не там, де на неї чекала козацька сторожа. Та й куди вона прямувала — стежа ця теж не підказувала, бо несподівана хуртовина замела за ордою всі сліди. Тому Грицик поспіхом примоцував під моїм правим вухом тоненьку рурку і звелів передати її Швайці.

Де зимували Швайка з Барвінком, я знав. Спочатку Швайка збирався пересидіти зиму у Воронівці, у Грициковій хаті. Проте дід Кібчик повстав проти цього. Я на власні вуха чув, як вони розмовляли про це минулої осені.

— Ну хіба тобі не однаково, де відігрівати свої кості? — переконував дід Швайку. — Ти ж вивідник зроду-віку, а що путньому вивідникові робити у Воронівці? Нічого. Досить вийти над Городище — і все видно, аж до самісінького моря.

— Ну, діду, про море ви трохи того... — усміхнувся Швайка.

— Ну й що? — дід Кібчик теж не втримався від посмішки. — Я ж до того, що згори набагато видніше. А от ми, — він окинув рукою все довкола, — ми внизу живемо, на оболоні. І до нас не лише кримчак, а й будь-який кайсак може підкрастися непоміченим. То ж тобі і віжки в руки. Збери з моїх хлопців гарну ватагу, навчи їх стежити за Степом — і можеш тоді вилежуватися на печі хоч у самому Переяславі...

І таки домігся дід свого: Швайка перебрався до його зимівника. Тому тепер я й прошкував до діда Кібчика. Біг обережно, бо час від часу в степу зринали татарські роз'їзди.

Один із них навіть подався по моїх слідах ще під Перекопом, і я змушений був добряче заплутати сліди, аби відірватися від нього.

А щоб не було нудно бігти, я думав про всяку всячину. І перш за все про те, що якось воно складається не так, як хотілось би. Ну що б завадило нашим і татарам вчинити так, як про те мріяв Швайка: з'єднатися, згуртуватися разом — і тоді б нам не страшні були ані турки заморські, ані моксели-московити, ні будь-хто. А воно ж, бач, як вийшло: Швайка дивом вирвався з Криму й тепер гоїть свої рани у зимівнику діда Кібчика; мій Грицик безнастанно нишпорить понад Перекопом, чатуючи на ординську з'яву; а воронівський староста Василь Байлем з острахом чекає, що якийсь нікчемний Заремба впаде йому на голову.

За тими думками я й не завважив, як дістався Переволочнянського броду. Вже кілька днів на землю сипався тихий лапятий сніг, і я потопав у ньому по самісінькі груди. Зненацька перед моїм носом сніг наче вибухнув, і з нього вилетів великий вгодований заєць. Я рвонув було за ним, аби дізнатися, де він такий виріс, проте вчасно зупинився: адже Грицик велів мені не відволікатися ні на що.

Десь під ранок я розгледів на обрії чималий табун коней, над яким височіли постаті трьох чабанів. За їхніми спинами виднілися сагайдаки. Чабани тільки те й робили, що приклали долоні до очей і насторожено вдивлялися у далечінь. Ми помітили одне одного майже одночасно, і я не здивувався, чому саме. Ще минулого літа я чув, як Швайка казав дідові Кібчику:

— Немає нікого пильнішого від татарських чабанів. Повз них навіть миша не проскочить непоміченою.

Якийсь час чабани вдивлялися у мій бік з-під долонь, потому дружно замахали руками, і я здогадався, що це ті татарчуки, що після Фузиної смерті подалися за Грициком. Оскільки рук я не мав, то обійшовся вітальним помахом хвоста і подався далі.

Наступний табун стерегли вже двійко. Ці роздивлялися не так пильно, тому повз них я прослизнув непоміченим.

А за півдня на пагорбах зачорніли овечі отари — там було менше снігу, і його легше було розгрібати, щоб дістатися до трави. І при кожній отарі було тільки по одному вершнику.

Якби я був людиною, то в мене, напевно, відлягло б від серця: судячи з поведінки цих чабанів, кримчаки сюди ще не дісталися.

Вже вечоріло, коли ліворуч за комишами завиднілося верхів'я вербового лісу. Я полегшено зітхнув: моя подорож наближалася до кінця.

Того місця, де колись поселився дід Кібчик, тепер було не впізнати. Хат навколо його зимівника, мабуть, стояло не менше, ніж у Воронівці. Від степу їх відділяли високі, двома рядами, верболонні тини. Поміж ними на повний людський зріст розрослися колючі ожинкові та шипшинові кущі. Тож якщо степовикам заманеться прорубуватися крізь них, вони зчинять такий тріск і шарварок, що й мертвий схопиться за шаблю. Та якби нападникам якимось дивом таки вдалося увірватися до поселення — на них чекали височенні паркани, за якими козаки з ріднею цілили б у зайд на вибір. Але й це ще було не все. Якби нападникам усе ж вдалося увірватися на обійстя, вони вгледіли б перед собою низькі приземкуваті хати з дрібними віконцями, з яких так зручно було пускати стріли.

Я біг кривулястою вулицею, яка через паркани швидше скидалася на дно прямовисного яру. З усіх боків на мене налітало мекання, мукання, кукурікання, веселий дитячий лемент, дзвінки перегуки господинь. І ніхто навіть не здогадувався, яку тривожну новину я несу їм усім.

Дідове обійстя тулилося до самого Дніпра. Від інших осель його, крім паркану, відділяла ще й простора левада. На ній під час татарської облоги могло розміститися з десяток табунів чи отар.

Ворота до дідового притулку були відчинені. Першим, кого я побачив, був мій старий побратим Барвінок. Він неспішно трюхикав засніженим подвір'ям, а за ним гналося мале хлоп'ятко. Воно з розгону заскакувало Барвінкові на спину,

той кілька кроків від його на собі, тоді стріпував хлоп'я у сніг, і обидва були страшенно задоволені. Побачивши мене, Барвінок м'яко, але рішуче вивільнився з малечих обіймів, кинувся до мене і, вгледівши під моїм вухом купку реп'яшків, кивнув своєю лобастою головою:

— Від Грищика? Щось трапилося?

— Так, — відказав я.

— Тоді нам сюди...

Я трюхикав услід за Барвінком і все дивувався, як він змінився з того часу, коли ми востаннє бачились. Мій старий товариш ніби розрісся в усі боки, проте від нього, як і раніше, віддавало упевненістю і неймовірною силою. Я міг би присягтися, що такому Барвінкові й зараз нічого не вартувало впоратися не те що з двома-трьома дикими вовками, а й зійтися з самим ведмедем. Ні, спокійне життя у діда не пішло йому на шкоду.

— Як там у вас? — на бігу поцікавився він.

— Та поки що нічого, — відказав я. — Але щось дуже вже хитрують ті кримчаки.

— Вони завжди були такі, — зауважив Барвінок, і я згодився з ним.

Ми проминули приземкувату саманну будівлю, від якої тягло неймовірними пахошами вудженої риби, і з розгону ледь не вшніпилися писками в здоровецьку постать якогось бурмила. Він був оголений до пояса, і над ним здіймалася пара, наче від шаплика з гарячою водою. А ще від нього відгонило тими ж пахошами, що й від приземкуватої будівлі.

Бурмило озирнувся в наш бік, і я впізнав у ньому Демка Манюню, який з позаминулого літа став ще й Демком Триголовим — за те, що перед битвою натягав на плечі дошку з трьома головами, аби татари не знали, в яку з них цілити.

— Що, Барвінку, скучив за мною? — весело поцікавився Демко своїм гулким, наче з лісу, голосом. — А це хто? О, та це ж наш Куценький! У гості завітав, еге ж?

Якщо дідові харчі так подіяли на Барвінка, то що вже казати про Манюню? Його ноги були схожі на стовбури десятиліт-

нього дерева, а руки нагадували нижні гілки Сторожового дуба, що височів біля Воронівки. І взагалі, мені здалося, що варто йому зрушити з місця, як земля під ним почне вгинатися.

Демко був страшенно радий моїй появі. Він навіть забув, що я просто так по гостях не бігаю. Демко схилився наді мною і заходився чухати попід шиєю, примовляючи:

— Худий ти якийсь. Не те, що твій друг Барвінок. Ну, нічого, ми з моєю Жданою миттю поставимо тебе на ноги!

Я завихляв хвостом на знак згоди. Я був не проти. Через ті пахощі, що йшли від Демка, мені навіть з голови вилетіло, чому я гнав сюди без перепочинку.

Нараз я побачив, як із верболозу вийшов Швайка. Він про щось гомонів з дебелим чолов'ягою в брунатному кожусі. Чолов'яга повернувся до мене обличчям, і я впізнав у ньому козацького ватажка Вирвизуба.

— А цей як тут опинився? — аж виснув я від подиву. — Він же казав, що поїде зимувати на свою Волинь!

Це я чув на власні вуха, як тільки Дніпро вкрився кригою. На Вирвизуба саме тоді напав такий кашель, що Грицик не втримався й сказав:

— Слухай, Штефане, а чи не поїхати б тобі кудись підлікуватися? Ну яка ж може бути вивідка, коли ти так бухикаєш?!

— Я теж гадаю, що цієї зими з мене кепський вивідник, — прохрипів Вирвизуб і знову затрявся у нестримному кашлі. — Мабуть, подамся на свою Волинь. Там, знаєш, такі гарячі черіні, що будь-яку напасть за лічені дні виженуть!

І от він, виявляється, чомусь опинився не на волинській черіні, а на дідовому обійсті.

Манюня перехопив мій погляд і спитав:

— Дивуєшся, чому Вирвизуб опинився тут? Так він тільки сьогодні зранку на гринджолах приїхав. Каже, ніби вже здоровий, як бик. А приїхав тому, що односельці послали його по Жданину вудженину. Кажуть, що такої більше ніде нема.

Я ще раз втягнув носом неймовірні пахощі, що кружляли довкола Манюні, й подумав, що Вирвизубові земляки таки розумні люди.

І лише тепер я нарешті доп'яв, чому за парканами обійсть не було чути чоловічих голосів. Чоловіцтво зібралось саме тут, на Дніпровім березі. З десятеро оголених по пояс дядьків щось витісували над самісінькою водою, і серед них вирізнялася кремезна постать хортицького весляра й теслі Чорторія. Поряд з ним вивіркою крутився непосидючий Телесик. Мабуть, вони з Чорторієм знову щось затіяли. На узвишші дзвінко kleпали крицю ковалі, а за кілька кроків від кузні чубаті парубки набивали своїм коням нові підкови.

Та найбільше люду було на самому Дніпрі. Попід нашим берегом рибалки видовбали в товстій кризі кілька продовгастих ополонок, запускали у воду підсаки й витягали з води сонну рибу. Вони вивертали вилов на маленькі санчата-кошовки, хлопчаки хапалися за мотузки і наперегін тягли їх на берег.

От тільки не зрозуміло було, що робила решта рибалок. Їх тут було не менше сотні. Вони чорніли аж до крутого протилежного берега, і кожен видовбував собі ополонку. Тих ополонок було вже не менше, ніж самих рибалок. Подекуди ополонки з'єднувалися і синіли до протилежного берега широкими розводами.

— Дивуєшся, чому всі висипали на Дніпро? — перехопив мій погляд Демко. — То я тобі скажу. Розумієш, нещодавно з того берега спробувала підкрастися якась татарська орда. Хотіла, мабуть, чимось поживитися.

Я заперечливо хвицьнув хвостом: цього бути не може. Останнім часом ніхто з татарів і носа не потикав із Криму на правий берег.

— Він не про кримчаків, — пояснив Барвінок, — він каже про інших татар, буджацьких. Це з тих, що валандаються поміж Бугом та Дунаєм.

— Добре, що Барвінок перший побачив, як татарва скочується з того берега, — Демко кивнув на далекі кручі, — і ми встигли приготуватися до відсічі. А якби Барвінок був деінде? Тож тепер дідо звеліли відгородитися від того берега ополонками. Нехай, кажуть, краще орда піде під кригу риб годувати, аніж морочитиме нам голови...

Нараз я завважив, як з берега з'їхали великі сани. На них чорніла кам'яна брила, обплетена товстою линвою. З іншого боку до линви був прив'язаний товстий окоренок.

— А тепер поглянь на он ті сани, що везуть каменяку, — не вгавав Демко. — Як гадаєш, навіщо нам той камінь на Дніпрі? Ніколи не допетраєш!

Я й справді нічого не розумів. Тому запитально нашорошив вуха.

— Це на той випадок, коли ординцям заманеться підкраситися до діда влітку, — пояснив Манюня. — Ми зараз вкинемо той камінь в он ту ополонку, і він стане якорем, а той окоренок, що над ним, — поплавком. Знаєш, навіщо?

Я зморгнув.

Манюня вдоволено усміхнувся і пояснив:

— Навесні рибалки з'єднують ці цурпалки неводами, і татари заплутаються в них, наче карасі...

ДОВГІ ПОШУКИ

— А це ще що за з'ява? — зненацька пролунав поза мною хрипкий голос.

Я озирнувся. Двором, спираючись на гирлигу, шкутильгав у наш бік сивий, аж білий, дідусь. Його збляклі очі зацікавлено втупилися в мене.

— Це, діду, Грициків Куценький, — відказав Демко. — Він тільки-но прибіг до нас. Я йому показую, як ми живемо...

Дід Кібчик насупив кошлаті брови і став схожий на сича.

— Показуєш, значить, — пробурчав він. — А чи подумав ти, що, може, цей Куций прибіг не для того, щоб справляти витрішки?

— Та я... — винувато почав бубоніти Манюня, проте дід уже відвернувся від нього. Натужившись так, що аж жили випнулися на його зморщеній шиї, він загукав: — Гей, Пилипе, є в тебе очі чи ні? Тут такий гість прибіг, а вам зі Степаном усе б язиками молоти!

— А що таке, діду? — одночасно відгукнулися Швайка з Вирвизубом і повернулися в наш бік.

— Самі погляньте. Впізнаєте?

— Та це ж Куций! — вгадав Вирвизуб. — З новинами прибіг чи як?

— Мабуть, щось трапилося на Низу, — стривожено додав Швайка. — Ану, друже, йди-но сюди...

Він видобув із-під реп'яшків рурку й розгорнув її. Якусь хвилину пильно вдивлявся в неї. Тоді змінився на обличчі й гукнув плечистому парубкові, що проходив повз нас:

— Ану, Устиме, вдар-но у било! Та швидше!

Устим кивнув русявим чубом і мотнувся за ріг якоїсь напівземлянки.

— Що там? — запитав дід Кібчик.

Швайка подав йому рурку і прикусив нижню губу. Схоже, думкою він був уже не тут.

Дід Кібчик відсторонив рурку.

— В мене вже очі не ті, щоб читати, — пояснив він. — Краще сам розкажи, що там написано.

— Погані справи, — неуважливо відказав Швайка. — Грицик сповіщає, що татари вихопилися з Криму...

Дід відсахнувся, мов пес, перед яким зненацька змахнули кілком.

— Коли? — проскрипів він.

Швайка стенив плечем.

— Днів зо п'ять тому буде. Причому прослизнули вони не через перешийок, а далі, через гнилий Сиваш.

— І куди ж їх понесло?

— Невідомо. Грицикові хлопці кинулися було за їхнім слідом, але пішов сніг і замів усе на світі. Може, подалися ті татари на Московщину, а може, й звернули в наші краї.

— То вони що — можуть бути вже десь поблизу?

— Все може бути.

— То чого ж ви тут лясати точите? — скипів дід.

У відповідь вдарило било. І тут же зчинився неймовірний переполох. Жінки сполошено заголосили, скликаючи дітей, чоловіки кинулися з Дніпра, наче під ними ось-ось мала тріснути крига. Звідусіль задзеленчала криця, заіржали застояні коні, а за хвилину одні за одним почали відчинятися ворота і з них вихоплювалися вже озброєні вершники.

Швайка з Вирвизубом поспіхом перемовилися між собою, Вирвизуб скочив на чийогось коня, вигукнув: «Хто на конях, за мною!» і помчав уподовж вулиці. Услід за ним подалося кількадесят чоловіків. За якусь мить вони зникли за вербами. А з воріт їм навздогін вилітали все нові й нові вершники.

А от Швайка трохи затримався. Перед тим, як скочити на коня, він вклав два пальці до рота і свиснув так, що аж у вухах позакладало. На цей посвист ніби з-під землі вродився десяток моторних парубчаків. Ми з Барвінком були неподалік від Швайки, тож почувли, як Швайка поспіхом наказував:

— Ви, Миньку й Миколо, стрілою женіть до Воронівки! Скажете Байлему, що татари можуть бути неподалік від Сули. І нагадайте йому, аби негайно спорядив гінця на Переяслав... Василю, ти негайно сповісти лясцівських, а ти, Когуте, мчи до Горошина... І всім, кого стрінете дорогою, сповіщайте про татарів. Зрозуміло? Не гайтеся!

Вістові з місця рвонули так, що з-під копит їхніх коней бризнули снопи мерзлої землі. А Швайка вже гукав до решти:

— А ви женіть у степ до чабанів! Нехай негайно завертають свої отари до дідового зимівника. А для тих, хто почне чухатись, нагаїв не шкодувати! Вперед!

І сам подався за ними, гукнувши на скаку:

— Барвінку, гони за мною! А ти, Куций, допоможи Вирвизубові!

Я вихопився наперед, аби розібрати сліди Вирвизубових хлопців до того, як їх затопчуть копита інших коней. Утім, розбиратися не було потреби. Штефанові вершники, обігнувши широкою дугою гнилі мочарі, саме завертали до розлогого пагорба, що панував над довколишніми місцями.

Я подався навперейми. Бігти було важко, бо снігу тут нанесло вище голови. Тож довелося вистрибувати з нього, на кшталт того зайця, якого я недавно сполохав. А ще я відчував, що ноги відмовляються служити мені. Ще б пак — адже я не відпочивав від самого моря. Та все ж треба було бігти, бо Швайка попросив мене допомогти Вирвизубові, — і не було ще жодного випадку, аби я йому відмовив.

Коли я, ледь живий від втоми, дістався пагорба, з-за обрїю визирнув повен місяць. Вечорові сутінки відкотилися, і в степу стало видно, наче вдень. Вирвизуб вже вигнав свого коня на вершину і тепер, приклавши до лоба долоню, оглядав довколишню місцевість. Оглядав довго, повертаючись то в один, то в другий бік. Нарешті полегшено видихнув і сказав:

— Хух... Таки встигли. Тепер татарин не наскочить зненацька... Стій, а ці куди?

Я озирнувся. Від Дніпра поспішало кілька десятків вершників. Вони обминули наш пагорб і подалися в степ.

— Мабуть, Пилип послав їх до чабанів, — здогадався Штефан. — А ти що скажеш, Куций?

Я лише змахнув хвостом. Що я міг сказати, коли він і так усе знає?

Невдовзі з того боку, куди подалися вершники, затемніли рухомі цятки. Їх було багато і вони, збільшуючись у розмірах, наближалися в наш бік. За хвилину, наче граючись, повз пагорб протупотіли кінські табуни. За ними повільно, ніби знехотя, накочувалися незліченні овечі отари. Вирвизуб присвиснув.

— Непогано потрудилися дідові хлопці, — зауважив він. — Гадаю, їм є за що битися.

До зимівника ми повернулися пізно ввечері. А коли розвиднілося, в степ віялом рушило вже кілька вивідницьких ватаг.

— Придивляйтеся до кожного байраку і кожної діброви, — напучував нас Швайка. — Намагайтеся наближатися до них так, аби вітер віяв вам в обличчя. А якщо запахне чимось підозрілим, негайно давайте знати!

— Та вже знаємо, — зупинив його Вирвизуб. — Що, ми вперше виїжджаємо в степ?

Швайка суворо глянув на нього.

— Тебе, Штефане, це стосується в першу чергу, — нагадав він. — Бо ти спочатку встряєш у бійку, а вже потім даєш про неї знати.

— Гаразд, буду обережний, — пообіцяв Вирвизуб, хоча й сам не вірив у ту свою обіцянку.

— Гляди ж мені, — строго мовив Швайка, тоді кліпнув до Барвінка, і вони подалися прямо на схід сонця. Ми з Вирвизубом рушили трохи південніше. Чорторій з Телесиком узяли напрямок на Воронівку, а Манюня з сотнею найзіркіших козаків заходилися вивчати сліди під очеретами — на той випадок, коли степові зайди якимось дивом зачайлися в них.

Вирвизуб дотримав свого слова. До яруг та дібров ми підкрадалися, наче до сторожких дрохв. Придивлялися до птахів, що кружляли над деревами, і намагалися визначити —

самі вони злетіли чи, може, хтось їх сполохав; тоді розліталися широким віялом, аби охопити якомога більше простору. Час від часу Вирвизуб підкликав мене до себе і прохав:

— Ану, Куций, підберися он до тих куців та понюхай, чи не відгонить від них якимось татарчуком.

Проте всі наші пошуки виявилися марними. За день ми здибали лише трійко диких кінських табунів, злякали з десяток воронячих зграй і загнали в очерети одну лисицю. Степ ніби вимер — не тому, що побоювався чийогось нападу, а тому, що в такому снігу робити було нічого ні татарам, ні звірині, ні нам. Біла снігова ковдра вкривала товстим шаром усе довкола, а з небесного решета віялися на землю нові й нові лапаті сніжинки.

До зимівника козаки поверталися ледь живі від втоми. Дехто з них навіть до своїх хат не дістався — як давав сіна коням, то так і впав біля них, подоланий непереможним сном. А мені навіть забракло сил дістатися до дідової оселі — одразу за сторожовими воротами я згорнувся клубком і ніби провалився в бездонну прірву.

А зранку знову нас підняв сполошений подзвін била. Тепер вже Вирвизуб рушив на схід, Швайка з Барвінком узяли південніше, але ні ми, ні вони нікого так і не зустріли.

Ще за день дід Кібчик заремствував. Він підкликав до себе Швайку з Вирвизубом і почав:

— Чи не здається вам, хлопці, що ви марнуєте сили? Якби татарин був у наших краях, то він давно нагадав би про себе. Сніги дарма місити — це не для нього.

— Я теж так гадаю, — згодився Вирвизуб. — Схоже, вони вже давно проминули не тільки нас, а й саму Переяславщину. Мабуть, до Московії вирішили підкрастися. А ти, Пилипе, що думаєш?

— Схоже на те, — хитнув головою Швайка. — І все ж, про всяк випадок, треба вислати хлопців у степ ще й сьогодні.

Проте й цього дня нічого не сталося. Ми з Вирвизубом гасали степом до присмерку. А коли почали розвертати коней до дідового зимівника, на півдні завиднілися якісь постаті.

УДВОХ ПРОТИ СОТНІ

— Невже татари? — з надією запитав Вирвизуб сам себе.

Я вже давно переконався, що найважчим для нього було очікування нападу. Він цього просто терпіти не міг. А от коли починалася битва — щасливішої від нього людини не було.

Проте то були не татари. То, як і ми, розвертали коней додому люди Швайки.

— Знайшов щось? — ще здалеку гукнув до нього Вирвизуб.

Швайка лише розвів руками.

— А ви? — своєю чергою поцікавився він.

— У нас теж ніц немає, — признався Штефан. — Даремно тільки коней ганяли.

— Мабуть, — згодився Швайка. А тоді задивився на нерівну білу смугу, що бовваніла аж біля обр'ю. — Чи був хтось у тій діброві?

— Ми були, — сказав присадкуватий вусань на ім'я Петро. Він приїхав по рибу разом із Вирвизубом. — Учора.

— А сьогодні?

— Нещодавно проїздили повз неї. Не побачили там ніяких слідів.

— До самої діброви не заглядали?

— А чого даремно коней ганяти по такому снігу? І так все ясно.

Швайка невдоволено смикнув вуса.

— А ти не думаєш, що татари могли зачaitися там ще з ночі? — запитав він. — А вдосвіта пішов сніг і сховав геть усі сліди.

Петро винувато закліпав очима.

— Я зараз пошлю туди хлопців, — мовив Вирвизуб.

— Їдьте вже спочивати, — пожалів їх Швайка. — Я сам туди загляну з моїми хлопчиками.

І він кивнув на нас із Барвінком.

— Може, все ж візьмеш хоч з півсотні людей? — запропонував Вирвизуб.

— Не треба, — відмовився Швайка. — Ми тільки туди й назад.

— Дивіться, не запізнюйтесь на вечерю, — попередив Вирвизуб і торкнув повід.

Я зміряв відстань від нас до лісу. Було не так вже й далеко. Так що, схоже, на вечерю встигнемо.

Проте за десяток скоків я відчув, що помилявся. Видолинок, який відділяв нас від лісу, був так завалений снігом, що ми з Барвінком швидше пливли у ньому, аніж бігли. За якийсь час я відчув, що добряче вхекався. І тільки тоді збагнув, що Барвінка поруч немає.

Я озирнувся. Барвінок рухався за мною коротким натужливим скоком. Його широкі груди важко дихали, а сніжинки, що кружляли в повітрі, сходили на його висолопленому язичку гарячою парою. Видно, що ця гонитва дається йому нелегко. Я дивився на нього і тільки тепер завважив, що він змінився більше, ніж мені здалося при зустрічі. Буса його посивіли, довга спина почала горбитись, а задні ноги вже не випростувалися, як раніше, під його — тепер обвислим — животом.

— Як там твій Грицик? — наздогнавши мене, поцікавився він. І я здогадався, що запитав Барвінок не лише тому, що його цікавить Грицик, а й тому, що я, відповідаючи, змушу трохи сповільнити свій біг і дам Барвінкові можливість трохи перепочити. Ет, старість — не радість...

— А що йому зробиться? — навмисне бадьоро відказав я, пристосовуючись до його важкого скоку. — Гасає так, що я ледве встигаю за ним. Звісно, там, над морем, таких снігів немає... Може, трохи перепочинемо? — додав я, вдаючи, що вже не можу бігти далі.

— Атож, давай зачекаємо на мого Пилипа, — згодився Барвінок. Він був задоволений. Гадав, що я нічого не помітив.

Коли Швайка наздогнав нас, я побачив, що й він не помо-

лодшав. Його зазвичай рівні плечі опустилися, мов пташині крила, а вуса стали такими ж сивими, як і в Барвінка. Та все ж їм ще далеко було до старості. Хай вони і втратили у спритності, зате виграли на силі. Від них аж пашило міццю. Я навіть сказав би, що вони тепер скидалися більше на могутніх зубрів, обігнати яких нічого не вартувало, а от зрушити їх з місця — зась.

Тим часом діброва все наближалася. Я вже міг вирізняти чорні стовбури окремих дерев, над якими нависли важкі білі шапки. А ще завважив, як у ній було тихо. Жодного пташиного голосу, жодного поруху. Діброва наче вимерла. Проте ми з Барвінком уже не раз переконувались, що зосліпу довірятися такій тиші вкрай небезпечно. Будь-якої миті її може порушити посвист ворожої стріли. Тому, не змовляючись, ми розділилися і потрюхикали попід дібровою в різні боки, виножуючи всі запахи, що линули від неї.

Нараз мене ніби щось шпигнуло. До холодних пахощів свіжого снігу, до пахощів торішнього листя, що зависло на кущах, додалося ще щось. Запах крихітного клаптика сириці? Кінського поту? Погаслого вогнища? Запахи були ледь чутні, майже невловимі. Та все ж мій ніс їх відчував.

Якби це було десь у ворожому степу, я мерщій припав би до землі і перетворився на купину. Проте зараз ми були на своїй землі, тож хоронитися було якось соромно. Я пробігся туди-сюди, виножуючись у повітря то при землі, то над собою.

— Щось виявив? — почувся позаду стишений до шепоту голос Швайки.

Я ствердно змахнув хвостом. Не озираючись, відчув, як Пилип під'їхав ближче і теж вдихнув на повні груди. І ще раз. І ще...

— Ова, — нараз пролунав його стривожений голос. — Здається, тут не все так просто. Ану, хлоп'ята, давайте назад, доки нас не перехопили...

Проте було вже пізно. Діброва раптом ожила. Пронизливий посвист розрізав тишу — і по обидва боки від нас вихопилися вершники. І доки Швайка розвертав коня, вони майже по-

рівнялися з нами. Ще трохи — і нападники перекриють нам шлях до Дніпра.

Якби це був випробуваний Швайчин кінь Вітрик — Пилипові, може, й не так важко було б вихопитися з оточення. Проте вчора Вітрик добряче пошкодив копито, і тепер під Швайкою був інший кінь, Воронок, до того ж неабияк втомлений цілоденним блуканням глибокими снігами.

І все ж таки Воронок зробив неможливе — вилетів з пастки майже перед самісінькими мордами татарських коней. Напасники загаласували. Їхні стріли засвистіли довкола нас. Наразі одна з них впилася під вухо Воронка. Той зробив ще кілька стрибків, тоді пронизливо заіржав і покотився по землі.

Швайка зіскочив з нього, вихопив шаблю і повернувся обличчям до найближчих переслідувачів.

— Хлоп'ята, женіть до Вирвизуба! — гукнув він до нас. — Здіймайте тривогу!

Проте Барвінок гнати не збирався. Він круто розвернувся, кількома стрибками дістався до Пилипа і став поряд з ним. Його вишкірена паша не обіцяла нападникам жодних приємнощів.

— Барвінку, ану негайно до Вирвизуба! — прикрикнув на нього Швайка. — Нехай хапаються за зброю!

Проте Барвінок і вухом не повів. Лише повернув у мій бік голову, ніби нагадуючи Швайці, що крім нього, є ще і я, Куций. А він, Барвінок, вважає за потрібне стояти поруч зі своїм другом до кінця.

І Швайка, здається, це збагнув. Його рука на мить притислася до настобурченого Барвінкового загривка.

На якусь мить я затримався. Не водилося кидати товаришів у небезпеці. Проте Швайка гримнув так, що я мимоволі аж хвіст підібгав до живота.

— Жени до Вирвизуба, Куценький, жени шодуху! А ми тут затримаємо їх, наскільки вдасться. Ну, чом стоїш?

І я помчав. Намагався якомога менше показуватися над снігом, аби й мене не зачепила татарська стріла.

Стрибків за сотню я озирнувся. На тому місці, де стояли Швайка з Барвінком, уже ворохобилася велика купа людей.

Вирвизуба я наздогнав перед воротами зимівника. Він саме розмовляв зі сторожею. Угледівши мене, Вирвизуб аж рота роззявив.

— Куций, ти чому сам? — вигукнув він. — А Пилип де?

І я чи не вперше пожалкував, що не можу балакати по людському. Тоді б він усе зрозумів за одну мить. А тепер лишилося хіба що вискнуту і різко шарпнути його за кожуха.

На щастя, Вирвизуб мене зрозумів і без слів.

— На коні! — заволав він до козаків, що почали вже спішуватися. — Бийте в било! За мною!

І погнав свого коня в степ.

Летіли ми з ним, як ніколи в житті. І все ж не встигли. Коли дісталися того місця, де я залишив Швайку, бій уже закінчився.

Барвінок зі Швайкою лежали поруч. Навколо них валялося не менше двадцяти нападників. І чи не в половини з них були розірвані горлянки.

А ще ген на обрії, рятуючись від козацької помсти, котилися крихітні постаті втікачів...

Ховали ми Швайку на високій могилі. Поруч із ним поклали Барвінка.

— Нехай вони й по смерті будуть нерозлучні, — прошамкотів дід Кібчик. — Нехай і надалі стережуть разом нашу землю.

— Добре мовите, діду, — сказав заплаканий Вирвизуб. — У нашій пам'яті вони завжди будуть нерозлучні. А ще, гадаю, якби у вовків були свої святі, то Барвінок став би першим з-поміж них. Бо немає в світі нічого святішого, ніж віддати своє життя за друзів...

ПАСТКА ВІД СЕСТРИЧКИ

Кілька днів я бігав сам не свій. З одного боку, я все ще був там — серед зимового поля, де на закривавленім снігу лежали мої рідні товариші. А ще я думав про те, чи зміг би я вчинити так, як вчинив Барвінок?

Проте хоч скільки я думав, а відповіді не знаходилося. Мабуть, тому, що я був ще зовсім молодий і жив у іншому світі.

А з іншого боку, мені було так світло на душі, що й не сказати. Ще б пак — у цьому світі я мав лиш одного друга — Грицика. А тепер знайшов ще й Барвінка! І то нічого, що він тепер Посланець. Для мене він назавжди лишиться тим Барвінком, з яким ми билися пліч-о-пліч.

А життя тим часом летіло так, що й угору ніколи було глянути. Скрізь, куди не кинь зором, зеленіла трава, на деревах замайоріло веселе листячко, а пані Малюшці заманулося подарувати Грицикові зо два десятки курчаток. Тож тепер вона сиділа на кухні в м'якому гнізді і час від часу обережно перевертала під собою яйця.

— Вам допомогти, тітко? — запитав я і додав, аби вона не мала сумніву: — Я теж умію працювати лапами.

— Що? — обурилася пані. — Ану, киш звідсіля!

І я подався геть. На пані не ображався, бо на це не було часу. Навколо творилося таке, що аж подих перехоплювало! Грициків татко десь роздобув невеликого тракторця з плугом. Півдня чаклував над ним, а я крутився поряд і сподівався бодай чимось прислужитися. Проте, на жаль, Грициків татко обійшовся без моєї допомоги. По обіді тракторець загарчав, Грициків татко взявся за важелі і спрямував його на город. Там він опустил плуга, і той одразу заходився вергати землю, залишаючи по собі масні скиби. Грицик з мамою ходили слідом і кидали в свіжі рівчаки картоплину за картоплиною.

— Грицику, я теж хочу кидати! — заканючив я.

— Не заважай, Кудлатику, — відмахнувся він. — Ти краще загортай борозну. Зможеш?

— Ще й як! — вигукнув я і заходився працювати задніми лапами так, що земля не тільки сипалася в борозни, а й перелітала через них.

— Кудлатику, не треба так старатися! — сміявся Грицик.

Отак ми й працювали: Грицик сміявся, я старався з усіх сил, мама зрідка сварилася на нас невідомо за що, а татко, на мить полишаючи важелі, показував нам великого пальця: мовляв, класно працюєте!

Потім ми садили кукурудзу, горох, буряки і вже й не пам'ятаю, ще що. Тож увечері я приповзав до буди ледь живий і одразу засинав непробудним сном.

Проте цієї ночі виспатися не вдалося. Не встигло сонце сховатися за ліс, як над Воронівкою закружляли темні, аж чорні, хмари. Звіддалік панна Таксистка переляканим дзявкотом сповіщала, щоб ми всі стереглися, бо такі хмари нічого доброго не приносять. Над самісінькою травою з писком промайнуло кілька кажанів. На дах моєї буди впали перші важкі краплі. Потому перед нею крутнувся на одній нозі маленький вихорик і все знову завмерло. І тільки хмари не могли заспокоїтися. Вони метушилися дедалі швидше і швидше, неначе миші, перед якими раптово закрили нірку. Нараз через всеньке небо зазміївся сліпучий мотузок, а тоді розкоштистий грім вдарив у землю так, що вона аж здригнулася. Дош, який збирався тихо й мирно пролитися на городи, з переляку линув із такою силою, що земля миттю вкрилася пінявими калюжами.

Я дивився на них і радів, що маю таку затишну буду. Не те, що в попередньому житті, коли я тільки-но розплющив очі. Тоді така сама злива затопила нашу нору. Мої братики й сестрички назавжди zostалися в ній, а мене якимось дивом винесло на поверхню. Отоді й знайшов мене дідо Кудьма.

Опівночі буря почала вщухати, і на небо знову висипали зорі. Калюжі щезали просто на очах, а над землею замиготіли

нічні птахи. Я згорнувся клубочком і вже збирався заплющити очі, як раптом відчув, що в дворі з'явився хтось чужий.

Я виглянув з буди. Ні, це був не зовсім чужий. З кущів порічок, що тіснилися край саду, обережно вибралася руда Сестричка, моя стара знайома. Вона понюхала повітря своїм гострим писком, тоді позирнула на двері нашої хати, на тин, за яким час від часу брязкотів ланцюгом дядько Бровко, і, врешті, зупинила погляд на нашому курнику. Потому, припадаючи до землі, подалася до нього. Ще за мить у повітря почала злітати земля.

Я відчув, як у мені закипає гнів. Ну ж і нахаба ця Сестричка! Подумати тільки: обдурити мене, як малого недоумка, гигикати, дивлячись, як я пробую вирватися з капкана — і знову прийти, ніби нічого й не сталося? Ні, таке терпіти не можна!

Я перебіг через двір і загарчав на Сестричку:

— Тітко, ви що це знову собі дозволяєте?

Сестричка присіла з несподіванки і розвернулася в мій бік. Мені здалося, що вона стала меншою, ніж тоді, коли я її вперше побачив.

— Привіт, Кудлатику! — посміхнулася вона. — Леле, як ти виріс! Але я рада, що ти лишився таким самим привітним, як і був. І, мабуть, знову прибіг допомагати, чи не так? То займай моє місце, а я тим часом трохи перепочину.

Вона відійшла до межі і з втомленим виглядом прилягла на землю.

— Ну, то чому ж ти не берешся до роботи? — спитала вона, побачивши, що я не рушаю з місця.

— До роботи? — Я аж захлинувся від обурення. — Ви що, гадаєте, я вам допомагатиму схопити нашого Гребінчика?

Сестричка закліпала своїми швидкими очима.

— Казна-що! — обурено вигукнула вона. — Хто це тобі сказав?

— Дядько Бровко, от хто!

Вона зміряла мене з голови до ніг і скрушно похитала головою.

— От я дивлюсь на тебе, Кудлатику, і мене аж сум бере: такий здоровий виріс, а все ще живеш чужим розумом.

— Я — чужим?! — мене аж розпирало від обурення. — Ну, постривайте!

Мої зуби клацнули ніби самі собою, і я напружився для стрибка. Сестричка злісно ощирилася і знову припала до землі. Проте за мить в її очах зблимнула якась думка. І була вона такою несподіваною, що Сестричка перелякано зойкнула і кинулася навтьоки.

Наче якась сила жбурнула мене за нею. Я мчав через городи, в'юнився межі кущів, перелітав через кули перегною, кулі торішнього кукурудзиння, а на перехресті мало не втелющився головою у стовп. Я гнався за Сестричкою і з кожною хвилиною відчував, як в мені все більше й більше відроджується дух древніх бойових вовків. Ще б пак — для бойового вовка немає нічого кращого, аніж бачити хвіст переляканого ворога!

Невдовзі ми проминули останні городи і вихопилися на ґрунтову дорогу, яка широкою дугою відділяла Воронівку від луків. Сестричка одним довгим стрибком переплигнула через неї і вихилясом подалася туди, де над вузьенькою річечкою горбився місток. Вона з усіх сил хотіла відірватися від мене. Проте я, як і до того, не відставав ні на крок. Пишний хвіст вихляв перед моїм носом усе ближче. Я вже розрізняв на ньому кожну волосинку. Нарешті він заступив мені весь світ, і я роззявив рота, аби вчепитися в нього...

Нараз хвіст кудись шез. Краєм ока я встиг угледіти, як Сестричка стрімко розвернулася уподовж річечки. А тоді переді мною промайнуло поросле ряскою водяне плесо, і я з усього розгону втелющився писком у глевкий намул.

Пирхаючи і паленіючи від сорому, виліз я на берег. Вода й намул забивали ніс і застили очі. А коли я їх протер, то перше, що вгледів, була Сестричка. Суха й неушкоджена, вона витанцьовувала на містку, захлинаючись від реготу, і глузливим голосом наспівувала: *«Ти миршавенький Кудлатик, Клишоніжко-дурнуватик!»*.

Від цих її слів я аж зубами скреготнув: це я клишоніжко? Це я дурнуватик?! Та що ж це вона собі таке дозволяє! Ну,

постривай, зараз ми розберемося, хто з нас дурнуватик, а хто клишоніжко!

Ображена кров древніх вовків забурунила в мені з новою силою, і я, не обтрушуючись, стрілою рвонув до мосту.

Проте Сестричка не чекала, поки я її схоплю. Вона показала мені язика, зіскочила з містка й подалася межі куші з такою швидкістю, ніби щойно виспалась і стала на ноги. І якби не її рудий хвіст, я давно загубив би її з очей.

— Ніколи не наздоженеш! — долинали вже віддалік. — Мене ще жоден клишоніжко не наздогнав!

— А я — дожену! — вихопилося з мене.

Так, хай би що там сталося, а я мушу її наздогнати і вцепитися за нахабне руде хвостисько. Хай навіть саме небо впаде на мене, а я все ж доб'юся свого!

Я навіть не завважив, коли ми перелетіли через луки і забігли в густий перелісок. Вітер, що бив мені в писок, війнув торішньою прлістю, свіжими пагінчиками і ще чимось — тривожним і незаним. Проте принохуватися було ніколи — я гнався за цим гидким, за цим боягузливим рудим хвостиськом!

— Гей, ти, брехлива Сестричко! — гукав я на бігу. — Що, боїшся зійтися в чесному бою?

Сестричка озирнулася, і по її хитрих очицях я зрозумів, що вона битися й не збиралася. Вона задумала щось інше.

— Спочатку дожени! — під'юджувала вона мене. — Дожени, а потім подивимось, чия візьме...

Зненацька в мої ніздрі з розмаху вдарив якийсь інший запах — різкий, пронизливий, від якого моя шерсть сама собою піднялася дибки. Він ішов з глибини шипшинових кушів, що росли край галяви. Тієї ж миті я почув швидкий шепіт, що долинав звідтіля:

— Тату, я його впізнав! Це той, що крутився з людськими дітьми біля Вовкулацького кута! Від нього йде точнісінько такий запах!

— Вірно, Гирку, — страшно прогарчав у відповідь грубий і густий, наче в діжу мовлений, голос. — Тільки, здається, він теж унюхав нас із тобою. То ти ось що: жени кущами

до мосту і перекрий дорогу до села, а потім ми з тобою завернемо цього пуцьвірінкам туди, де зачалася наша мама. Нехай і вона трохи розважиться...

Мої лапи зупинилися самі собою. А потім крутонулися на місці й понесли мене назад.

— Ти куди? — гукнула Сестричка. — Що, передумав битися?

Проте мені було вже не до неї. Жахний запах підганяв мене. Краєм зору я помітив, як за кущами — майже нарівні зі мною — замиготіло щось сіре. І було воно набагато більше від мене.

— Зупинися! — долетів до мене голос Сестрички. — Ти що, злякався? А хто ж тільки-но хвалився розірвати мене! Зупинися, кажу, боягузе!

Ні, Сестричко, називай мене як хочеш, а я зупинятися не збираюся! Бо те сіре, що біжить врівень зі мною за кущами, було куди страшніше за твої образи. Від нього відгонило зверхністю, презирством і лютою зненавистю. Від нього несло смертю.

Я біг, скільки ставало сил. Вітер забивав мені подих, шипинові колючки впивалися у вуха, хапали за шкіру, а серце, здавалося, от-от розірве мої груди.

— Молодець, Гурку! — підбадьорливо прогурчав позаду грубий голос. Схоже, Гурків батько вибрався з кущів і біжить за нами. — А тепер завертай його туди, де наша мама!

— Так-так! — надривалася від узлісся Сестричка. — Спочатку пограйтеся з ним, потягайте цього пуцьвірінка за вуха!

На луки ми вихопилися одночасно з Гурком. І лише тепер я побачив, який він здоровецький. Зростом він мало поступався дядькові Бровкові, а іклиська мав чи не більші. Гурко стелився над землею довгим скоком, а з його широких грудей вихоплювалося дуже й розмірене дихання.

— Що, собачий вилупку, впіймався?! — з хижою зловтіхою загарчав він. — Але не бійся, ми тебе згамаємо не зразу. Спочатку поганяємо, як зайчика-побігайчика, по всьому лісі...

І це скидалося на правду. Гурко був такий переконаний у своїй перевазі, що навіть сповільнив біг, аби я вихопився вперед.

Зненацька щось безмежно довге й сліпуче вдарило нам у очі. І майже водночас почувся тихий гуркіт машини, що вигулькнула з-за повороту польової дороги.

Гурко стрімко спинився, а тоді, наче перелякане щеня, припав до землі. Схоже, він понад усе боявся нічного світла.

А водій, певно, щось завважив, бо машина почала розвертатися в наш бік.

— Назад, синку! — прогарчало позаду. — Завертай назад, бо в тієї людини може бути ружжо!

Гурко миттю розчинився за найближчим кущем. А Гурків татко гарчав уже до мене:

— Пощастило тобі, малий негіднику, і цього разу. Але нічого, ми ще зустрінємось. Тож чекай у гості!

Машина ще раз пройшлася по луках світлом фар, але нічого не висвітивши, знову звернула на польову дорогу. А я на неслухняних лапах ледве дістався до своєї буди і впав перед нею.

— Щось трапилося? — дядько Бровко показав голову над перелазом. — Ов, та в тебе, хлопче, такий вигляд, ніби за тобою лісові парубки гналися!

— А таки гналися, — понад силу прохарамаркав я. — Батько та його син Гурко. А їхня мати чекала, поки вони завернуть мене на неї. Добре, що машина відігнала їх своїм світлом.

— Ага, — сказав дядько після тривалого мовчання. — Пізнаю їхні хитрощі. Як знаю і те, що вони від свого не відступляться. Так що, Кудлатику, не гасай ночами де попало, бо наступного разу можеш і не врятуватися.

ПЕТЬКО МАКОГІН

Тієї ночі сон довго не приходив до мене. Мені навіть на мисочку з вечерею дивитися не хотілося. Я ніяк не міг отямитися після всього, що зі мною трапилося. Так, мені страшенно пощастило, що на дорозі з'явилася машина. Інакше я не лежав би зараз у цій затишній буді, і взагалі, ніхто б не знав, куди я подівся і де мене шукати.

Потім перед моїми очима виникла Сестричка, і я аж скрипнув зубами від злості: ця хитрунка знов обвела мене, як малого цуцика. І коли я нарешті порозумнішаю?

А потім я пригадав, як зовсім недавно скаржився дядькові, буцімто мені соромно за Грицика теперішнього перед тим, який жив на п'ятсот років раніше, — і аж вискнув від презирства до самого себе. Я тоді майже запідозрив його у боягузстві — а от що сказав би він сам, якби довідався про те, як я повівся сьогоднішньої ночі? Мабуть, перестав би зі мною знатися. Сказав би: йди собі, Кудлатику, куди хочеш, бо мені такі друзі не потрібні... І що я тоді робитиму, до кого притулюся?

Ні, як усе-таки гарно, що люди не розуміють нашої мови і Грицик так ні про що й не довідається!

Проте Грицик таки щось запідозрив. Він вийшов із ранцем за плечима і вигукнув бадьорим голосом:

— Привіт, Кудлатику! Пора до школи... — А тоді поглянув на мою незайману мисочку і стривожився: — Та ти ж нічого не їв! Що це з тобою? Чи не захворів? Ану, давай свого носа...

Рука в нього була така тепла, що аж гаряча. І від неї так пахло моїм рідним, моїм любим Грициком, що мені аж сльоза покотилася з очей!

— Ти плачеш, Кудлатику? — не на жарт сполошився Грицик. — Та що це з тобою?

Я заспокійливо лизнув його руку: мовляв, не переймайся, Грицику, зі мною все гаразд. Просто не вартий я твоєї любові.

Цього разу ми до школи не поспішали. Я притискувався до Грицикових ніг і тільки те й робив, що озирався навкруги та нюхав повітря. Мені весь час ввижалося, що Гурко чи його батько от-от визирнуть з бур'янів або чекатимуть за вигином найближчої стежки.

— Здається, Кудлатику, ти таки захворів, — вирішив Грицик і зупинився. — Може, повернешся додому?

Я лише стріпнув головою і ще тісніше притиснувся до його ноги. Ні, Грицику, не проганяй мене! Якщо мені страшно, коли я поруч з тобою, то що ж воно буде, коли я повернуся на порожнє подвір'я? Я ж тоді просто помру зі страху, бо на мене з-за кожного куща щиритимуться Гурко зі своїм батьком! Звісно, є дядько Бровко. Проте він сидить у сусідньому дворі, та ще й на ланцюзі, тож навряд чи зможе прийти на допомогу, коли щось станеться.

На щастя, як тільки ми вийшли зі своєї вулички на дорогу, страхи мої почали щезати. До Грицика приєднувалися інші хлопці та дівчата, що теж квапилися до школи. Вони весело віталися одне з одним, ділилися останніми воронівськими новинами чи просто підстрибували й реготали так, що мої страхи щезли остаточно.

Біля мосту Грицика хтось покликав. Ми з ним озирнулися й побачили Петька Макогона та його друга по всіляких капостях Стаса Козульку. Вони по-змовницькому перемовилися, тоді Макогін, цьвохкаючи по литках вербовою лозиною, наблизився до нас.

— Щось, малий, я не бачу твоєї мадам, — вишкірився він до Грицика. — Що, пройшла любов, зів'яли помідори?

Грицик почервонів.

— Не твоє діло, — відрізав він.

— Ого! — здивувався Макогін. — Ми вже почали грубіянити старшим? Ну, це вже нікуди не годиться...

Він замовк, пропускаючи повз себе гурт семикласників, і закрокував поруч із Грициком.

— Втім, я про інше, — заговорив він уже довірливішим голосом. — Справа в тому, що я опинився на міліні. А ти знаєш, що означає опинитися на міліні?

— Ну... — затався Грицик. — А до чого тут я?

— А до того, що я втратив єдине джерело доходів саме через тебе. Забув про конвалії біля Вовкулацького кута? Дядько платив мені за них хоч якусь копійчину, розумієш? А тепер я отримую від нього дулю з маком. А з такою валютою нічого пхатися в кіно чи бодай до шкільного буфету. Прямо хоч з голоду здихай! — зітхнув він, хоча його повне обличчя засвідчувало протилежне.

Грицик закліпав очима. Мені здалося, що він почувався винним за ті Петькові негаразди.

— Я, звісно, не звір, — тягнув своєї Макогін. — І навіть не кілер, який прикладає до тіла розпечену праску. Я навіть не вимагатиму від тебе грошей за заподіяну шкоду. А от позичити їх у тебе — то зовсім інша річ. До речі, скільки ти маєш?

Грицик поліз рукою до кишені і витяг з неї два папірці.

— Це на булочки з чаєм, — сказав він.

Не знаю, як чай, а от таких смачних булочок, що їх купував Грицик, я ніде не куштував. Я в цьому давно переконався, бо він завжди залишав для мене шматочок.

Проте Петько чомусь скривився.

— Скупувати в тебе предки, — зауважив він. — Але які є, такі є... — Макогін підвів очі до неба і зосереджено заворушив товстими губами. — Значить, так: ті жарти під Вовкулацьким кутом обійдуться тобі приблизно в п'ятдесят булочок...

Грицик і оком змигнути не встиг, як гроші опинилися в Петьковій руці. Петько заховав їх до нагрудної кишені й гикнув:

— За тобою ще сорок дев'ять булочок із чаєм. Бувай і не кашляй, бо ти мені ще потрібний!

Він наздогнав Козульку, що нетерпляче витанцьовував по той бік мосту, і вони з голосним сміхом розчинилися в гурті таких самих довготелесих старшокласників.

Я позирнув на Грицика.

Пальці його стискалися в кулаки, а обличчя було обурене і водночас розгублене. Я заспокійливо вискnuв до нього, але він навіть уваги на мене не звернув. Мало того — він навіть забув попрощатися зі мною, коли заходив до школи.

Після занять ми поверталися додому не самі. Разом з нами крокували Данько Орлюк і Васько Сливка. Виявляється, вони теж постраждали від Макогона.

— Даремно ми налякали Макогонowego дядька біля того Вовкулацького кута, — каюся Данько. — Тепер не бачити нам шкільних бутербродів, як своїх вух.

— Еге ж, — згодився Грицик. — Я йому винен ще на сорок дев'ять булочок із чаєм. А це два місяці.

— Він заліз до мене в кишеню і вигріб все до останньої копійки, — шморгнув носом Васько. — Казав, що бере у борг. От тільки не знає, коли віддасть. А ще, сказав, що кожного ранку чекатиме на мене біля повороту до школи. І коли грошей не буде, він мені не заздрить.

Далі хлопці йшли мовчки аж до мосту.

— Мабуть, треба з цим Макогоном щось робити, — зрештою обізвався Грицик, коли ми ступили на дошки.

— А що ти з ним зробиш? — засумнівався Данько. — Пику наб'єш? Але ж до неї ще треба дострибнути.

— Еге ж, — сумно згодився Васько. — Він нас усіх однією лівою...

— І все ж треба щось придумати, — наполягав на своєму Грицик. — Бо просто так він не відчепиться.

Я був тієї ж думки. Навіть знав, що робити, аби Макогін відчепився. Можна було напустити на нього дядька Бровка. Проте дядько свій двір покидає дуже неохоче, а сам Макогін до нашого кутка не зазирає.

Але вихід хлопці таки знайшли. Вони передзвонювалися цілий день, і під вечір, коли зателефонував Данько Орлюк, Грицикове обличчя нарешті проясніло.

— Це ти класно придумав, — похвалив він Данька, коли той замовк. — То ми так і зробимо.

Наступного ранку вони поспішали до школи не поодиноці,

а зустрілися нагорі, там, де дороги збігалися в одну. Привітавшись, почали чекати, коли повз них пройде хтось із учителів.

Першим з'явився математик Сергій Васильович, якого всі в школі знали під прізвиськом Вектор. Хлопці шанобливо привіталися з ним і подалися слідом, перешіптуючись між собою.

— Якщо Макогона не буде, тоді до Вектора підходити не варто, — почув я від Данька. — А коли буде...

Звісно ж, Макогін зі своїм другом нетерпляче витанцювали перед мостом. Побачивши їх, Грицик забіг поперед Вектора і запитав:

— Сергію Васильовичу, можна вас про щось запитати?

— Про що? — нахилився над ним довготелесий Вектор.

— Знаєте... Нам, — він кивнув на Сливку з Даньком, — цікаво, коли ми будемо вивчати тригонометрію? Моя мама казала, що це дуже цікавий предмет.

Сергій Васильович подивовано звів брову.

— Твоя мама? — перепитав він. — Наскільки я пам'ятаю, цей предмет не був серед її улюблених. Хоча він і справді цікавий...

Коли ми підійшли до мосту, Макогін значливо кахикнув і поманив нас пальцем. Проте ми настільки були захоплені тим, як Вектор вихвалявав свою тригонометрію, що не звернули на його знаки жодної уваги.

Зі школи хлопці поверталися раді, як ніколи. Васько сито погладжував себе по животі і примовляв:

— Ох, і наївся ж я тих булочок!

— Я через них уже й дихати не можу, — вихвалявся Данько. — Ніколи не думав, що вони можуть бути такі смачні!

— Атож, — підтримав його Грицик і кинув мені шматочок. Я на льоту спіймав його і ще раз переконався, що Данько каже правду.

Так проминув цілий тиждень. Ми з Даньком та Сливкою зустрічалися нагорі, тоді чекали якогось учителя і хвостиком прошкували за ним аж до мосту, де на нас чекав Мако-

гін з Козулькою. Там ми признавалися вчителю, що його предмет нам подобається надзвичайно. Таким чином ми полюбали фізику, хімію, фізкультуру і навіть співи. І не було для нас нічого приємнішого, ніж бачити розгублене й сердите Макогонове обличчя. Дійшло до того, що Васько навіть язика йому показав. А після школи Грицик сідав до комп'ютер і писав про те, як молодші школярі обвели навколо пальця старших. Потім читав нам із бабою Маруською те, що в нього вийшло, й аж заходився зі сміху. Він вважав, що всі наші неприємності вже позаду. Я теж так гадав.

Проте як же ми помилялися!

СЕСТРИЧКА І МАКОГІН

Учора вперше за кілька тижнів із кухні надвір вийшла пані Малюшка. Вийшла не сама — попід її лапами плуталося безліч різнокольорових м'ячиків.

— Вітаю тебе з поповненням! — сказала їй баба Маруська, зіскакуючи з лавиці під горіхом. Грициків татко вчора пофарбував її, тож баба стрибнула на неї, аби дізнатись, висохла там фарба чи ні.

— Дякую, — вдячно квокнула пані Малюшка. — Бачиш, які вони в мене гарненькі! Шість півників і вісім курочок. Отож мій Грицик матиме незабаром по дев'ять яєчок щодня.

— А я чула, що людині потрібно всього по одному яйцю, — відказала баба. — Та й то не щодня.

— Отакої! — сполошено кудкудакнула тітка. — Куди ж ми діватимемо решту?

А я тим часом придивлявся до курчат — намагався зрозуміти, хто з них курочка, а хто півник. Наразі завважив, що одне з них відкотилося від гурту.

— Стій, стій, назад! — сказав я йому. — Бо, чого доброго, ще загубишся.

І легенько підштовхнув його до інших курчат. Тієї ж миті пані Малюшка підлетіла до мене і дзьобнула у ніс так, що мені аж в очах забряжчало. І поки я мотав головою, вона розчепірила крила і стала такою великою, що від неї, мабуть, і сам дядько Бровко відсахнувся б.

— Ти що собі задумав? — зайшлася вона криком. — Хочеш поїсти моїх діток?

— Та Боже збав! — заперечив я. — Я ж лишень...

Проте пані вже мене не слухала. Вона напружила волю і за-
кудкудакала на весь куток:

— Ви чули, що він затіяв? Ой, тримайте мене, бо я ж його за це зараз...

— Ку-ку-рі-ку-у! Бийте його! — зарепетував із городу Гребінчик. Проте подавати приклад не квапився.

Я вирішив за краще заховатися в буді. І вже звідтіля почав спостерігати, як баба Маруська взялася втихомирювати розлючену квочку.

— Заспокойся, небого, — лагідно муркотіла вона. — Кудлатик тільки хотів познайомитися з твоїми дітками, та й годі. Він вихована дитина... — Тоді повернулася в мій бік і повела далі: — А ти, дурненький, не ображайся на неї, бо вона зараз дуже нервова. Вона ж мати, а ми, матері, стаємо дуже нервовими, коли до наших діток хтось наближається.

— Не нервові вони, а дурні, — стиха, щоб не почула баба, прогарчав дядько Бровко. — Наче не знають, що кожен, хто ходить на хазяйському подвір'ї, є для нас недоторканим.

Я кивнув головою — мовляв, дякую, тобі, дядьку, що нагадав. Потім обережно облизав ніс кінчиком язика. Він вже не болів, хіба що трохи щемів. І все одно було якось ніяково. Я ж просто хотів допомогти пані Малюшці, а вона...

Настрій мій поліпшився лише тоді, коли Грицик приніс на обід повну мисочку смачнющого борщу з хрящиком і тушкованою картоплею.

— Ого скільки! — задрісно кудкудакнув Гребінчик, зазирнувши в миску. Він випірнув з городу одразу після того, як баба втихомирила Малюшку. — Це ж за які такі заслуги?

— Не твоє діло, — відрізав я. Мене завжди обурює, коли якийсь нахаба зазирає мені до рота.

— Може, залишиш і нам трохи? — заканючив Гребінчик.

— Гарзд, — погодився я. — От тільки юшку вихлепчу, бо ви ж її не їсте...

Вистачило всім — мені, Гребінчикові і його курям, яких він запросив на гостину після того, як наївся сам. А от пані Малюшка так і не підійшла, — схоже, усе ще гнівалася на мене.

Я зачекав, доки кури виклюють все, що було в мисці, й розійдуться, тоді розлігся голічерева під будою. Після

такого обиду, самі розумієте, немає нічого кращого, як розлягтися голічерева в холодку й міркувати про всякі приємні речі. Тож я лежав собі та й думав, коли це зненацька розчув, що хтось тихо кличе мене з вулиці.

Я виглянув з воріт, і мені перехопило дух: під тинном стояла Найда.

— Я до тебе, — промовила вона.

— До мене? — не вірив я своїм вухам. — Ти?

Ні, це неможливо. У нас прийнято так, що дівчина за хлопцем не бігає. Навпаки, вона вдає, ніби хлопця взагалі не існує. Тож нашому братові нічого не лишається, як зітхати під її воротами. Щоправда, у нас із Найдою були трохи інші взаємини: ми радо віталися при зустрічах, нам було про що поговорити, нас навіть женихом і нареченою назвали! І хоч це сказав той пришелепуватий Макогін, все одно приємно.

Але щоб вона сама прийшла до мене... Ні, це було неймовірно!

— Я тебе ще зранку шукаю, — сказала вона. — Вже вдруге забігаю.

Я мало не згорів від сорому. Найда, сама Найда мене шукає, а я наче останній дурбелік тиняюся невідомо де!

— Та я... я у школі був, — ледь вичавив я із себе.

— Я б теж хотіла до школи, — зітхнула Найда. — Але, на жаль, ми живемо далеко від неї... Проте я до тебе з іншим. Розумієш, до нашого курника вчора вночі приходив якийсь звір.

— Звір?

Мені одразу пригадалася руда Сестричка, через яку я трохи не став вечерею для диких парубків.

— Так. Він почав рити під курником, а коли я сказала, що без згоди моїх господарів робити цього не можна, він побіцяв обірвати мені вуха, якщо я тільки гавкну їм про нього. От я й прибігла до тебе за порадою.

Я відчув, як мої груди аж надимаються з гордощів. Виходить, я таки щось для неї та значу!

— А який той звір на вигляд? — спитав я, намагаючись

удати з себе ділового хлопця. — Рудий такий, еге ж? А очі хитрі і хвіст віялом?

— Ти його знаєш? — здивувалася Найда.

— Ще б пак! Це Сестричка-лисичка. Я її віднадив від нашого курника, а вона, бач, тепер до вашого приміряється!

— То що ж робити? — у відчаї простогнала Найда.

Якби ж то я знав! От коли б Найда була хлопцем і вміла битися — тоді інша справа. Ми б тоді тій Сестричці такої лупки дали, що ого-го! Проте вона дівчинка, і до того ж не така вже й дужа.

Я поглянув на її вушка. Завжди веселі й задержуваті, вони цього разу так опустилися, ніби їхня власниця чекала на якийсь покарання. Ні, такого допустити не можна!

— Ми ось що зробимо, — почав я. — Якщо ти не проти, я проведу вечір на вашому подвір'ї. І коли прийде Сестричка, я зроблю все, щоб вона забула дорогу до вас.

— Ой, яка я тобі вдячна! — вигукнула Найда. — Я завжди знала, що ти...

І хоч вона не договорила, я відчув, що після таких слів згоден не тільки на Сестричку, а й на самих лісових парубків накинутись!

Як тільки-но зайшло сонце, ми з Найдою заховалися за їхнім льохом і почали чекати на непроханого гостя.

І гість не забарився. Сестричка так поспішала на зустріч із мешканцями Найдиного курника, що навіть не чекала, коли люди поринуть у сон. В сусідній хаті ще світилося вікно, а вона вже вигулькнула з малинника й подалася прямісінько до курника. Трюхикала Сестричка з таким виглядом, ніби після гарної прогулянки повернулася на власне подвір'я.

— Ти?! — обурено вереснула вона, коли я заступив їй дорогу. — Що тобі потрібно на чужому подвір'ї?

— Мене запросили, — відказав я. — А от що тобі тут потрібно?

В її очах спалахнула злість. Вона аж скреготнула дрібненькими гострими зубами. О, з якою насолодою ця Сестричка вчепилася б у мене, як би шматувала мій хвіст, як би

гризла за вуха! Проте вона сама розуміла, що це неможливо, адже тепер я виріс чи не на голову вищий від неї.

— Шкодную, — зашипіла вона крізь зуби. — Шкодную, що не порохувалася з тобою при першій зустрічі...

— Тепер вже пізно, — відказав я. Тоді наблизився до неї на крок і гарикнув шосили: — Ану, геть звідси! І щоб духу твого тут не було!

Вона відсахнулася і щезла в молодій кукурудзі. І вже з глибини городу до мене долетіло:

— Ну, кудлате дурило, тепер ти всерйоз мене дістав! Я тобі цього не подарую!

— Тюпай, тюпай! — гукнув я їй услід і усміхнувся. Ну, що тепер може вдіяти проти мене це миршаве, боягузливе створіння?

Тієї ночі я повернувся додому під ранок. Найда ніяк не могла заспокоїтися. Спочатку вона тремтіла від пережитого, тоді заходилася дякувати, що я так сміливо порохувався з Сестричкою. А я все дивився на неї, вслухався в її схвильований голосок і не міг наслухатись. Тож і не дивно, що коли Грицик запросив мене до школи, я не біг підстрибом за ним, а плентався, наче сонна тетеря. Я навіть не завважив, коли поруч з нами опинився Данько.

— Привіт, Грицику! — привітався він і поглянув на новенького годинника, що батьки позавчора подарували йому на день народження. — Щось нашої Сливки не видно. Заспав, чи що?

Проте Васько не заспав. Невдовзі ми побачили його.

— Що це з ним? — здивувався Грицик.

І було чого дивуватися. Завжди такий жвавий та швидкий, Васько цього разу плентався так, начебто його тягли на орчику.

— Ти що, з велосипеда звалився? — поцікавився Грицик, коли Сливка наблизився до нас.

І справді, велосипед у Сливки був дуже підступний. Варто Васькові бодай на мить загаятися, як той ланцюгом хапав його за штанку.

— Ні, — ледь чутно прошепав Васько.

— Здається, велик тут ні до чого, — втрутився Данько. — Поглянь, Грицику, на його вуха. Вони ж у нього наче дві пампушки!

— А й справді... То що трапилось?

— Мене побили, — вичавив із себе Васько.

— Хто — батько? — поцікавився Данько.

Ми всі знали, що Васьків батько людина дуже строга і, коли що, може й запотиличником пригостити. І не тільки запотиличником.

— Ні... Макогін з Козулькою. Перестріли мене вчора біля парку. Спочатку тягли за вуха, щоб я швидше виріс і реготали. Я хотів кликати на поміч, але Козулька зацідив мені під дих так, що аж подих забило. Тоді наказали швиденько бігти додому і нікому ні про що не розповідати. А коли я повернувся до них спиною, Козулька дав мені ще й копняка...

Деякий час хлопці мовчали. Потім повільно зрушили з місця. Вони навіть забули пристати до якогось учителя.

— Може, треба комусь поскаржитись? — порушив мовчанку Данько. — Векторові, наприклад. Він у них класний керівник.

Васько заперечливо хитнув головою.

— Ні. Вони били так, щоб слідів не лишилося.

— А вуха?

— То ж вони хотіли, щоб я швидше виріс, — Васько шморгнув носом. — Хлопці... я, мабуть, віддаватиму їм всі гроші...

— Та ти що?! — скипів Грицик. — Він же тоді подумає, що ти їх злякався!

— Еге, добре тобі казати... Ти ж не знаєш, на що вони здатні... — Він поглянув уперед і раптом сховався за Грициковою спиною. — О, вони вже стоять!

І справді, біля мосту, як завжди останнім часом, тирлувалися Макогін зі Стасом Козулькою. Вони поглянули на скуленого Васька, тоді перевели погляди на спохмурені обличчя його товаришів, і Макогін вищирився в підступній посмішці.

— Що, шмаркачу, таки порушив свою обіцянку, га? — поцікавився він у Сливки. — Поскаржився своїм курдупликам, еге ж?

— Я... — ледь чутно проячав Васько. — Вони самі...

— Може, врзати йому ще раз? — запропонував Козулька. — В тихому куточку. І під одне місце. А заодно й цим...

І він зневажливо чвиркнув у Грициків бік.

— Та ні, — гигикнув Макогін. — Для них я придумав дещо краще.

Вони розвернулися й пішли попереду. Час від часу перемовлялися між собою та аж душилися від сміху.

Васько перелякано поглянув на Грицика з Даньком.

— Ой, хлопці... Коли вже мені дали такої лупки, то що ж вони придумали для вас?

Я слухав Васька і гарячково роздумував, що ж його робити. Але нічого придумати так і не зміг. Одна справа — захистити Найдю від підступної Сестрички, і зовсім інша — накинутися на таких здоровил!

КІНО У ВЕРБОЛОЗІ

Тепер Грицик з товаришами не розлучалися ні на мить. Вони були скрізь разом — по дорозі до школи, дорогою зі школи, на стадіоні. Вони збиралися разом навіть тоді, коли комусь із них мама загадувала збігати до крамниці. І ця їхня дружба не лишалася непоміченою навіть для підсліпуватих діда Маковія і діда Марка, які вже кілька днів вигрівалися на призьбі під сонцем.

— Гарна молодьож пішла, — прошамкотів дід Марко, коли ми вчора проходили повз них. — Дружна. Прямо серце радується за них.

— І не кажи, — згодився дід Маковій. — Мабуть, знову якусь капость збираються встругнути.

І ніхто в селі не здогадувався, що хлопці дружать не просто так, а тому, що бояться поодинці зустрічатися з Макогоном та його другом Козулькою. Тому й не дивно, що друзі тільки про них і балакали.

— Невже ми весь час ходитимемо, як малята в дитсадку? — ремствував Грицик.

І я розумів його. Грицикові дуже кортіло бодай на кілька хвилин опинитися поруч з Яринкою. Проте як ти це зробиш, коли твої друзі ні на крок не відходять від тебе?

— Хлопці, не лишайте мене самого! — благав Васько. За намовою друзів він таки перестав віддавати Макогонові шкільні гроші і тепер над усе боявся розплати. — Ви ж не знаєте, що то означає, коли з тебе вибивають дихання.

— Чому не знаємо? — заперечив Данько. — Минулого тижня Мишко Коцепуга з восьмого класу зацідив мені кулаком під дих.

— Це коли ти з ним боксував? — поцікавився Грицик.

— Еге ж. Мені тоді так сперло дихання, що я аж скрутився.

— Так то ж Коцепуга, — журно зітхнув Васько. — А Макогін же до десятого класу ходить. Тож кулаки у нього удвоє більші. Та й у Козульки теж не малі.

— Та я розумію, — сказав Данько. — Проте мене зараз цікавить, що саме вони приготували для нас із Грицем. Мабуть, кулаком під дих не обійдеться. А ти як гадаєш, Грицю?

Грицик тільки плечем стенув.

— Добре було б вивчити кілька борцівських прийомів, — за якийсь час відказав він. — І жбурнути Макогона так, щоб той тільки п'ятами зблиснув.

— Еге ж, такого кинеш, — засумнівався Данько. — Він же важчий, ніж ми з тобою разом взяті. Та й час потрібен, аби тих прийомів навчитися.

— В тому то й справа, — зітхнув Грицик.

І все ж він не відступався. Перед вечерею, коли вони з батьком підгортали картоплю, Грицик запитав:

— Тату, а що треба робити, аби не чіплялися старші хлопці?

— Що, дістають? — співчутливо поцікавився батько, не відриваючись від роботи.

— Ага... А на тебе теж нападали старші?

— Та був один, — признався батько.

— І що ж ти робив?

Батько оперся грудьми на сапу й почав згадувати

— Всяке було. І тікав від нього, і бився. Навіть один прийомчик для цього вивчив.

— Який?

— Наступаєш своєму ворогові на ногу, що він її виставив наперед, а тоді шосили штовхаєш у груди. Йому, щоб зберегти рівновагу, треба відставити її назад. А зробити цього він не може — ти ж на ній стоїш.

— І поборов?

— Не вдалося. Він цей прийомчик теж знав. І мені влетіло тоді так, що ого-го! Тож лишалося тільки мріяти, що коли виросту такий, як він, тоді й покажу йому де раки зимують.

— І показав?

Батько всміхнувся.

— Не встиг. Ми з ним подружилися. Та ти його знаєш, це наш агроном.

— Іван Петрович? Той, із ким ти весь час ходиш на рибу?

— Той самий.

Грицик витер спітнілий лоб і замислився.

— Ні. З моїм Макогоном не дуже подружишся.

Батько скоса позирнув на сина.

— Може, мені з ним побалакати? — запропонував він.

— Поки що не треба. Може, сам відчепиться.

І все ж хлопці вирішили вивчити батьків прийомчик. Вони розшукали в нашому парку безлюдне місце й почали тренування. Спочатку в них нічого не виходило, аж доки вони здогадалися, що наступати на ногу й штовхати у груди треба майже одночасно. І, звісно, найкраще це виходило у мого Грицика. Хлопці від його поштовхів падали як підкошені.

Я теж не відставав. Правда, нікому на ногу не наступав, а просто з усього розгону стрибав комусь із хлопців на груди. І під кінець тренування в мене вже дещо почало виходити. Васько, який не чекав, що я на нього стрибону, відлетів від мене на кілька кроків.

А тим часом по школі поповзли дивовижні чутки. Виявляється, у нашій Воронівці ось-ось почнуть знімати навчальний фільм. І не просто навчальний, а про дозвілля шостого класу. Тобто саме того, в якому вчать Грицик, Орлюк та Сливка.

Зрозуміло, що хлопці тільки про це й говорили. Вони навіть забули про Макогона з Козулькою.

— Уявляєш, Кудлатику, — хвалився переді мною Грицик. — Тепер вся Україна дізнається про те, яка у нас школа! А може, й нас побачить, — мрійно додав він.

Це було позавчора. А сьогодні вони вилетіли зі школи такі, що я одразу зрозумів: трапилося щось надзвичайне.

— Чув, Кудлатику, новину? — вигукнув Грицик, коли я кинувся йому назустріч. — В суботу починають знімати цей фільм! І знаєш, де саме?

— Тихіше, — попередив його Данько. — Бо ще хтось зі старших класів почує!

— Я й забув, — схаменувся Грицик і вже стишеним голосом розповів мені, чому інші класи, особливо старші, не повинні знати про цю подію.

Виявляється, акторів і операторів (тих, хто знімає фільм) вибиратимуть саме з-поміж учнів з їхньої школи. І якщо про це довідаються, скажімо, старшокласники, то хто дасть гарантію, що вони не відтиснуть справжніх шестикласників і нахабно займуть їхнє місце? Тому їм краще не знати, що зйомки почнуться в суботу об одинадцятій ранку у верболозах під Городищем.

Про це місце я дізнався, ще коли був козацьким вовком. Городище тоді було таке круте й високе, що в того, хто дивився з нього вниз, аж у животі тенькало. А ще вчителька історії розповідала, що в давні часи Воронівка була містечком Римовим, а саме Городище огороджували височенні вали. І в ньому стояла сторожова застава, що оберігала Київську Русь від зажерливих кочівників.

Сьогодні Городище зовсім не нагадувало укріплення. Вали обвалилися, і воно перетворилося на похилий пагорб, на якому росло з десяток розлогих берестків та подекуди визирали з землі старі надмогильні брили. Під самим Городищем утворилася така собі простора й затишна галявина. До неї з трьох боків підступали гінкі верболози, а далі, ген до обр'ю, шелестіли зелені очерети присульських плавнів. До галявини в'юнилася згори вузьенька стежка.

Саме сюди й прямували зранку шестикласники. Першими, звісно, були ми з Грициком та його товаришами. За нами почали підтягатися й інші учні.

А рівно об одинадцятій по стежці зійшли ті, на кого ніхто не сподівався, — Макогін і Козулька. Я завважив, як багато хто зіщулювся, побачивши їх. Видно, не одного з шестикласників ці здоровила теж встигли пригостити запотиличником чи підніжкою. Макогін з Козулькою повагом, наче якісь все-світньо відомі знаменитості, пройшли крізь завмерлий на-товп і зупинилися в центрі галявини.

— Отже, так, — почав Козулька. — Як ви вже знаєте, дуже

авторитетні люди, — він підніс пальця догори, — захотіли зняти кілька фільмів про життя теперішніх школярів. І мій старший брат, який зараз мешкає у Києві, порадив їм звернути увагу саме на нашу школу. Бо ніде, казав він, немає таких метких і войовничих хлопців, як у нас. Тому ми з вами повинні зі шкіри вилізти, але довести, що так воно і є. Ну як, згодні?

Він насупив брови, і під його поглядом чи не половина глядачів зіщулилася й закивала головами.

— Чудово! — Козулька вдоволено потер долоні. — Додам тільки, що ті люди довірили нам самим обирати акторів і операторів... Він ще раз обвів поглядом натовп і урочисто проголосив: — А тепер дозвольте надати слово головному режисерові фільму Петрові Миколайовичу Макогону!

Макогін кивнув Козульці, тоді прокашлявся і поважним голосом почав:

— Отже, так. Після довгих суперечок ми вирішили, що оператором фільму буде... — він витяг з кишені зіжмаканого папірця, якусь хвилину розглядав його, вдаючи, ніби вперше побачив, що там написано, а тоді вигукнув так, наче був не біля верболозів, а на боксерському рингу:

— Васи-и-ль Сли-и-и-вка-а-а! Привітаймо його!

Дехто з шестикласників нерішуче вдарив у долоні. Сам же Васько розгублено закліпав очима.

— Я не... — почав він, проте Макогін махнув рукою і Сливка замовк.

— Підійди ближче, — звелів йому Козулька. — Не бійся, ми сьогодні не кусаємось... Ось тобі Макогонова мобіла, і ти зніматимеш на неї все, що я тобі накажу. А тепер ще раз привітаймо знаменитого оператора майбутнього шедедру бурхливими оплесками! — заволав він і першим заплескав у долоні.

— Що ж, підемо далі, — продовжив Макогін, коли Козулька скінчив аплодувати. Він знову втупився в папірця й оголосив: — На роль головних акторів обрано Данила Орляка та Григорія Сторожука...

ЛАПИ ГЕТЬ ВІД ГРИЦИКА!

— Просимо! — просяв від цієї звістки Козулька і знову заплескав у долоні.

— Нас? — здивувався Грицик.

— Вас-вас, а кого ж іще, — Козулька по-дружньому обійняв хлопців за плечі і вивів їх на середину кола. — А тепер потисніть один одному руки і починаймо... Знімай! — наказав він Сливці, а сам відскочив убік і щосили заволав: — Бокс!

— Це що... — почав Грицик. — Ми з Даньком повинні битися?

— Коли вам кажуть: бокс, то ясно, що треба боксувати, а не обійматися! — насупив брови Макогін.

Я дивився на все це і нічого не розумів. З одного боку — ніби затівається якась цікава гра, а з іншого... Я бачив, що й Грицикові така гра геть не до душі. Але чому? Він же так любив усілякі ігри!

— Зупиніться! — пролунало серед глядачів і наперед вибралася Яринка. — Це що ж ви робите?

— А що ми робимо? — хитро примружився на неї Макогін.

— Ви змушуєте їх битися! І я... я...

— Розкажеш вчителям? — підхопив Козулька. — Подаси в Гаазький трибунал? Але хто тобі повірить? Навпаки, всі підтвердять, що наші герої, — він кивнув на Грицика з Даньком, — щось не поділили або не знали, куди дівати свою силу. От і зчепилися. А ми з Петьком випадково побачили, як вони чубляться, і кинулися їх розбороняти. Хіба не так? — звернувся він до глядачів.

Чи не половина з них під його поглядом опустила очі і ствердно хитнула головами, а двоє чи троє ледь чутно витиснули з себе щось схоже на «так».

— Не буду я битися, — насупився Грицик. — Данько — мій друг!

— Я теж не буду, — підтримав його Данько.

— Не будете? — перепитав Макогін. З його обличчя зійшла посмішка. Він нахилився над хлопцями і зловісно зашипів:

— Ні-і, будете! Ще й як будете! А відмовитесь — то вважайте, що вам капець! Ясно? Навіть те, що було з вашою Сливкою, видасться вам маминою ласкою! Ви почнете, чи ні?

— Ні! — твердо відказав Грицик.

— А ти? — звернувся Макогін до Данька.

Данько промовчав. В його очах промайнуло збентеження. Схоже, Макогонова пересторога не на жарт подіяла на нього.

А Макогін не чекав, доки Данько вирішить, як йому бути. Він підморгнув Козульці, і Стас штурхонував Данька у спину з такою силою, що той втелюючися в Грицика і, щоб не впасти, вчепився в нього.

— Знімай! — ревноу Макогін операторові Сливці. — Бокс!

І тут до мене нарешті дійшло. Я вихопився наперед і щосили загавкав на Макогона:

— Відчепися від мого Грицика! Відчепися, бо вкушу!

— А це що за мопсик дзявчить під ногами? — здивувався Макогін і так зацідив мені під ребра, що я злетів у повітря, наче футбольний м'яч. Проте не встиг ще й приземлитися, як почув Грициків крик:

— Не чіпай його!

А тоді сталося незбагненне. Маленький Грицик налетів на здоровецького Макогона і штовхнув його (один лише я завважив, що перед цим він наступив Петькові на ногу) з такою силою, що той змахнув руками і горілиць гепнувся на землю. Тієї ж миті Грицик упав поперек нього, обхопив Петька за шию і голосно зажадав:

— Не смій чіпати мого Кудлатика, зрозумів? І взагалі **НИКОГО** не смій чіпати!

Якийсь час Макогін лежав непорушно, — певно усе ще не міг збагнути, як він опинився під Грициком. Тоді різко крутнувся в один бік, в інший, зрештою засукав ногами, намагаючись скинути Грицика з себе. Проте на них вже лежав Данько Орлюк.

— Тримайся, Грицику! — волав він.

— Пусти́ть! — зашипів Макогін. — Відпустіть, кажу!

І знову крутонувся так, що хлопці трохи не злетіли з нього. Він виявився дуже сильним, цей бурмило Макогін. Він вертівся так, що хлопці метлялися на ньому, як листячко на гілляці. Здавалося, ще трохи, і він скине їх із себе...

І тут мені згадалося, як ми з Барвінком п'ятсот літ тому втихомирювали Зарембу. Я кинувся до Макогона, тицьнувся писком в його обличчя і загарчав якомога грізніше:

— Р-р-розірву!

— Йой! — зойкнув Макогін. Його очі перелякано втупилися в мене, і він завмер.

Зате почав приходити до тями його друг Козулька. Краєм ока я завважив, як він вчепився в Грицикову ногу і почав відтягати його від Макогона...

Не знаю, звідкіля в мені взялися сили. Одним махом я перестрибнув через цю купу і з розгону вчепився в рукав Козульчиної куртки.

— Лапи геть від мого Грицика! — прогарчав я крізь стиснуті зуби.

Козулька голосно вереснув і відскочив убік.

— Ти що, здурів? — скрикнув він до мене. — На людей кидаєшся, так?

«Та яка ти людина після всього?» — хотів було відповісти я, проте вчасно збагнув, що він мене все одно не зрозуміє. Тож замість відповіді я загарчав ще голосніше, тоді відпустив рукав куртки і вдав, ніби всіма зубами збираюся вчепитися йому в литку.

— Та він сказився! — нажахано зойкнув Козулька і з місця рвонув так, що йому позаздрила б сама панна Таксистка. За мить він опинився на стежці, що вела на гору. — Петько, цей цуцик зовсім сказився!

— Це ти скажений! — вигукнув Грицик. — Хлопці, ловіть його!

Шостий клас кинувся до Козульки, проте за ним і слід пропав. Лише чутно було, як за кущами швидко-швидко проту-

потіли його прудкі ноги. Звідкілясь вигулькнула Яринка і націлила вічко своєї мобілки на розгублене Макогонове обличчя, що виглядало з-під Грицика. А от Сливка усе ще остерігався наблизитися до свого ворога і знімав звіддала.

— Пустіть, — попрохав Макогін уже зовсім іншим голосом. — Гаразд, ваша взяла.

— Візьміть з нього слово, що він нікого більше й пальцем не зачепить, — лише тепер розхоробрився Васько.

— Чув? — запитав Грицик Макогона. — Що скажеш на це?

— Та на біса ви мені здалися, — просипів той здушеним голосом.

Грицик із Даньком звелися на ноги. Підвівся й Макогін. Якусь мить вони свердлили один одного розлученими поглядами. По Грицикових очах було видно, що він збирається битися до останнього. Схоже, це дійшло і до Макогона, бо наразі в його погляді промайнула нерішучість. Ні, все ж таки мав рацію дядько Бровко, коли казав, що не завжди дужчий той, у кого зуби більші.

Макогін здався першим. Він відвів очі убік, обтрусив штани і повільно поплентався стежкою, по якій щойно пролопотів його вірний товариш. Шостий клас дивився йому вслід, аж доки він шез за кущами. А тоді радісно загаласував так, що з найближчих верб здійнялися ворони.

Після того ми йшли тісним гуртом аж до самісінького клубу і розповідали один одному, як відчайдушно мій Грицик кинувся на Макогона, який засвітив п'ятами аж до неба, і як я ледь не відбатував Макогонового носа, і як від мене дременув Козулька. І не було нікого, хто б не погладив мене по голові чи не почухав за вухом.

Один лише Васько Сливка мав стурбований вигляд. Він раз по раз натискував кнопки Макогонової мобілки і заклопотано шморгав носом.

— Нічого не розумію, — врешті мовив він.

— Що не розумієш? — поцікавився Данько.

— Ну, те... На мобілці нічого немає. Мабуть, я не на ті кнопки тиснув.

— Шкода, — сказав Данько. — Бо ми б це їхнє кіно в інтернет закинули. Щоб всі побачили, як наш відважний Макогін хвищає в повітрі своїми ратицями!

— А от у мене все вийшло, — втрутилася Яринка.

— Ого! А як ти додумалась знімати? — втішено спитав Грицик.

— Ну, ви ж чули, як Макогін казав, що ніхто не повірить нам на слово. От я й знімала...

Наступного ранку Макогін із Козулькою не підстерігали нас біля греблі. Не показувалися вони й на перервах. Лише після уроків Макогін підійшов до Грицика і, не дивлячись йому в очі, сказав:

— Там те... Моя мобіла у вас лишилася.

— Ага, — відказав Грицик і поліз рукою в кишеню. — Ось тобі твоя мобіллка... — і тут же поліз до іншої кишені. — А оце диск.

— Навіщо він мені?

— Ти ж сам наказав записати все на камеру, — пояснив Грицик. — То ми вирішили зробити фільм і подарувати його тобі. Можеш вкинути в інтернет, а можеш дивитися сам.

Макогін кашлянув, ніби щось йому залоскотало в горлі, тоді взяв диск і, не кажучи ні слова, подався геть.

БІЙКА З ЛІСОВИМИ ПАРУБКАМИ

Звісно, про те, як ми дали одкоша Макогоніві та Козульці, я одразу ж розповів дядькові Бровкові. Він слухав мене, роззявивши пащу. А коли я замовк, схвально стріпнув головою:

— Молодці! Отепер я переконаний, що з тебе й твого Грицика виростуть неабиякі сміливці.

— Та які ж ми сміливці? — заперечив я. — Ми просто не могли терпіти того, що вони вичворяли.

— Я ж і кажу, — відповів дядько. — Бо тільки сміливці не можуть терпіти наруги чи збиткувань. І немає значення, з кого знушаються — з тебе чи з когось іншого...

Він трохи помовчав, а тоді додав:

— Мені здається, що якби той Грицик і Куций, які жили колись, довідалися про ваш вчинок, вони теж сказали б, що ви неабиякі сміливці.

— Таке скажете, дядьку, — засоромився я. Хоча насправді по моїй душі наче хтось пройшовся м'яким хвостиком. Адже зовсім ще недавно я сумнівався, чи не виродилися ми порівняно з тими, якими були літ п'ятсот тому!

Нашу розмову перебив пронизливий вереск. Він наближався до нас із неймовірною швидкістю.

— Знову нечистий несе панну Таксистку, — одразу визначив дядько. — Цікаво, що вона накопала цього разу?

І відповідь не забарилася.

— Грицик із Кудлатиком побили самого Макогона! — верещала Таксистка, завернувши на нашу вулицю. — Грицик із Кудлатиком дужчі від Макогона!

— Ти диви, вона вже знає й про це! — вразився дядько.

— Тільки як вона довідалася про бійку? — не менше від

дища! Агов, тітко, а як ви дізналися... — почав було я, щойно панна Таксистка порівнялася з нашими воротами. Проте вона вже верещала на іншій вулиці.

— Тьху, — тільки й сказав на те дядько і звернувся до мене. — Ти ось що, Кудлатику: лізь у буду та поспи після всього. А я і твій двір постережу заодно.

Та хіба ж після всього заснеш? Хіба можна заснути після того, коли серце тобі витьохкує, як соловей, коли так і тягне рвонутися на край села, де живе Найда? Вона ж, мабуть, чекає не дочекається, щоби про наш із Грициком вчинок розповісти їй я, а не якась там верескуха! Ні, спати мені геть ніколи! Хіба що трохи відпочину, а тоді...

Прокинувся я від якогось передзвону. То дядько, брязкаючи ланцюгом, бігав від воріт до хазяйської хати і то насторожено роззирався довкола, то задирав догори свого пошрамованого носа і щось винюшкував.

— Прокинувся? — запитав він, коли вгледів, що я виліз із буди.

— Прокинувся, — позіхнув я. — А ви, дядьку, щось шукаєте?

— Та як тобі сказати, — завагався дядько. — Чомусь мені серце не на місці. Все здається, ніби щось має статися.

— Я теж так гадаю, — почувся голос баби Маруськи. Вона щойно вийшла з хати на вечірню прогулянку і зараз роздивлялася, куди б його краще податися. — Щось мені на негоду лапу крутить.

— Я не про негоду, — заперечив дядько. — Мені оце наснилася ковбаса з кров'янки. Ніби мені підсунули її під ніс, а тоді відсмикнули. А це, сама знаєш, не на добро.

— Гляди, не накаркай, — застерегла баба й подалася на город. Кукурудза вже підросла, тож баба полюбляла блукати в ній. Мабуть, уявляла, що знову стала котягрюю і оце скрадається в неприступних язлемківських заростях.

А я чухав себе за вухом і ніяк не міг втямити, чому та ковбаса наснилася дядькові саме тепер. Бо, як на мене, все було так, як і завжди: сонце лагідно посміхалося до нас своїм призахідним промінням, ластівки з веселим щебетанням

виписували над головою стрімкі кола, і взагалі, все було так гарно, що аж душа раділа. А йому, бач, все якось не так.

— То я, мабуть, трохи прогуляюся, дядьку, — сказав я.

— Іди, тільки не затримуйся надовго, — дозволив він. — Бо щось, Кажу, серце в мене не на місці.

— Гаразд, дядьку, — відказав я, і ноги самі понесли мене туди, де жила Найда..

Вона й справді чекала на мене.

— Яринка вже розповіла мені про вас і про того дурного Макогона, — повідомила вона, як тільки я проліз під ворітьми до її двору. — Але я хотіла почути це ще й від тебе. Ти ж не відмовиш мені?

І вона сяйнула на мене такими очима, що я й не зчувся, як з мене вилетіло:

— Та ніколи в світі!

Кращого слухача в мене ще не було. Я знову й знову пригадував, з якими поважними пиками сходили згори Макогін з Козулькою, як перелякався Макогін, коли я загарчав перед його носом, як чесав від мене Козулька... А Найді все було мало. Вона ще і ще хотіла послухати про те, як її Яринка стала на захист Грицика, і як вона безстрашно знімала кіно...

Опам'яталися ми аж тоді, коли небо вкрилося дощовими хмарами і вітер, аби не намокнути, злякано заметушився у пошуках надійного сховку.

На нашу вулицю я завернув, коли замиготіли перші блискавки. Почало накрапати. Краплі були важкі, холоднющі, і все намагалися вцілити мені то в ніс, то у вухо. А як тільки я вскочив у буду, вони ринули такою зливою, що за нею й світа не можна було побачити. Мисочка перед будою миттю наповнилася водою, з-під ринви вилетіли піняві струмені, а земля вкрилася стрімкими ручаями.

Я дивився на них, згадував про бабу, що розгулювала десь у кукурудзі, й думав, що їй, мабуть, зараз непереливки. Власне, ще й які переливки, бо лягло, як з відра! Однак при ще одному зблиску я зрозумів, що баба таки мудріша, ніж я гадав. Вона, жива й суха-сухісінька, сиділа під дашком

курника і час від часу вдоволено біла хвостом по землі. Мабуть, те, що зараз відбувалося, їй неабияк подобалось.

Я зручніше вмовстився в буді й заплющив очі. Та хіба заснеш, коли громи струшують усе навколо? Тож я лежав і думав про те, що тепер робить Найда. Мабуть, теж ховається у своїй буді і думає, що тепер роблю я.

А тоді я відчув, ніби в дворі щось змінилося. Кліпаючи очима, я виглянув з буди. Дощ перестав, калюжі танули на очах, проте блискавки усе ще краляли небо на шматки. При черговому спалаху я побачив, що баба вже не сидить під курником, а вилетіла на його дах і, вигнувши горбом спину, шипить на когось внизу.

— Що там, бабо, таке? — гукнув я.

— Сиди, і не висовуй носа, — не озираючись, наказала вона. — Сиди, і щоб тебе не чули й не бачили!

І ще дужче зашипіла на когось.

Еге ж, сиди! Хіба можна всидіти після таких її слів? Я вилетів з буди й кинувся до курника. Ще здалеку завважив рудий лисячий хвіст, що метлявся з боку на бік. Схоже, Сестричка знову пробивалася до свого братика Гребінчика. Ну, постривай!

Я припав до землі і, намагаючись ступати якомога тихіше, аби руда зайда передчасно не помітила мене, перетнув двір. Її хвіст так само метляв туди-сюди. Не відриваючи від нього погляду, я приготувався до стрибка.

І тут від межі до мене долинув хрипкий сміх. Я мимоволі повернув голову в той бік і заляк. Троє страшних звірів — двоє здоровецьких і третій трохи менший — сиділи під яблуною, наче у себе вдома, і весело шкірили свої ікласті пащеки. То були вовки — ті, від яких я врятувався лише дивом. Мабуть, вони не хотіли чекати, коли я знову завітаю до лісу, а вирішили самі навідатися до Воронівки.

І тепер вони сиділи й гигикали. І я здогадувався, чому. Вони вирішили спочатку трохи повеселитися, дивлячись на мою бійку з Сестричкою, і вже потому взятися за мене.

Я приречено озирнувся. Ховатися не було куди. Ні, такі

мала рацію баба Маруська, коли наказувала мені не висовуватися з буди! Тоді ця вовча трійця, може, й не винюшкувала б мене, але тепер...

— А він ще миршавіший, ніж здавалося, — загарчав найбільший із вовків. — Гадаю, Гирку, тобі не важко буде впоратися з ним. То ж берися до роботи, а ми тим часом навідаємося до його сусіди.

І вони розчинилися в кукурудзі. А Гирко, облизуючись від нетерплячки, рушив у мій бік. І що ближче він підходив, тим більшим видавався мені. За якийсь стрибок від мене вовчак припав до землі і прогарчав:

— Ну, а тепер прощайся зі світом...

Атож, доведеться прощатися. Більше мені не залишилося нічого. Виходу не було.

І тут у моїй голові наче щось тукнуло. Ну й що з того, що він більший за мене? Зате я з породи вовкодавів і ми з Барвінком швиргали таких Гирків через спини, наче сліпих цуценят. А Козулька? Такий здоровецький, а як же ж затрусився, коли я вчепився йому в рукав! А дядько Бровко, який вірив, що я такий самий сміливий, яким був і п'ятсот років тому?! Ні, просто так я не здамся!

Від тих думок я й незчувся, як мої ноги швиргнули мене просто на зайду. Перед моїми очима промайнула Гиркова мордяка, і я навскоси кресонув по ній зубами. Гирко відсахнувся й аж заскімлив від болю.

— Ти що?! — вражено верескнув він, а з його чорного носа широкою цівкою зацебеніла кров. По його очах було видно, що він неабияк розгубився. Я відчув, як мої груди наповнюються неймовірною радістю. Це ж я пустив Гиркові кров, це ж я примусив його відступити!

— Отримав?! — загарчав я до нього. — Хочеш іще?

Гирко не відповів. Він тільки злизував власну кров і, схоже, не знав, як поведетися далі.

— А ти нападай, нападай, — насмішкувато підказав я йому.

Цієї миті в сусідньому дворі сполошено дзеленькнув дядьків ланцюг, почулося глухе гарчання і щось важке гупнуло

на землю. А тоді пролунав чийсь зболений зойк, який перейшов у здушене харчання. Так, начебто, хтось комусь учепився в горлянку. Ми з Гирком мимоволі повернули голови в той бік, і в мене похололо на серці: невже вовки подолали дядька Бровка? Мабуть, про це подумав і Гирко.

— Є один! — втішено прогарчав він і рушив по колу, наміряючись накинутися на мене ззаду. — А зараз буде й другий...

Проте я теж не сидів на місці і теж почав кружеляти довкола Гирка. Отак ми й ходили колами по двору. А з-за тину усе ще долинали гарчання. Видно, здаватися просто так дядько не збирався.

Цього разу ми кинулися один на одного майже одночасно. Я відчув, як Гиркові ікльська з тріском розірвали шкіру на моїй голові. Гострий біль пронизав мене, але зойкати було ніколи, бо й мої зуби теж знайшли собі роботу — вони глибоко вп'ялися в Гиркове передпліччя. Вовчак вискnuв, а далі мотонув мною так, що я зі жмутом шерсті в роті відлетів убік. На щастя, я одразу впав на лапи, і ми знову заходили по колу, чатуючи один на одного.

Раптом мені здалося, що Гирко забув про свій живіт, і я стрибнув, аби вчепитися в нього. Та це була неприпустима помилка. Гирко ухилився, а за мить я відчув, що його ікла вчепилися у мій зашийок.

Це було все. Я з усіх сил намагався вирватися, проте Гиркові ікла підбиралися до моєї горлянки все ближче й ближче. Я задихався, перед очима закружляли чорні комарик. Так, це було все.

Ні, не все! Від курника долетів нажаханий вереск Сестрички, а за ним люте шипіння. А тоді мої вже вибалушені очі побачили, як, вигинаючись у стрибку, баба Маруська летить до нас. Гирко теж скопив на неї очі, і його щелепа обвисла. Мабуть, йому привиділося, що на нього жене хоч і мала, та все ж люта й нещадна язлемська котягра. Він полишив мій зашийок і стрибком розвернувся в її бік. Переді мною промайнула його незахишена горлянка, і я з останніх сил вчепився в неї...

А коли отямився, то побачив, що стою посеред двору над Гирковим тілом і метляю головою, намагаючись вивільнити свій рот від вовчої шерсті. Поруч зі мною усе ще загрозливо горбилася баба Маруська. Її пазури були червоні від крові.

— Молодець! — похвалила вона мене. — От тільки битися ще не навчився. А тепер гайда до Бровка! Чуєш, що там робиться?

І справді, з-за тину усе ще лунало люте гарчання.

Проте допомагати дядькові не довелося. Скрипнули сінешні двері й на порозі з'явився напіводягнений Грициків тато з коцюбою в руках. А з-за його спини визирав Грицик. Тато поглянув в один бік, у другий, і поскаржився:

— Нічого не бачу. То що ти почув, синку?

Гарчання в сусідньому дворі припинилося. Натомість над тином злетіло довге тіло і щезло в городах.

— Зачекай, — відказав Грицик. — Я зараз...

Він щез у сінях і за мить над вхідними дверима спалахнуло світло. Татко ще раз пройшовся поглядом по двору і побачив нас.

— Ова, — вражено присвиснув він. — Та тут, видно, билися не на життя, а на смерть!

Тримаючи коцюбу напоготові, батько наблизився до місця бійки і зупинився перед Гирковим тілом.

— Вовк... — розгублено мовив він. — Звідкіля він тут узявся?

А от Грицика вовк цікавив набагато менше. Він кинувся до мене і обхопив за шию.

— Ти живий? З тобою все гаразд? — злякано спитав він і зразу перейшов на крик: — Татку, мій Кудлатик увесь у крові!

Батько взяв мене на руки і поніс ближче до світла. В сусідньому дворі грюкнули двері, і сонний голос поцікавився:

— Гей, сусіде, що за гвалт? — а тоді голос переріс у зойк. — О Господи! Це що, вовк? І мій Бровка на ньому...

— Еге ж, — відгукнувся Грициків татко, оглядаючи мої рани. — Схоже, до нас приходили непрохані гості. Але наші герої дали їм гарного прочухана.

— Герої, — зневажливо муркнула баба Маруська, зирк-

нувши у мій бік. — А про мене, бач, жодного слова. Начебто й не я стрибнула на голову тій Сестричці, начебто й не я розірвала вухо цьому зайді...

І вона взялася вилизувати з-під пазурів кров. А Грициків татко змастив мої рани якоюсь пекучою рідиною і наклав на них бинти.

— Ст і все, — сказав він. — Тепер, синку, бери свого відчайдуха на руки і віднеси до буди.

— Він виживе? — Грицик ніяк не міг заспокоїтись. — Він житиме, татку?

В його голосі було стільки тривоги за мене, що я не витримав і вдячно лизнув його в ніс.

— А чого б то він мав померти? — повів плечем Грициків татко. — Трохи відлежитья і знову буде як нова копійка.

Проте відлежуватися я не став. Долаючи біль, звівся на ноги і подався слідом за Грициком та його татком до сусіднього двору.

Дядько Бровка усе ще лежав на величезному вовкові. Він ледве дихав. Навколо них розлилася ціла калюжа крові.

Оглянувши дядька, Грициків татко похитав головою.

— Тут справи гірші, — сказав він. — Набагато гірші.

— Врятуй мого Бровка, Тимофію Івановичу... — Сусіда благально приклав до грудей долоню. — Зроби, що можеш. Я перед ним у великому боргу. Вовки, мабуть, хотіли розірвати мою корову, а він не дав їм цього зробити!

ЗАМИСЛЕНИЙ МАКОГІН

Кілька днів ми з дядьком пролежали на соломі в нашій повітці, де Грициків тато нас лікував. Власне, мене лікувати не було потреби, бо я відбувся тільки розірваною шкірою та кількома подряпинами.

Тому замість лежати я одразу подався до Найди, аби розповісти про нашу перемогу в смертельній сутичці з лісовими зайдами.

А от на дядькові живого місця не було. Він ледве дихав. Йому бракувало сил навіть застогнати, коли Грициків тато віддирав бинти з його страшних ран і змашував їх чимось дуже бридким на запах. Сусіда підсунув під самісінький дядьків ніс велику миску з питвом та їдлом, проте навіть це не змусило того прийти до тями.

Прочумався дядько лише на третій день.

Він розплющив очі, повів ними по стінах і ледь чутно прогарчав:

— Де я?

— У нашій повітці, — відказав я. — Грициків татко лікує нас.

— Ага, — сказав дядько і знову заплющив очі.

Спав він аж до вечора, а коли прокинувся, то відразу поворошив носом і зауважив:

— Десь воно гарно пахне. Кудлатику, ти не знаєш, де саме?

— Та у вас же перед носом, — підказав я.

Повільно, мов сновида, дядько дотягся писком до миски й заходився хлебтати — спочатку ніби неохоче, а потім розійшовся так, що й язика не стало видно. Тоді у ситій знеможі відкинувся на підстилку, відхекався і сказав:

— Спасибі тобі, хлопче...

— За що? — здивувався я.

— За те, що врятував мене.

— Я? — отетерів я. — Ви, мабуть, жартуєте, дядьку?

— Нічого подібного. Ти там чогось завовтузився, і я виліз, аби поглянути, що та як.

— На мене теж вовк напав, — пояснив я.

— Та ну?! — не повірив дядько. — І ти, ще такий малий, відбився від нього?

— Якби не наша баба Маруська, то, може, й не відбився б, — зізнався я. — Я вже задихався, а вона раптом як зашипить, та як стрибоне йому межі очі! А я вгледів вовчу горлянку і вчепився в неї... А ви як врятувалися, дядьку?

— Мене нашійник спас, — пояснив він. — Розумієш, підбіг я до тину, аби дізнатися, що за шум зчинився у вашому дворі. І тут через нього стрибають прямо на мене двоє лісових зайд. Мабуть, гадали, що схоплять мене, мов горобчика. Але завдяки тобі я вже був готовий до всього. Тому не встигли вони й приземлитися, як я вчепився в горлянку найближчому з них...

Дядькові ще важко було говорити, і він на хвилю замовк. Помовчавши, повів далі:

— Ну от. Стискую я йому горлянку з усіх сил, а його вовчиця — хап мене за плече! Хоче, бачте, щоб я полишив її напарника і розвернувся до неї. Але ж і я не з лопуцька зроблений. Я теж розумів, що коли відвернуся від її напарника, то він прийде до тям, і тоді супроти двох мені вже не встати. Отож вона шматує мене, мов якусь ганчірку, а я, знай, тільки сильніше стискую щелепи на горлянці її напарника. Ну, думаю, бодай одного з них точно порішу. І тут, на моє щастя, вона вчепилася мені в горлянку.

— В горлянку?! — жахнувся я. — Та це ж кінець!

— І вона теж так думала, — дядько розплився в широкій усмішці. — Але не знала, що на шії в мене є ось це... — він повернув до мене шию, аби я розгледів на ній товстий шкіряний нашійник та ще й металеву пластину на ньому. — То вона вчепилася в нього, аж ікла їй заскреготіли. Тисне

з усіх сил і ніяк не може збагнути, чого моя шия така невідатлива? А тоді у вашому дворі засвітилося світло, і вона дременула в городи. Коли ж дивлюся, а мій здоровило вже непорушний...

Як ви гадаєте, кого ми побачили, як тільки дядькові дозволили переступити поріг повітки? Ну, звісно ж, панну Таксистку. Точніше, її цікавий писок, що визирав із-під воріт. Ми навіть привітатися не встигли, як писок щез, а за мить пронизливий вереск вже звіддалік оповіщав Воронівку, що з дядьком Бровком усе гаразд. Із цією звісткою панна чи не тричі оббігла село. І лише потому повернулася до нас, аби повідомити, що всі тільки те й роблять, що гомонять про нас. Мовляв, таких хоробрих собацюр у селі ще не було. І навряд чи ще колись будуть.

Проти того, що більше таких, як ми, вже не буде, я не заперечував. А от із тим, що до нас нікого не було, — згодитися я не міг. І дядько Бровко теж.

— Ну, це вже занадто, — зніяковіло прогарчав він, коли панна Таксистка подалася геть. — Бачили б вони нас, коли ми були козаками!

І не було, мабуть, жодного неприв'язаного собаки, який не прибіг би подивитися на нас. Але панні Таксистці й цього було замало, тому вона подалася до сусідніх сіл. І, мабуть, нарозказувала про нас такого, що привела за собою не менше десятка чужаків, аби й ті переконалися, що вона гавкає чистісіньку правду.

На другий ранок над нашою хатою закружляв орел. Він спустився так низько, що я міг розгледіти його страшний гачкуватий дзьоб.

— В степу і в лісі вдячні вам за те, що порішили тих зайд, — заклекотів він до баби Маруськи. — Тепер, кажуть, у нас знову запанують тиша і спокій.

— Але ж залишилася ще вовчиця, — нагадала баба.

— Та ні. Сьогодні зранку я бачив, як вона пошкутильгала на північ. Певно, ти і її встиг шарпонути? — звернувся він до дядька Бровка, який нашорошив вуха на цю розмову.

— Я? — здивувався той. — Утім, здається, щось таке було. Саме перед тим, як спалахнуло світло. Може, й справді кресонув їй по крижах.

А от хто мене найбільше здивував, то це Петько Макогін. Ми з Грициком саме поспішали до школи, коли він заступив нам дорогу перед самісінькою греблею.

Я подумав, що Петько знову взявся за старе і застерезливо загарчав:

— Не підходь, бо зостанешся без штанів!

Проте в Петька на думці було інше.

— Привіт, — сказав він Грицикові, і голос у нього був зовсім не ворожий. Тоді тицьнув пальцем у мій бік і запитав: — Це правда, що він загриз вовка?

— Правда, — з гордістю за мене відказав Грицик. — Він...

Проте доказати Грицик не встиг, бо на нього з радісним галасом налетіли Сливка з Даньком, підхопили його під руки і ми всі подалися далі.

На закруті я озирнувся. Макогін усе ще стояв біля греблі й дивився в наш бік. Що в нього було на думці, не відаю. Проте мені чомусь здалося, що Петько був не проти, аби замиритися з нами.

На всяк випадок я залишився на перерву, аби пересвідчитись, так це чи ні. Виявилось, що я не помилився. На перервах ні сам Петько, ні його друг Козулька нікого й пальцем не зачепили. Хіба що від Макогона відлетів один п'ятикласник, та й то лише тому, що сам з розгону втелющився в нього. Мало того, коли ми з Грициком та Яринкою утрюх поверталися зі школи, Петько навіть не подумав галайлакати нам услід.

А ще я завважив, що Макогін і Козулька поводитися наче чужі. При мені вони жодним словом не перекинулись. Мабуть, Петько не пробачив Стасові його боягузтва.

— Здається, з цього Макогона ще вийдуть люди, — сказав мені дядько Бровко, коли я розповів йому про свої спостереження.

— Ага, — згодився я. — Може, він з моїм Грициком ще

разом ходитимуть на риболовлю. Як Грициків татко з сільським агрономом.

— Теж мені, знайшли заняття, — буркнув Бровко. Схоже, він не полюбляв риболовлі. Я теж. Мені було б набагато цікавіше, якби Петько по-дружньому уместив Грицика собі на плечі, і вони почали б штовхатися з іншими старшокласниками.

А ЯКБИ Я ТЕБЕ ВКУСИВ?

А життя тим часом бігло собі та й бігло. Трави на узбіччі витяглися ледь не до мого живота, зацвіли й відцвіли дерева, на них зарясніли маленькі плодики, а дітки пані Малюшки почали вибиватися в кури.

Навіть я — і то підріс. Суджу це з того, що вчора дядько Бровко сказав мені:

— А ти, Кудлатику, нівроку вже витягся. Незабаром і мене переростеш.

— Жартуєте, дядьку, — не повірив я, бо мені й уві сні не могло привидітися таке.

— А ти перевір, — запропонував він.

Я перестрибнув через перелаз і став поруч із дядьком. І справді, голови наші були майже на одному рівні. Хіба що в грудях дядько лишався чи не вдвоє ширший.

Піросла й Найда. З дівчиська вона перетворилася на таку паву, що від неї не могли відвести погляду не тільки воронівські пси, а й самі люди.

— Ти диви, яке гарне собача, — почув я недавно, як одна тітка казала другій біля крамниці.

— Атож, — згодилася інша. — І глянь лишень, як вона любить свою хазяйку! Ні на крок не відходить від неї!

А Найда бігла поруч з Яринкою, і обидві вдавали, ніби це мовилося не про них. Хіба що в Яринки порожевіли щічки, а в Найди хвостик сам собою закружляв від задоволення. Та найбільше з того радів я. Мені так і хотілося загавкати на весь світ: дивіться, яка вона гарна! Найкраща у всьому світі! І я їй — не якийсь там бантик збоку, а захисник і вірний товариш!

Саме в ці дні я зрозумів, що літо — то найкраще з того, що є на цій Землі. Особливо для хлопчаків. Адже влітку не треба

ходити до школи, і кожен може займатися тим, що йому більше до вподоби. Хоча, звісно, треба було щось робити і біля дому. Грицик, наприклад, із самісінького ранку допомагав матері полоти город, боротися з колорадськими жуками, збирати огірки. І, звичайно, поруч з ним був я. Після роботи ми споліскувалися під літнім душем, Грицик причісувався перед люстром, і ми вирушали на прогулянку. І хоч як це дивно, наші прогулянки майже завжди збігалися в часі з прогулянками Яринки та її вірної Найди.

А коли пригрівало сонце, ми з Грициком вирушали до лісу чи до Сули, де вода була така м'яка й тепла, що й вилазити з неї не хотілося. Під вечір хлопці бігли до стадіону, і там Грицик забивав такі голи, що уболівальники аж долоні відбивали від захвату. Тож і не дивно, що додому ми поверталися ледь живі від втоми.

Проте вже кілька днів я лежав біля буди і тоскно дивився на вікно, за яким виднілася Грицикова голова. Мій друг схилився над ноутбуком і вистукував на клавішах так, що йому міг би позаздрити найпрацьовитіший із дятлів. Грицик навіть про стадіон забув.

Справа в тому, що кілька днів тому ми потрапили на очі Наталі Петрівні. Вони з Яринкою йшли до парку і про щось жваво розмовляли. Наталя Петрівна відповіла на наше привітання й одразу поцікавилась:

— Грицику, як ідуть справи з твоєю повістю про школу?

— Та... — почав Грицик і скосив на мене око, начебто чекаючи підказки. Але що я міг йому порадити, коли ці справи не йшли, а стояли, наче кілки, вкопані в землю! А все через той футбол і купання.

Наталя Петрівна все зрозуміла. Вона з легким докором похитала головою і сказала:

— Я веду до того, що незабаром має приїхати Письменник. А ти ж йому пообіцяв, що напишеш повість про шкільне життя...

— Так, обіцяв, — ледь чутно видихнув Грицик.

— Тож дивися, щоб я не червоніла за тебе.

— Він не підведе вас, Наталю Петрівно, — вступилася за Грицика Яринка. — Він мені вже розповідав, що буде в тій книжці. Навіть дванадцять сторінок дав почитати. І сказав, що це ще далеко не все.

У Грицика почервоніли вуха, і я знав, чому. Адже, крім тих сторінок, у нього нічого більше не було.

Тож тепер, аби не осоромитись, Грицик безнастанно вистукував клавішами. Я навіть гадав, що він боявся осоромитись не так перед Письменником, як перед Яринкою. А я лежав біля буди і мучився, бо не знав, чим йому допомогти.

Першим про письменницький приїзд сповістила, звісно, панна Таксистка. Ми з Грициком саме збирали огірки, коли вона пролетіла повз наші ворота з несамовитим вереском:

— Письменник приїхав! На білій машині! Баба Христя вже ліпить для нього вареники з вишнями!..

Ми з Грициком все зрозуміли і подалися на подвір'я баби Христі.

Письменник сидів під грушею і щось завзято вистукував на своєму ноутбучі. І вигляд у нього був такий піднесений, наче він з козацькою шаблею навпереваги летів на ворога.

— О, привіт, козаче! — вигукнув він, забачивши Грицика. А тоді кивнув на теку, що її Грицик тримав під пахвою. — Бачу, ти прийшов не з порожніми руками...

— Так, — сором'язливо озвався Грицик.

— Неймовірно! — вигукнув письменник своє улюблене слово. — Ану ж поглянемо, що в тебе вийшло...

Читав письменник дуже цікаво. Він ніби не читав, а розмовляв з кожною сторінкою.

— Так-так, — притакував він на першій сторінці. — Непогано, дуже непогано...

— Цікаво... дуже цікаво... — мурмотів на другій.

— Та невже таке може бути? — не повірив він на третій.

— Ого! — сказав на четвертій.

Перегорнувши останній аркуш, Письменник перевів подих, наче після швидкого бігу, і похвалив Грицика:

— Молодець! Бачу, що твої друзі не нудьгують. Це ж просто

неймовірно, як ви наполохали того мисливця за конваліями!
А цей приручений орел... Він і справді бігав за татом?

— Ходив, — уточнив Грицик. — Перевальцем, наче гусак.

— Неймовірно... І з пошуками артефактів у тебе непогано вийшло. В мене таке враження, ніби це трапалося не просто з якимись хлопцями, як ти пишеш, а саме з тобою та твоїми друзями... Чи не так?

Грицик збентежено опустив очі. А я тільки хвостом покрутив: виявляється, гість баби Христі, як і небесний Барвінок, бачить геть усе!

— І Кудлатик у тебе просто пречудовий... — Письменник кинув на мене усміхнений погляд. — Невже він і справді подужав вовка?

Ми з Грициком одночасно кивнули головами: так воно й було.

— Запитайте будь-кого, — для певності додав Грицик.

Письменник був такий вражений, що навіть не сказав «неймовірно». Тільки кліпнув очима. Тоді відкинувся на бильце лавиці й почав трохи іншим голосом:

— Це все, звісно, чудово, але тут є трохи помилок і русизмів. От, наприклад, ти пишеш «більш гарно, більш цікаво». Нашою мовою це можна сказати одним словом — «гарніше, цікавіше».

Грицик вдячно похитав головою.

— Або ось тут, бачиш, написано «предивилися до нього». Я, щоправда, здогадався, що це мало бути «придивилися», але ...

Грицик почервонів.

— Та то я... — тихо мовив він.

— Гаразд, — не дослухав його Письменник і перегорнув сторінку. — А ось тут чорним по білому написано... І він ще кілька разів зачитував якісь неправильні, на його думку, слова, після чого бідний Грицик червонів ще дужче.

Мені це не дуже сподобалось, тому я застережно прогарчав до Письменника:

— Ви обережніше. Це ж вам не хто-небудь, а мій Грицик!

Проте Письменник не звернув на моє гарчання жодної уваги і заповзявся вичитувати далі. А ось тут ти пишеш так, а краще було б...

Мені стало шкода Грицика, і я не витримаю.

— Замовкніть! — щосили гаркнув я на Письменника. — Я нікому не дам збиткуватися з мого Грицика!

А щоб Письменник повірив, що це не жарти, я прихопив зубами холошу його штанів. Гадав, що після цього він підстрибне, як ото Козулька, і почне вибачатися. Проте Письменник чогось не підстрибував.

Я підняв голову й побачив, що він теж дивиться на мене. Але не злякано, а так, ніби я прихопив не його холошу, а чийсь іншу.

— О, виявляється, в тебе є захисник, — усміхнувся Письменник. — Він, мабуть, вважає, що я тобі погрожую?

— Та ні... — почав Грицик і зненацька цитьнув на мене. — Кудлатику, перестань! — вигукнув він.

— Зачекай, — зупинив його Письменник. — Я сам хотів би з ним побалакати.

Він присів переді мною так, що його голова опинилася на рівні з моєю, і якийсь час вдивлявся мені в очі.

— Гадаєш, я роблю зауваження твоєму другові просто так? Зовсім ні. Я хочу, аби він зрозумів, що нічого не дається без праці. Треба добряче попідніти для того, щоб усе вийшло як слід. От взяти тебе. Тобі ж не просто далася перемога над тим вовчуром?

Я щосили гупнув хвостом об землю: ого, ще й як непросто! Якби я не пройшов колись козацької науки, то ніколи б його не здолав!

— Отож, — втішено кивнув Письменник. — А тепер я хотів би порадитися з вами...

МИТЬ, ЗУПИНИСЯ!..

Грицик летів як на крилах. Я ледве встигав за ним.

Виявляється, після перших відвідин Письменникові так сподобалися наші краї, що він надумав ближче з ними по-знайомитися. І для початку вирішив пройти на веслах якщо не всю Сулу, то бодай її частину.

— Колись ваша річка була порубіжжям між татарським степом і землями нашої Русі-України, — пояснив він. — От я й подумав: а чом би нам з вами тиждень-другий не подихати старовиною?! А заодно й подивитися, як змінилися ті місця.

І для цього він уже дещо зробив: придбав кілька надійних човнів, роздобув два просторих намети. Лишилося підібрати належну команду.

Команду ми почали підбирати, як тільки баба Христя поставила перед нами глибоку миску вареників. А коли в ній нічого не лишилося, команда вже була підібрана. До неї увійшло п'ятеро дужих старшокласників (причому, хоч як це дивно, Грицик запропонував Петька Макогона), а також Грицикові друзі Данько Орлюк та Васько Сливка.

— Це для того, щоб не казали, ніби ми на менших не звернули уваги, — пояснив Письменник. — А тобі, Грицю, я пропоную стати нашим літописцем. Бо пишеш ти дуже цікаво. Ну, то як, згода?

— Згода! — не задумуючись, вигукнув Грицик.

А за кілька хвилин ми з Грициком уже навперегін гнали попід парканами й тинами, аби якомога швидше повідомити членам команди про майбутню мандрівку. Куди саме треба було бігти, ми знали, адже на стадіоні вже давно бухкав м'яч. А де м'яч — там і хлопці.

Я біг за Грициком і радів, що нарешті вдалося втерти носа панні Таксистці. Адже ми, а не вона, першими розповімо про таку новину!

— Швидше, Кудлатику! — підганяв мене Грицик. Не озираючись по боках, він вихопився на дорогу. — Не затримуй...

Все сталося блискавично.

З-за рогу на великій швидкості вилетіло авто. Завищали гальма, хтось нажахано скрикнув. Ще мить...

Щосили рвонув я на Грицика і з усього розгону вдарився йому в спину. Встиг ще помітити, як він відлетів на узбіччя. А тоді все моє тіло пронизав неймовірний біль і світ поринув у небуття...

— Привіт, Кудлатику! Ну, як живеш?

Голос долинав із неймовірної далечини і водночас був зовсім поруч. І належав він Санькові. Тому Санькові, якого я добре знав ще з козацьких походів.

А от і він сам. З'явився ніби невідь-звідки. Щойно його не було, і ось він — здоровецький, усміхнений! Тільки зморшки на чолі видають, що він не так уже й мало пережив. Та ще очі. У колишнього Санька вони були якісь напружені, наче намагалися углядіти щось недосяжне для інших. А в цього Санька були очі людини, яка вже знає, чим все закінчилось. І ще над головою погойдувався ледь помітний німб. Схоже, не простою людиною був Санько в цих місцях!

Звідкілясь з'явилася копичка щойно скошеного сіна. Санько всівся на ній і з насолодою вдихнув її пахощі.

— Ну, то як живеш, Кудлатику? — повторив він.

— Та хіба я живу? — здивувався я. — Мене ж тільки-но збила машина.

Санько примружив око:

— І ти думаєш, що лежиш зараз на узбіччі непорушний і понівечений? — запитав він. — Чи не так?

— Так, — згодився я. — Втім...

— А ми ж, бач, оце сидимо поруч і розмовляємо... — Широка посмішка осяяла Санькове обличчя. — І мушу тобі сказати, що я страшенно радий цій зустрічі.

— Я теж, — широко зізнався я. — От тільки не знаю, де я зараз перебуваю...

— На небі, Кудлатику, на небі! Ти тепер майже такий небожитель, як і я.

— І як тепер мені до тебе звертатися... — почав було я.

— Та яке це має значення! Втім, коли хочеш, можеш називати мене, як і раніше, Саньком. — Він уважно оглянув мене. — А ти майже не змінився з того часу, коли ми востаннє бачились. І так само цікавий до всього, так?

— Ага, — погодився я.

— То що ж тебе зараз цікавить?

— Розумієте... Розумієш, я ніяк не можу збагнути, чому ми, звірі, пам'ятаємо геть усе, що з нами було, а от люди не пам'ятають нічого. Чому це так?

Санько кумедно зморщив кінчик носа, ніби під ним провели травинкою.

— Як би тобі, Кудлатику, сказати... На це точної відповіді в мене немає. Самі лише здогади.

— Але ж ви... ти — всемогутній!

Санько потягся так, що аж кісточки захряскали.

— Все, Кудлатику, залежить від того, як на це дивитися, — почав він. — От, наприклад, твій Грицик вважає, що старшокласники всемогутні. Але вони думають зовсім інакше. Для них всемогутнім є вчитель. Так що все пізнається в порівнянні.

— То ти що... Невже й досі вважаєш себе учнем?

— Якоюсь мірою так. Усі ми, Кудлатику, учні. Бо часто те, у що ми віримо сьогодні, завтра може здаватися геть іншим.

— І все ж, чому ми, звірі, пам'ятаємо, що з нами було, а люди — ні? — не відступався я.

Санько відповів не одразу.

— Мені здається, ви, звірі, пам'ятаєте своє минуле тому, що просто живете собі, та й годі. А от люди — вони можуть ще й щось творити. Себто втручатися в те, що вже існує. А за всяке вміння треба чимось розплачуватись.

— Чим же вони розплачуються?

— Гадаю, забуттям.

— Ага, — здогадався я. — Забуття дається людям для того, щоб вони не дуже багато нарobili дурниць?

Санько з цікавістю примружив око.

— Звідкіля ти це взяв?

— Ну... Мій Грицик, буває, такого натворить, що й сам не радий...

Санько зареготав так, що ледь не звалився з копички.

— А з тебе, Кудлатику, ще будуть люди, — відсміявшись, сказав він. — Молодець! Недарма Барвінок не нахвалиться тобою!

— Ти його бачив?

— Так. Він приходив до мене прощатися.

— Прощатися?

— Еге ж. Розумієш, він таки знайшов свого Швайку. І знаєш, де? На Лемзі. Вона в паралельних світах друга від Землі. На ній життя майже таке, як було у нас, коли ми з тобою козакували. І Пилип там зараз бореться за те, за що віддав життя тут, на Землі. Тож Барвінок, як тільки про це довідався, покинув геть усе і подався йому на поміч. І, здається мені, що в них бодай на Лемзі все вийде якнайкраще.

— Оце гарна новина! — не втримався я.

— Атож! — кивнув головою Санько. — Проте, Кудлатику, давай-но краще погомонімо про твої справи. Ось ти зараз ніби зупинився на роздоріжжі. Твоє земне життя майже обірвалося, але попереду на тебе чекає ще безліч миттєвостей. І одна цікавіша за іншу. То, коли хочеш, я можу допомогти тобі вибрати будь-яку з них. Ну, скажімо... Ти пам'ятаєш, як приблизно десять тисяч років тому тебе розірвав печерний ведмідь?

— Пам'ятаю...

— То хочеш, я влаштую так, аби все стало навпаки? Щоб лев промахнувся, а ти вчепився йому в горлянку і цим допоміг своїй зграї подужати його.

Я завагався. Уявив собі, як ми сидимо навколо непорушного лева і самі не віримо в те, що наша зверху.

— Звісно, хотілося б... Тільки як бути з моїм Грициком? Що він зараз робить?

Санькові очі на мить посмутніли.

— Те, що й усі в таких випадках. Побивається за тобою.

— Ні, тільки не це! — вихопилося в мене. — Я не хочу, щоб Грицик побивався за мною! Я хочу, щоб йому було добре! Хочу бути поруч із ним!

Санько зітхнув.

— Я тебе розумію, — сказав він. — Тобі важко розлучатися з тими, до кого прикипів душею. І їм теж нелегко. Проте життя на цьому не закінчується. Воно вічне, і складається з безлічі життів. Варто тільки сказати: «Мить, зупинися!» — і здійсниться те, що ти задумав. Як на Землі, так і на інших планетах. Ти хотів би прожити наступне життя на Язмелі, Лемзі чи ще десь?

— Не хочу, — відказав я. — Краще, ніж на Землі, немає більше ніде.

— Це правда, — згоджується Санько. — Тоді пригадай якісь моменти, які ти прожив на ній.

Я почав пригадувати. Проте окрім того, як ми були разом з Грициком, нічого кращого пригадати не міг.

— Зачекай, — прийшов на допомогу Санько. Здається, він знає навіть про те, про що я думаю. — Я чув від Барвінка, що одна з твоїх мрій — бігати по луках із Найдою?

Я уявив, як ми це робимо, і мені аж млосно стало, — така вона гарна, така весела та усміхнена!

— А як же Грицик? — завагався я. — Він що, піде з нашого життя?

— Та ні. Він може з'явитися перед вами з Найдою будь-якої миті. Наприклад, ви собі ганяєтеся за метеликами, а він вийде, скажімо, з крамниці, усміхнеться до вас і скаже: «Які ж ви гарні, Найдо й Кудлатику!». І йде собі геть. Проте вам і в голову не приходить побиватися за ним, бо ви знаєте, що живе він десь неподалік і ви можете зустрітися з ним, коли захочете. То як тобі таке?

О, це було б чудово!

Я уявив, як ми, захекані, прибігаємо до його двору, а він виходить до нас і радо усміхається... Ні, трохи не так: він виходить до нас не сам, а разом з Яринкою!

Я щасливо зітхнув і відразу спохопився. Так, це було б чудово, але ж зараз Грицик не усміхається до мене, а навпаки — побивається за мною...

— Я хочу бути поруч з ним! — вигукнув я.

Санько співчутливо кивнув головою і кілька разів поглянув на мене. Здається, він щось хотів сказати і не наважувався. Нарешті почав:

— Пам'ятаєш, як ти вирішив піти з життя слідом за Коцюбою?

— Пам'ятаю, — відказав я. — Спасибі, що не дав цього зробити.

— Нема за що. То я тоді дивився на тебе і думав: от би й мені мати такого вірного друга...

Ми довго мовчимо. І мені чомусь стало шкода Санька. Такий всемогутній, а мріє про друга. Зовсім як мала дитина.

— Ти ж так дружив з Грициком, — нагадую йому. Ніби не розумію, що він має на увазі мене.

— Ми й зараз дружимо. Але він подався на Лемзю. Тож чекаю не дочекаюся, коли він повернеться звідтіля.

— Тоді... Але ж він перед цим має там померти...

Санько дав мені легкого щигля.

— Кудлатику, зятя: для справжньої дружби це не має ніякого значення. Бо вона вічна, як і саме життя.

Ми замовкли. Звідкілясь з'явилася велика бабка. Вона пошурхотіла своїми сухими прозорими крильцями і всілася Санькові на плече.

— А можна мені побачити, що там зараз робиться без мене? — запитав я.

І я опиняюся на хмаринці, схожій на ту, на якій Барвінок приплив до Воронівки. На ній так гарно, що аж погуцикати хочеться. Проте я гамую це бажання і дивлюся вниз. Там повільно пропливає земля. А ось і сама Воронівка — з садами, болотами, лісом і хатами. Мимоволі мій погляд падає туди, де мешкає Найда. Вона лежить посеред двору, сховавши

писочок між лап. З її горлечка вилітає жалібне скімлення, і я звідкілясь знаю, чому вона плаче — Найда шойно довідалася, що я потрапив під машину. Дядько Бровко теж про це знає — он сидить біля повної миски, але навіть дивитися на неї не хоче. Його погляд звернений на бабу Маруську, що неприкаяно никає від порога до літньої кухні. Я навіть чую, як він її втішає.

— Не переймайся, сусідко, — каже він. — Якось воно та перемелеться. Все одно нашого Кудлатика вже не врятуєш.

— Та знаю я, знаю, — відказує баба. — От тільки жаль, що гинуть такі гарні й молоді, а ми з тобою все ще ряст топчемо...

По душі моїй наче хтось м'якою лапкою провів. Таких слів баба про мене ще не казала.

Так, усе це добре, але де ж сам Грицик? Де ж мій найкращий у світі друг? У дворі його немає. Немає і біля школи. Біля клубу теж не видно. Ага, осьдечки він — сидить на лавці біля ветеринарного пункту, де його тато лікує корів, коней та інших тваринок. Звідкілясь мені відомо, що Грицик шойно приніс мене сюди і його тато робить мені операцію. Ага, ось він, себто я, — лежу розтерзаний і закривавлений, а Грициків тато копирсається в моїх нутрощах чимось гострим і лискучим. А сина він, ясна річ, виставив за двері, бо не годиться малим дивитися на таке.

Грицик обхопив голову руками, і його сльози повільно скрапують на спориш.

— Кудлатику, любий мій... — схлипує він. — Як же я тепер без тебе...

І мене стискає такий жаль, що я й не знаю, звідки в мене сила з'явилася. Напружуюся так, що аж у голові задзвеніло, — і знову опиняюся перед Саньком.

— Я хочу повернутися на Землю! — кричу йому. — Я мушу бути разом з ними, чуєш! Не можу на них таких дивитися!

А щоб моє прохання було ще вагомішим, щосили гавкаю:

— Мить, зупинися!

Санько засміявся.

— Гаразд, — сказав він. — Коли ти вже так хочеш...

На мить його очі примружуються і мені здається, ніби вони зазирали мені всередину.

— Еге ж, добряче тебе потовкло, — врешті каже він. — Але нічого, зараз ми допоможемо Грициковому батькові...

Як саме він збирається допомогти, я не знаю. Та й ніколи гадати, бо Санько випростується і полегшено зітхає:

— О, тепер вже набагато краще. Поспішай до свого Грицика, а я зачекаю!

«Як і на того Грицика, що зараз на Лемзі?» — хочу запитати я, проте вже пізно: він легенько доторкнувся до мене — так, ніби погладив, але дотик був такий могутній, що я млинком полетів крізь сутінь і спеку, крізь проміння й дощі. А тоді опинився на чомусь не дуже твердому, проте й не м'якому. В грудях і голові пекло, але терпіти можна. Звідусіль долинали пахощі свіжого сіна.

— Татку, він не вмер? — зненацька пролунав над самісіньким моїм вухом такий рідний голос, що мені аж серце затріпотіло від любові і ніжності. Адже то був голос мого Грицика!

— Повір, синку, я зробив усе, що міг. — Це вже подав голос Грициків татко. — Дивна річ, — пояснює він комусь. — Мені вже здалося, ніби в нього серце має от-от зупинитися, а воно раптом узяло й забилося, як той годинник!.. Просто очам своїм не повірив!

— А мене над усе вразила відданість і мужність цього малого песика, — втрутився ще один голос. — Ні, це просто неймовірно! Гадаю, що коли в собачому роду є свої святі, то Кудлатик напевно стане одним із них.

Стривай, колись я чув ці слова. Їх промовляв Вирвизуб. Але чому цей голос належить Письменникові?

З величезним зусиллям розплющую очі. Так, це він. Стоїть поруч із Грициковим татком і витирає очі хустинкою.

— А ти, друже Грицю, не забудь у своїй книжці дописати, що саме він урятував тобі життя, — каже він. — Ти просто мусиш це зробити, розумієш?

— Розумію... — відказує Грицик згорьованим голосом.

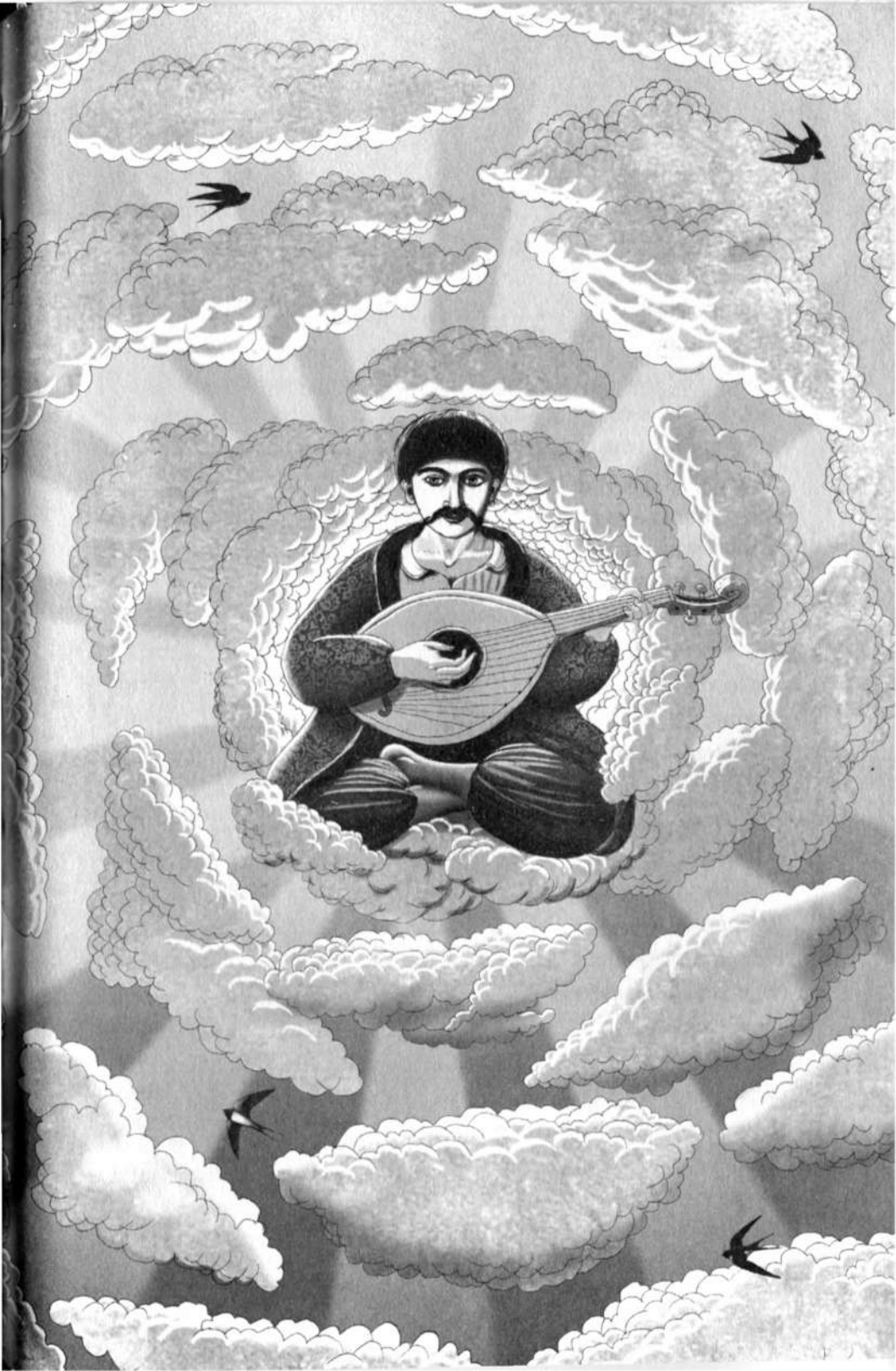
Я Грицика ще не бачу, але відчуваю, що він зовсім поруч.

Раптом щось гаряче й солоне скрапнуло мені на ніс. І ще, і ще раз. Ти що, плачеш, Грицику? Тобі здається, що ми вже ніколи не зустрінемося, еге ж? Ет, який ти в мене ще дурненький! Тобі навіть невтямки, що я нікуди не щез, що я завжди буду поруч з тобою!

— Тату, він поворухнувся! — чую його неймовірно радісний крик. — Він живий! Він оком кліпнув!

Та живий я, живий! І в нас із тобою, Грицику, попереду ще ціле життя. А воно, як слушно казав Санько, не закінчується ніколи.

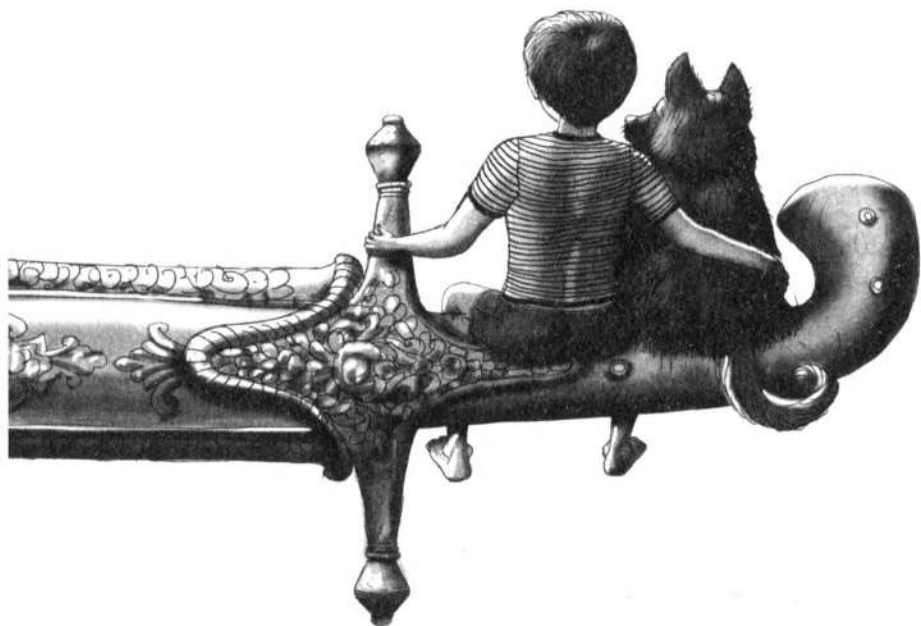

ЗМІСТ

Цап Відбувайло	5
На переправі	11
У гiга Кiбчика	17
Зарембине каяття	27
Я i дядько Бровко	34
Панi Малюшка i баба Маруська	39
Мiй день	45
Злови менi маленьку жабку... ..	52
Сестричка i братик Пiвник	60
Цей «неймовiрний» письменник	67
На доiсторичних берегах	75
Легенди нашого двору	86
Я винюшкую артефакти	95
Знову сестричка	103
Дiдо Кудьма повертається	111
Пролiски	119
Вiзьме — не вiзьме... ..	126
Мiй мудрий сусiда	131
У Воронiвцi	137
Ключi до скринi	144
Викрадення нареченоi	150
Гiрке весiлля	157
Вiдомста	163
Гарна парочка	171
Кожен виє про своє	178
Посланець неба	183
Розмова з посланцем	188
Зимiвник гiга Кiбчика	195

Довгі пошуки	202
Удвох проти сотні	207
Пастка від сестрички	212
Петько Макогін	219
Сестричка і Макогін	225
Кіно у верболозі	232
Лапи геть від Грицика!	237
Бійка з лісовими парубками	242
Замислений Макогін	250
А якби я тебе вкусив?	255
Мить, зупинися!..	260

УДК 821.161.2'06-311.6-93

ББК 84(4Укр)6-44

Рутківський Володимир.

Р 90 ДЖУРИ І КУДЛАТИК. Роман. 4-та книга тетралогії «Джури». [Мал. М. Паленка]. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018, вид. п'яте. — 272 с.: іл. — ISBN 978-617-585-089-3 (укр.)

«Джури і Кудлатик» — четвертий роман трилогії відомого українського письменника Володимира Рутківського «Джури», за яку її автора удостоєно Шевченківської премії. З появою цього «незапланованого» роману **трилогія** стала **тетралогією**. Це — незвичайна книжка. Історична й сучасна, смішна й мудра. В ній ідеться про життя і смерть, про земне й небесне, про перші ніжні почуття (і то не тільки в людей), про переміщення в часі, де вірність і дружба залишаються незмінними. На сторінках роману ви востаннє зустрінетеся зі своїми улюбленими героями — хоробрим вивідником Швайкою, друзями-характерниками Грициком і Саньком, козацькими вовками Барвінком і Куцим. Вам, напевно, буде цікаво довідатись про сучасного шестикласника Гридика і про те, що Куций через 500 років після козацьких часів перетворився в Кудлатика. До того ж Кудлатик виявився ще й чудовим оповідачем. Утім, краще послухати його самого...

«Джури і Кудлатик» — продовження трилогії відомого українського письменника Володимира Рутківського «Джури», за яку її автора удостоєно Шевченківської премії.

З появою цього «незапланованого» роману **трилогія** стає **тетралогією**.

Це — незвичайна книжка. Історична й сучасна, смішна і мудра.

В ній ідеться про життя і смерть, про земне й небесне,

про перші ніжні почуття (і то не тільки в людей),

про переміщення в часі, де вірність і дружба залишаються незмінними.

На сторінках роману ви востаннє зустрінетеся зі своїми улюбленими героями — хоробрим вивідником Швайкою, грузями-характерниками Грициком і Саньком, козацькими вовками Барвінком і Куцим. Вам, напевно, буде цікаво довідатись про сучасного шестикласника Грицика і про те, що Куций через 500 років після козацьких часів перетворився в Кудлатика.

До того ж Кудлатик виявився ще й чудовим оповідачем.

Утім, краще послухати його самого...

Художник
МАКСИМ ПАЛЕНКО

ISBN 978-617-585-089-3

9 786175 850893 >